

FÓRUM

Kiss Tamás

Nemzetdiskurzusok hálójában.

Az állampolgárság-politika, mint a magyar nemzetre vonatkozó klasszifikációs küzdelem epizódja és eszköze *

A 2010-ben Magyarországon hatalomra került jobboldali kormánytöbbség lehetővé tette a szomszédos országokban élő magyarok számára, hogy lakhelyük megváltoztatása nélkül megkapják a magyar állampolgárságot. A választási törvény módosítását követően az is lehetővé vált, hogy a külföldön élő magyar állampolgárok szavazzanak a magyarországi parlamenti választáson. Jelen tanulmány, az állampolgársággal kapcsolatos szakirodalom domináns irányával szemben, nem a kérdés jogi, illetve normatív-politikatudományi aspektusaival foglalkozik.¹ E helyett a kolozsvári Nemzeti Kisebbség

* Tanulmányunk a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet „Az állampolgárság percepciói” elnevezésű kutatási programja keretében készült. A tanulmányban foglaltak nem képviselik sem a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, sem Románia Kormánya hivatalos álláspontját. A leírtak tekintetében a felelősség kizárólag a szerzőt terheli.

1 Lásd ezzel kapcsolatban a <http://eudo-citizenship.eu/> honlapot. Mind a nyugat-európai, mind a kelet-európai állampolgárság-politikákkal kapcsolatban rendelkezésünkre állnak jól használható összehasonlító elemzések, illetve esettanulmányok. (Az előzőhöz lásd Howard, Marc Morjé: *The Politics of Citizenship in Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.; utóbbihoz Bauböck, Rainer - Perchinig, Bernhard - Sievers, Wiebke (eds): *Citizenship Policies in the New Europe. Expanded and Updated Edition*. IMISCOE Research - University of Amsterdam Press, Amsterdam, 2009.) Ennek alapján elmondható, hogy miközben a kettős állampolgársággal kapcsolatos tolerancia általában véve növekszik, e mögött eltérő megfontolások és diskurzusok húzódnak meg. Nyugat-Európában a kérdés a bevándorlók integrációjának a kontextusában vetődik fel, és a megengedő szabályozás általában a lakónépesség és a politikai közösség (*demos*) közötti kongruenciát sürgető liberális diskurzushoz kötődik (lásd Faist, Thomas: Introduction. In Faist, Thomas - Kivisto, Peter (eds): *Dual Citizenship in Global Perspective*. Palgrave Macmillan, London, 2007, 2.). Kelet-Európában a migrációval kapcsolatos megfontolások szintén szerepet játszanak az állampolgárság-politikák alakulásában. Melegh Attila az etnikai állampolgárságot elsősorban a globális folyamatokra adott (védekező) nemzetállami vá-

ségkutató Intézet vizsgálataira, illetve egyéb elérhető adatforrások másod-elemzésére alapozva az állampolgársággal, illetve a nemzettel kapcsolatos társadalmi percepciókra próbálunk rávilágítani. Elemzésünk legfontosabb

lasznak tekinti (vö. Melegh Attila: „Tettem valamit az asztalra”: az állampolgársághoz vezető út kvalitatív interjúk alapján. Előadás az MTA *Állampolgárság, honosítás, integráció - 20 éves az állampolgársági törvény* című konferenciáján, Budapest, 2013. <http://www.mtaki.hu/data/userfiles/08-MeleghA.pdf>). Itt azonban – miután kibocsátó térségről van szó – a kettős állampolgárság a diaszpóra-közösségekkel való kapcsolattartás, illetve az etnikai-kulturális nemzettagok lojalitásáért folytatott verseny eszköze. E mellett a Bauböck-Perching-Sievers idézett kötet szerzői két általános jellemzőt említenek a kelet-európai állampolgárság-politikák viszonylatában. Egyrészt az állampolgárság-politika gyakran a történelmi jóvátétel eszköze. Ez Lengyelországtól, a balti államokon keresztül Romániáig egy sor ország esetében meghatározó. (Lengyelország esetében lásd Górný, Agata - Pudzianowska, Dorota: Same letter, new spirit: Nationality regulations and their implementation in Poland. In Bauböck-Perching-Sievers (eds): op. cit. 123–152., 144.; a balti államokról Liebich, André: Introduction: Altneuländer or the vicissitudes of citizenship in the new EU states. In Bauböck-Perching-Sievers (eds.): op. cit. 21–45., 33.; illetve Románia vonatkozásában Iordachi, Constantin: Reacquiring the Romanian Citizenship in Historical Perspective: From the Restitution of State Citizenship to the Primacy of the Citizenship Status Acquired at Birth. In id. (coord.): *Redobândirea cetățeniei române /Reacquiring Romanian Citizenship*. Curtea Veche, Bucharest, 2012, 311–396). Magyarország esetében az állampolgárság-politikát szintén értelmezhetjük a trianoni trauma jóvátételi kísérleteként, azonban lényeges, hogy 2004. december 5. előtt a „mainstream” magyar jobboldal nem ilyenként tekintett rá. A 2001-es státustörvényt az elemzők általában egyfajta kvázi-állampolgárságnak tekintették (pl. Kántor Zoltán - Majtényi Balázs - Ieda, Osamu - Vizi Balázs - Halász Iván (eds): 2004. *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, 2004.), a magyar jobboldal számára azonban a kettős állampolgárságot helyettesítő, az erre vonatkozó követeléseket leszerelő eszközként jelent meg. A jóvátétel kérdése 2004. december 5 után került középpontba, és már nem (vagy nem csupán) Trianonra, hanem a sokak által „második Trianonként” aposztrofált népszavazásra vonatkozott. Másrészt az állampolgárság külhoni nemzettársakra való kiterjesztése a térségben általánosan elterjedt gyakorlat: mondhatni inkább szabály, mint kivétel. Románia 1991-ben fogadott el a magyar könnyített honosításhoz nagyban hasonló állampolgársági törvényt. Az utóbbi években a román fennhatóság alatt soha nem álló területeken (Vajdaságon, Magyarországon) élő románok állampolgársága is napirendre került, ami már nem értelmezhető a történelmi jóvátétel diskurzusában, és ellentétben áll a korábban megfogalmazott „nem etnikai” alapú retorikával is. Horvátország, Bulgária és Szerbia állampolgárság-politikája hasonló jellegű, és a Lengyel Kártyával, illetve a repatriálási törvénnyel Lengyelország szintén erre az útra lépett (lásd Górný-Pudzianowska idézett írását). Lényeges tehát leszögezni, hogy – miközben a magyar állampolgársági törvény állt leginkább a kategorizációs küzdelmek homlokerében – mint jogi, politikai gyakorlat korántsem számít egyedinek a térségben, hanem egy általános trendbe illeszkedik.

célja, hogy a magyar állampolgárság-politika kapcsán felmerülő ütközési pontokra rámutasson. Teoretikus szempontból a *klasszifikációs küzdelem*, illetve az anyaország, nemzetiesítő állam, kisebbség közötti *triadikus viszony* fogalmainak van kiemelt jelentősége.

A *klasszifikációs küzdelem* kifejezés Pierre Bourdieu munkásságához köthet, ² aki szerint az osztályok (illetve általában véve a társadalmi csoportok) ³ létrejöttében kulcsszerepe van a valóság reprezentációja fölötti szimbolikus küzdelemnek. Mint mondja, a politikai harc egyik legfontosabb tétjét gyakran az képezi, hogy mely csoportok/entitások válnak láthatóvá, illetve hivatalossá. A szerző azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a társadalmi észlelést és végső soron az egyéni identifikációt is meghatározó csoportok egy hatalmi szempontból aszimmetrikus térben alakulnak ki. Ennek a tételnek az etnikai kategorizáció irodalmában van kulcsszerepe. ⁴

Tanulmányunk arra fókuszál, hogy a magyar állampolgársági törvény egyik kikerülhetetlen értelmezési keretét a magyar nemzet mibenlétére vonatkozó több évtizedes kategorizációs küzdelem jelenti. ⁵ A Magyar Ország-

2 Lásd Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Polity Press, Cambridge, 1991, 220–252., illetve Wacquant, Loïc: Symbolic power and group-making: On Pierre Bourdieu's reframing of class. *Journal of Classical Sociology*, vol. 13 no. 2 (May 2013), 274–291.

3 Brubaker csoportok nélküli etnicitásra vonatkozó tétele szintén nagymértékben kapcsolódik a Bourdieu által megfogalmazott kerethez. Brubaker itt arra fókuszál, hogy az etnikai csoportok (szolidáris cselekvő egységként) való létrejöttében, fenntartásában az ebben érdekelt eliteknek van kitüntetett szerepük. Lásd Brubaker Rogers: *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts–London, 2004.

4 Az etnikai kategorizáció irodalmának kulcsműve Richard Jenkins *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations. Second Edition* (Sage Publications, Los Angeles – New York – New Delhi – Singapore, 2008) c. írása. Kiemelt témát képez a népszámlálások, illetve hivatalos adatfelvételek csoportokhoz gyakorolt hatásának elemzése (lásd Kertzer, David – Arel, Dominique (eds): *Census and Identity*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002). Chandra szintén egy jól használható összefoglalóját adja ennek a kutatási iránynak. Vö. Chandra, Kanchan (ed.): *Constructivist Theories of Ethnic Politics*. Oxford University Press, Oxford, 2012.

5 Hasonló értelmezési keretet jelölnek meg a státustörvény, illetve a kettős állampolgárság vitáját elemezve. Kántor úgy fogalmaz, hogy a státustörvény vitáját a „ki a magyar” kérdésre adott válaszok intézményesítési kísérleteként értelmezhetjük. Lásd Kántor Zoltán: *Státustörvény és nemzetpolitika: elméleti szempontok*. In uő (szerk.): *A státustörvény: előzmények és következmények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 18–28. Kasznár nagyon hasonló értelemben beszél a magyarság-meghatározások intézményesítésére, illetve kanonizációjára vonatkozó törekvésekről. Vö. Kasznár Veronika Katalin: Versengő nemzetfogalmak a kettős állampolgárságról szóló 2004–2005-ös publicisztikai vitában. In Feischmidt Margit (szerk.): *Nemzet a mindennapok-*

gyűlés az állampolgársági törvényt kvázi-egyhangúlag módosította.⁶ A látszólagos politikai konszenzus mögött azonban kitapinthatók az ellentétek. A választási törvény módosítását tekintve már nem volt politikai konszenzus. Az is elmondható, hogy a szomszédos országokban élő magyarokat is magában foglaló nemzetkonceptió nem vált hétköznapi szociológiai realitássá. A magyarországiaknak a szomszédos országokban élő magyarokhoz való viszonyulásában a 2004. december 5-i állapotokhoz képest nem történt alapvető változás. Ahogy látni fogjuk, a magyar közvélemény szerkezete ebben a tekintetben hasonló, mint a kettős állampolgárságról való népszavazás idején.

A nemzetiesítő állam, anyaország, kisebbség közötti triadikus kapcsolat modellje Rogers Brubakertól származik.⁷ A szerző a kisebbségi közösségeket e három egyidejű nemzeti projekt (nacionalizmus) vonzásában látta. A három szereplő törekvései kölcsönösen hatnak egymásra. Lényeges továbbá, hogy Brubaker ezek egyikét sem tekinti monolit egységnek, hanem szintén Bourdieu szociológiájából kiindulva társadalmi mezőként határozza meg őket.⁸ A társadalmi mező egy relatív autonómiával rendelkező „mikrokozmosz”, amit a különböző pozíciók, illetve a köztük levő viszonyok határoznak meg. A kisebbségi (politikai) mező vonatkozásában annak van kulcsszerepe, hogy az egyes szereplők pozícióira az anyaország, illetve a többségi szereplők stratégiái is kihatnak. A tanulmány második részében a 2010 utáni magyar nemzet- és állampolgárság-politika, illetve az erdélyi magyar politikai osztály ütközési pontjait ebben a modellben kíséreljük meg értelmezni. Végül a tanulmány harmadik része az erdélyi magyarok nemzeti identifikációjának sajátosságait mutatja be, és felteszi a kérdést, hogy azt az új magyar állampolgárság-politika milyen irányban befolyásolhatja.

ban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája. L'Harmattan - MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014, 209–249., 211.

- 6 Az összes parlamenti párt támogatta a törvénymódosítást, és csupán három ellenzéki képviselő (köztük Gyuresány Ferenc volt miniszterelnök) voksolt a törvénymódosítás ellen.
- 7 Lásd Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe.* Cambridge University Press, Cambridge, 1996., illetve id.: *Accidental Diasporas and External 'Homelands' in Central and Eastern Europe: Past and Present.* Institute for Advanced Studies, Vienna, Political Science Series no. 71, (October 2000).
- 8 Lásd Brubaker: *Nationalism Reframed.* Op. cit. 60–62. A társadalmi mező fogalmáról bővebben Bourdieu, Pierre: *The Field of Cultural Production.* Polity Press, Cambridge, 1993.

1. Bevezető

2010. május 26-án a Magyar Országgyűlés elfogadta a magyar állampolgárságról szóló 1993-as állampolgársági törvény módosítását, bevezetve az egyszerűsített honosítást, lehetővé téve a szomszédos országokban élő magyarok számára, hogy magyarországi lakhely nélkül megszerezzék az állampolgárságot. 2012 novemberében az Országgyűlés a választási törvényt is módosította. A módosítás nyomán lehetővé vált, hogy a magyarországi lakhellyel nem rendelkező állampolgárok is szavazzanak a 2014-ben esedékes országgyűlési választáson. Mindez egy *radiális paradigmaváltást* jelentett mind a Magyar Állam és a kisebbségi magyar közösségek viszonyában, mind a magyar nemzet-meghatározásokat illetően.

A könnyített honosítással a magyar állam személyes adminisztratív-bürokratikus viszonyt létesített a kisebbségi magyar közösségek tagjaival,⁹ míg a választási törvény bizonyos értelemben a magyar(országi) politikai közösséget terjesztette ki a szomszédos országokban élő magyarokra. Mindez radikálisan megkérdőjelezte az *állampolgári* és a *kulturális-etnikai* nemzet közötti dichotómia fenntarthatóságát. E kettősségnek – ahogy az a lapszámunkban közzétett archív anyagokból kiderül – már a hetvenes, nyolcvanas évektől meghatározó szerepe volt a magyar nemzetről való társadalomtudományos és politikai gondolkodásban.

Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar állampolgársági törvény – Erdélyben és Magyarországon egyaránt – átírta a magyarság-kritériumok korábban kialakult struktúráját. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a struktúra korábban sem volt változatlan, illetve ellentmondásmentes. Ahogy Lázár Guy lapszámunkban közölt 1989-es kutatási jelentéséből kiderül, a Kádárrendszer utolsó évtizedeiben a magyarországi népesség többsége a magyar nemzet alatt a magyar állampolgárok közösségét értette. Mindez azt jelentette, hogy a magyarországiak többsége – az országban élő más etnikumúakkal, anyanyelvűekkel szemben – a szomszéd országokban, illetve Nyugat-Európában élő magyarokat nem tekintette a magyar nemzet részének. A nyolcvanas évek második felétől kezdődően a magyar nemzet állampolgárság-centrikus értelmezése bomlásnak indult, és egy többsíkú, kevésbé egyértelmű kategorizációs gyakorlatnak adta át a helyét. Ebben az új struktúrában kontextusról kontextusra változott, hogy a kisebbségi magyarok a befogadás vagy az el nem ismerés gesztusaival szembesültek. 2007-ben a Kárpát

9 Az állampolgársági törvény módosítása ebben az értelemben nem előzmények nélküli. A 2001-ben életbe lépett státustörvény, a magyar igazolványon keresztül szintén személyes viszonyt hozott létre.

Panel vizsgálat kérdéseire válaszoló anyaországi magyarok 80 százaléka nyilatkozott úgy, hogy „*a határon túli magyarok a magyar nemzet részét képezik*”.¹⁰ A 2004. december 5-i népszavazás eredményei, illetve a jelen tanulmányban bemutatott kutatási eredmények azonban arról árulkodnak, hogy ez a fajta (befogadó) nemzet-meghatározás korántsem ennyire magától értetődően adott.

Romániában a hetvenes-nyolcvanas években nem voltak survey vizsgálatok, azonban ezek nélkül is feltételezhető, hogy a legtöbb erdélyi magyar számára – a hivatalos pártállami retorika ellenére – evidencia volt a magyar nemzethez való tartozás.¹¹ Erre a korszakra valószínűleg maradéktalanul igaz Brubaker megállapítása, miszerint: „*az erdélyi magyarok elutasítják és ellenállnak a nemzet állampolgárságra alapuló, úgymond befogadó diskurzusának, amely a román nemzet tagjaiként értelmezi őket. Önértelmezésük szerint román állampolgárok, azonban egy kulturálisan meghatározott magyar nemzet tagjai, amely átvágja az államhatárokat és az állampolgárság különbségeit.*”¹²

1989 után azonban ez az evidencia megkérdőjeleződött. Egyrészt a nemzet definíciója körüli magyarországi klasszifikációs küzdelmekkel való szembeállítás az erdélyiek identitás-szerkezetére is kihatott. Az elemzések rámutattak arra, hogy az őket kizáró hétköznapi magyar nemzetdiskurzusokkal szembeállítva az erdélyi magyarok gyakran a magyarországiakkal szemben identifikáltak magukat, így már nem lehettek egyszerűen „jelző nélküli” magyarok.¹³

10 Papp Z. Attila: Magyarország. In Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.) *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi perspektívái. Gyorsjelentés.* MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007, 244–299., 255.

11 Ez nem minden kisebbségi magyar közösség esetén volt ennyire evidens. A hatvanas-hetvenes években például sok vajdasági magyar értelmiségi számára komoly dilemmát jelentett a hagyományos magyar nemzetfogalom és a jugoszlávizmus közötti feszültség. A hétköznapiokban a jugoszlávizmus vonzerejét növelte a Magyarországgal szemben meglévő életszínvonalban és fogyasztási lehetőségekben meglévő különbség (lásd Vékás János: *Nemzet születik? Vita a jugoszláviai magyarság nemzetté válásáról.* In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.) *Egyén és közösség.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012, 349–363.).

12 „Transylvanian Hungarians resent and resist the putatively inclusive, citizenship-based rhetoric of the nationhood which construes them as members of the Romanian nation. In their self-understanding they are citizens of the Romanian state, but members of a Hungarian cultural nation that cuts across boundaries of state and citizenship” (Brubaker: *Ethnicity without Groups.* Op. cit. 65).

13 Lásd Fox, Jon E.: Vándorló nemzet(i) – identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon. In Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók.* Tanulmányok. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2005. 103–123. /Tabula könyvek 7./; id.: From National Inclusion to Economic

Másrészt, a határok megnyitását követően – miután az erdélyi magyarok is román útlevéllel utaztak –, megsokasodtak azok a helyzetek, amikor az erdélyi magyaroknak akarva-akaratlan azonosulniuk kellett a (gyakran stigmatként megjelenő) *román kategóriával*. A magyar állampolgárság lehetősége ismét egy olyan tényező, ami középtávon nagy eséllyel erőteljesen átrajzolja az erdélyi magyarok identitás-struktúráját. Ahogy látni fogjuk, ennek jelei már az elmúlt években végzett közvélemény-kutatásokban is tükröződnek.

2. Az erdélyi magyarok a könnyített honosításról

A kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet keretében végzett kutatások viszonylag alaposan dokumentálták, hogy az erdélyi magyar közvélemény miként viszonyul a magyar állampolgárság-politikához, illetve a magyarországi politikai mezőhöz.¹⁴

Egyrészt megállapítható, hogy az erdélyi magyarok egyöntetűen pozitívan viszonyulnak a könnyített honosításhoz. Már 2012 júliusában 86 százalékuk helyeselte azt, hogy „*a magyar állam 2011 januárja óta kedvezményes eljárással állampolgárságot ad a vele szomszédos országokban élő magyarok számára*”. Ez az arány 2013 júliusára 95 százalékra növekedett. Ezzel párhuzamosan a kettős állampolgárságot ellenzők 9 százalékos csoportja gyakorlatilag eltűnt (2 százalékosra zsugorodott). Vagyis kijelenthető, hogy a magyar állampolgárság-politika megítélése nem okoz az erdélyi magyar közösségben olyan fajta belső törést, mint ami például a felvidéki magyarokat jellemzi.¹⁵

A hivatalos magyar közlésekkel összezsengenek azok a survey-eredmények, amelyek szerint 2013 júniusáig az erdélyi magyarok közel egyharmada kérvényezte, és közel egyötöde kapta meg a magyar állampolgárságot. Ezek az arányok folyamatosan és dinamikusan növekszenek.

Exclusion: Ethnic Hungarian Labour Migration to Hungary. *Nations and Nationalism*, Vol. 13, No 1. (January 2007), 77–96.; Pulay Gergő: Etnicitás, állampolgárság és munkaerő-piaci kategorizáció. *Regio*, 2006. 3. sz., 26–42.

14 2012 júliusában 1176, 2013 júniusában pedig 1232 fős erdélyi magyarokra reprezentatív mérés készült ebben a témakörben. Erről részletesen lásd Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyarok a magyarországi és a romániai politikai térben*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013. / Műhelytanulmányok 50./

15 A felvidéki magyarok megosztottak ebben a tekintetben, és jelentős részük úgy véli, hogy a Magyar Országgyűlés hibát követett el, amikor lehetővé tette a kedvezményes honosítást (lásd Ravasz Ábel: Szlovákiai magyarok mint választók, 2009–2013. *Magyar Kisebbség* 2013. 2. sz., 42–68.). Mindez természetesen összefügg a magyar állampolgárság-politikára adott szlovák válaszlépésekkel.

1. Ön igényelte-e a magyar állampolgárságot?

	2012. július (N=1176)	2013. június (N=1232)
Megkapta	11,1	18,2
Igényelte	8,1	13,1
Szándékszik igényelni	36,3	38,6
Nem szándékszik igényelni	34,6	22,6
Nem döntötte el, NV	9,9	7,5

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Eredményeink szerint a magyarok további 39 százaléka szándékszik igényelni az állampolgárságot, az igényelni nem szándékozók aránya pedig 2012. júliusa és 2013. júniusa között 35 százalékról 22 százalékra esett. Mindez azt vetíti előre (amennyiben a politikai-jogi körülmények változatlanok maradnak), hogy a magyar állampolgárok erdélyi magyar közösségen belüli aránya belátható időn belül meg fogja haladni a kétharmadot.

Regionális bontásban nincs jelentős különbség az igénylések dinamikájában.¹⁶ Jelentős eltérés mutatkozik viszont a társadalmilag mobilabb és magasabb státusú rétegek javára. Így a városiak 37 százaléka igényelte, a falusiak 25, a fiatalok 41 százaléka a középkorúak 32 és az idősek 22, az egyetemet végzettek 45 százaléka a középfokú végzettséggel rendelkezők 31 és az alapfokú végzettséggel rendelkezők 12 százalékával szemben.

2. Ön igényelte-e a magyar állampolgárságot?

Háttérváltozók szerint (2013. június)

		N	Igényelte	Igényelni fogja	Nem akarja igényelni
Településtípus	Város	633	37,0	34,9	28,1
	Falu	599	25,4	42,4	32,2
Életkor	18-34	384	40,9	43,5	15,6
	35-54	420	32,4	42,6	25,0
	55+	428	21,7	30,1	48,1

¹⁶ A Székelyföldön és Közép-Erdélyben 33-33, Partiumban 30, a szórványterületeken 29 százalék igényelte az állampolgárságot.

Nem	Nő	624	31,3	38,9	29,8
	Férfi	590	31,4	38,1	30,5
Végzettség	Alapfokú	191	12,6	34,0	53,4
	Középfokú	781	31,2	40,5	28,3
	Felsőfokú	259	45,2	36,3	18,5

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

2012 júliusi vizsgálatunkból az is megállapítható volt, hogy az igénylések mögött kettős motiváció húzódott meg. Az elemzés nyomán különbséget tettünk az igényléseket meghatározó „szimbolikus” és „pragmatikus” motivációk között.¹⁷ A szimbolikus faktorba az olyan kijelentések tartoztak, mint: „*a magyar állampolgárság segít az identitásom megőrzésében*”, vagy „*a magyar állampolgárság igénylésével a magyar nemzethez való tartozásomat fejeztem/fejezem ki.*” A pragmatikus motivációk között a migrációval kapcsolatos megfontolások dominálnak. Az eredmények alapján elmondható, hogy a magyarországinál nagyobb szerepet játszik a más országban történő munkavállalás.¹⁸

A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet vizsgálatai a magyarországi politikához való viszonyra is kiterjedtek. Az eredmények közül talán a legmeglepőbb a magyarországi politikában való nagyfokú involváltság volt. Egyrészt az ismeretkérdésekre adott válaszokból kiderült, hogy az erdélyi magyarok jóval otthonosabban mozognak a magyar politikai életben mint a románban.¹⁹ Másrészt – ami legalább annyira meglepő – a politikai éhatékonyságuk is magasabb volt a magyar, mint a román politikával kapcsolatban.²⁰

17 Az adatok értelmezésében faktor-elemzést használtunk. Lásd Kiss-Barna: i. m. 20–21.

18 Lásd bővebben Kiss-Barna: i. m. 50–61.

19 Négy szimmetrikus ismeretkérdést tettünk fel a magyar és a román politika vonatkozásában. Egyrészt arra kértük a kérdezetteket, sorolják fel a parlamenti pártokat, ezt követően a legnagyobb ellenzéki pártra, majd annak vezetőjére kérdeztünk rá. Végül az elnöki mandátum időtartamára vonatkozó kérdést fogalmaztunk meg. Lásd Kiss-Barna: i. m. 15.

20 A fogalom a személyes éhatékonyság (*self-efficacy*) fogalmát alkalmazza a politika területére. Politikai kontextusban ez arra vonatkozik, hogy a választó mit gondol, személyesen milyen mértékben képes befolyásolni a politikai történéseket. Az irodalom megkülönböztet belső és külső éhatékonyságot. A *belső* az egyén arra vonatkozó hitét jellemzi, hogy képes megérteni és részt tud venni a politikai folyamatban, illetve befolyásolni tudja a politikai történéseket, a *külső* pedig arra, hogy mennyire képesek, hajlandóak a politikai szereplők választ adni az emberek problémáira, vagy hogy mennyire adnak a politikusok a polgárok véleményére. A vizsgálat során a külső éhatékonyságot mértük a három politikai mezőnyre (a románaira, a magyarországiakra és az erdélyi magyarokra) differenciált formában. Lásd Kiss-Barna: i. m. 16–17.

Minden bizonnyal a viszonylagos jártassággal/otthonossággal függött össze a magyar állampolgársággal rendelkező erdélyi magyarok viszonylag magas részvételi szándéka a magyar parlamenti választásokon. A 2013-as vizsgálatban az állampolgársággal rendelkező, az igénylést beadó, illetve beadni szándékozó válaszadók 38 százaléka jelezte, hogy biztosan részt venne a magyar parlamenti választásokon. Ugyanez az arány egy évvel korábban még csak 29 százalékos volt. Ezek az arányok (amellett, hogy csak az állampolgárok körére terjednek ki) alacsonyabbak a romániai parlamenti, illetve önkormányzati választásoknál, és az Európa Parlamenti választásokon való részvételi szándékot sem érik el.

Ezt bizonyítja az a 2013 novemberében feltett kérdésünk is, amelyben a különböző választások fontosságára kérdeztünk rá:

3. Az Ön számára mennyire fontosak az alábbi választások? (2013. november)

	Erdélyi magyar választók (N=1240)			Magyar állampolgárok (N=451)		
	Nagyon fontos	Elég fontos	<i>Fontos összesen</i>	Nagyon fontos	Elég fontos	<i>Fontos összesen</i>
Az önkormányzati választások	46,2	37,1	83,3	47,2	37,3	84,5
Romániai parlamenti választások	33,6	41,3	74,9	34,0	41,3	75,3
Európai Parlamenti választások	27,3	38,6	65,9	27,7	37,3	65,1
A magyar parlamenti választások	18,1	31,6	49,7	25,2	34,2	59,4

Forrás: Kvantum Research

Eredményeink szerint a magyar parlamenti választások jelentősége válaszadóink számára nem éri el a többi választás fontosságát. Ahhoz képest azonban, hogy a magyar országgyűlési választásoknak igen csekély közvetlen hatásuk van az erdélyi magyarok mindennapjaira, illetve hogy első alkalommal szavazhatnak a magyar pártlistákra, az érdeklődés és a részvételi szándék nem elhanyagolható.

Végül az eredmények azt is egyértelművé teszik, hogy az erdélyi magyarok a magyarországi politikai szereplőket egy igen éles „barát-ellenség” típusú dichotómiában ítélik meg, és gyakorlatilag konszenzus van arról, hogy kit tekintenek barátnak, illetve ellenségnek.

4. Ön szerint az alábbi magyarországi pártok milyen mértékben képviselik az erdélyi magyarok érdekeit? (2013. június; N=1232)

	Inkább, egyáltalán nem	Inkább, nagymértékben igen	NT, NV
Fidesz	6,8	72,7	20,5
Jobbik	38,9	16,8	44,3
MSZP	56,8	13,4	29,8
DK	35,2	5,4	59,4
LMP	40,0	5,2	54,8
Együtt 2014	32,7	4,0	63,3

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Az erdélyi magyarok általában véve úgy érzik, hogy az érdekeiket inkább a jobboldali pártok képviselik. A bal–jobb dichotómia érvényességét csupán az korlátozza, hogy a Jobbik megítélése szintén meglehetősen negatív. A radikális jobboldali pártban a véleménnyel rendelkezők csupán 30 százaléka lát „barátot” és 70 százaléka „ellenséget”.

2.1. Erdélyi magyarok 2004. december 5-ről: egy 2004. decemberi adatfelvétel tanulságai

Kérdés természetesen, hogy mi a magyar baloldal ilyen fokú elutasitottságának az oka. A válasz véleményünk szerint kézenfekvő: a magyar balliberális értelmiség és politikai elit által forgalmazott nemzetdiskurzusok, amelyeket a következő fejezetben fogunk bemutatni. Ennek – ahogy azt a bevezetőben említettük – teoretikus szempontból az etnikai-kulturális és az állampolgári nemzetfelfogások szembeállítása képezi a központi magját. A következő fejezetben azonban azt is látni fogjuk, hogy ez más diskurzív panelekkel, nevezetesen a jóléti sovinizmussal, illetve a Kelet–Nyugat lejtőn való (az erdélyi magyarokkal szembeni) pozicionálódással vegyült a politikai retorikában, és alkotott az erdélyi magyarok szemében egy szétválaszthatatlan, amalgám egységet. Mint látni fogjuk ugyancsak ezek a diskurzív panelek voltak azok, amelyek biztosították a balliberális értelmiségi és politikai diskurzusok és a szélesebb közvélemény kapcsolódási pontjait. Ilyen értelemben az erdélyi magyarok és a magyarországi baloldal közötti távolság nem valamiféle véletlen és nem is félreértés következménye. Miközben a magyar baloldal egyik legfőbb összetartó ereje a harcos anti-nacionalizmus, illetve az „etnikai”, „organikus”, „kulturális” magyar nemzetkonceptió dekonstrukciója, addig ez utóbbi elem az erdélyi magyarok identitás-szerkezetének meghatározó része.²¹

21 A tanulmány utolsó fejezetében látni fogjuk, hogy ez nem épp ennyire egyértelmű, hisz az erdélyi magyarok bizonyos kontextusokban a román politikai közösséggel (is)

Az erdélyi magyarok politikai orientációit tekintve minden bizonnyal a 2004. december 5-i népszavazási kampánynak van máig ható szerepe. Bár többségük minden bizonnyal ezt megelőzően is a magyar jobboldallal szimpatizált, a politikai mezőny végtelenen dichotóm (barát/ellenség típusú) értelmezése a népszavazási kampány nyomán kristályosodott ki. Így aztán nem pusztán történeti érdekességgel bír, hogy 2004 decemberében az RMDSZ megbízásából lehetőségünk volt egy, az erdélyi magyarokra reprezentatív mintán a kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazásra vonatkozó kérdésblokkot lekérdezni.²² Még érdekesebbé teszi az eredményeket, hogy a kettős állampolgárság támogatottságára vonatkozóan 2004. szeptemberi eredményekkel is rendelkezünk.²³

A kettős állampolgárság támogatottságára vonatkozó kérdés a két vizsgálatban nem ugyanabban a formában lett feltéve, így nem tudjuk megállapítani, hogy a kampány hatására nőtt vagy csökkent a kezdeményezés támogatottsága. Az azonban az alábbi táblázat alapján jól látható, hogy a kettős állampolgárság ellenzői 2004-ben is igen alacsony arányt képviseltek az erdélyi magyar közösségen belül.

5. Egyesek támogatják, mások ellenzik azt a kezdeményezést, hogy a határon túli, köztük a Romániában élő magyarok számára a kettős (román–magyar) állampolgárságot biztosítsák. Mi erről az Ön véleménye?

2004. szeptember (N=1136)		2004. december (N=1011)	
Támogatom	81,5	Teljes mértékben támogatnám	66,0
Fenntartásaim vannak	6,3	Fenntartásokkal, de inkább támogatnám	21,9
Nem támogatom	3,4	Jelentős fenntartásaim vannak, inkább nem támogatnám	2,9
Nem tudom eldönteni	7,5	Egyáltalán nem támogatnám	3,7
NV	1,3	NT, NV	5,6

Forrás: CCRIT, Max Weber Társadalomkutató Központ

A kampány mérhető hatása a (hipotetikus) igénylési szándékok megugrásában mutatkozott meg. Míg 2004 szeptemberében az erdélyi magyarok

azonosulnak. A magyar kulturális, illetve politikai mezőn belül azonban viszonyulásuk meglehetősen egyértelmű: a magyarországi szereplőktől „organikus” nemzettag-ságuk elismerését várják.

22 A vizsgálatot a Max Weber Társadalomkutató Központ végezte, 1011 fős mintán.

23 Ez utóbbi vizsgálatot a CCRIT (magyar nevén: Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja) végezte 1136 fős erdélyi magyarokra reprezentatív mintán.

74 százaléka, addig 2004 decemberében már 83 százaléka nyilatkozott úgy, hogy igényelné a magyar állampolgárságot.

6. Amennyiben lehetőség volna erre, Ön igényelné a magyar állampolgárságot?

	2004. szeptember (N=1136)	2004. december (N=1011)
Igényelném	74,1	82,7
Nem igényelném	12,8	14,0
NT, NV	13,1	3,3

Forrás: CCRIT, Max Weber Társadalomkutató Központ

Ezt követő kérdéseink a 2004. december 5-öt megelőző népszámlálási kampány megítélésére vonatkoztak. A válaszok alapján arra következtethetünk, hogy az erdélyi magyar közvélekedést tartósan befolyásoló eseményről volt szó. A válaszadók 87 százaléka hallott a népszavazási kampányról, és ismerte a kimenetelét, ami igen magas aránynak tekinthető.²⁴

7. Hallott-e Ön arról, hogy Magyarországon népszavazás volt az állampolgárság ügyében? (2004. december; N=1011)

Igen és ismerem a kimenetelét	86,9
Igen, de nem tudom, hogy mi lett a kimenetele	8,3
Nem	3,8
NV	1,1

Forrás: Max Weber Társadalomkutató Központ

A népszámlálás kimenetelét ismerők között elenyésző kisebbséget (1,9 százalék) képviseltek azok, akik elégedettek voltak az eredménnyel, és csupán 19 százalékot azok, akiket az esemény (saját bevallásuk szerint) nem érintett érzelmileg. Az erdélyi magyarok 28 százaléka nyilatkozott úgy, hogy az eredmény nagymértékben megviselte és kiábrándította, és további 45 százalék mondta, hogy az eredmény rosszul esett. Ezek az adatok a közösség meglehetősen intenzív affektív érintettségére utalnak.

²⁴ Összehasonlításképpen 2011 májusában, három hónappal a megválasztása után, a székelyföldi magyarok 68 százaléka tudta, hogy Kelemen Hunor az RMDSZ elnöke.

**8. Az alábbi kijelentések közül melyik igaz leginkább Önre?
(2004. december; a népszámlálás kimenetelét ismerők; N=847)**

A magyarországi népszavazás eredménye nagymértékben megviselt és kiábrándított	27,7
A magyarországi népszavazás eredménye rosszul esett, de nem viselt meg túlságosan	45,2
A magyarországi népszavazás eredménye nem érintett érzelmileg	19,1
Elégedett vagyok a népszavazás kimenetelével	1,9
NT, NV	6,0

Forrás: Max Weber Társadalomkutató Központ

Következő kérdésünk arra vonatkozott, hogy a válaszadók kit tartanak felelősnek a kedvezőtlen végkimenetelért. A válaszokból kiderül, hogy az erdélyi magyarok (a magyar állampolgárok összessége mellett) egyértelműen a baloldali politikai szereplőket okolták a kudarcért. A leginkább emblematikus negatív szereplő (akit a válaszadók 61 százaléka tartott felelősnek) Gyurcsány Ferenc volt. Mellette azonban 45 százalék a kormányt, 21 százalék a Magyar Szocialista Pártot, 17 százalék pedig az SZDSZ-t nevezte meg.

**9. Ön szerint az alábbi tényezők közül kiknek köszönhető, hogy a kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazás érvénytelen volt. Több válasz lehetséges
(2004. december; a népszámlálás kimenetelét ismerők; N=847)**

	Jelölte
Gyurcsány Ferenc	60,9
A magyar állampolgárok általában	49,4
A magyar kormány	44,6
MSZP	21,1
SZDSZ	17,4
A román kormány	8,5
Adrian Năstase	7,0
A románok általában	6,8
FIDESZ	2,7
Orbán Viktor	1,9
EU	1,4
RMDSZ	1,3
Markó Béla	1,3

Forrás: Max Weber Társadalomkutató Központ

A 2004. december 5-i népszavazás olyan meghatározó politikai szocializációs élmény volt az erdélyi magyarok számára, ami középtávon is rányomja a bélyegét a magyarországi baloldal megítélésére. Ez a jelenlegi végtelenen megosztott magyar politikai térben az erdélyi magyarok többsége számára automatikusan kijelöli a mezőn belüli pozíciókat.

3. Magyarországiak a könnyített honosításról és a kisebbségi magyarokról

Az új magyar állampolgárság-politika egyik megkerülhetetlen értelmezési kerete a magyar nemzet mibenlétével kapcsolatos több évtizedre visszamenő klasszifikációs küzdelem. A klasszifikációs küzdelem közvetlen tétjét úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a *kisebbségi magyar közösségek részét képezik-e a magyar nemzetnek, avagy nem*. Ez a kérdés azonban – ahogy Bárdi Nándor is kifejtette – csak látszólag szól a kisebbségi magyarokról.²⁵ A politikai szereplők a kérdéshez egy számukra messzemenően fontosabb tétet, a magyar(országi) politikai közösség önmeghatározását társították. Ennek következtében került az állampolgárság-politika, illetve a kisebbségi magyar közösségekhez²⁶ való viszony az egymással szembehelyezkedő magyar nemzetdiskurzusok kereszttüzébe.

25 Ezen a ponton György Péter *Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdély* (Magvető, Budapest, 2013) című kötetének alap gondolatával is egyet kell értenünk. György mellett érvel, hogy a magyarországi jobboldali nemzetdiskurzusokban egy mitizált, a kisebbségi közösség hétköznapijaihoz és valós problémáihoz alig kötődő Erdély-képpnek van kiemelt szerepe. Eközben a ténylegesen létező erdélyi magyarok (a maguk bonyolult etnikumközi viszonyrendszerével, a román közösséghez fűződő felemás viszonyokkal, a gyakran nem standard nyelvhasználatukkal) a jobboldal magyarságképebe sem férnek bele. Elképzelhető azonban – és ezzel a lehetőséggel György Péter nem számol –, hogy az erdélyi magyarok a magyar államtól nem is a különböző hibriditásdiskurzusok és a román többséghez való közeledés támogatását, illetve a magyar nemzeteszmébe való beemelését, hanem a „tisztá magyarság” normatívájának fenntartását várják el. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az erdélyi magyarok nem énjük teljes vertikumával, hanem annak egyik szeletével kívánnak a „magyar nemzetbe”, illetve a saját hétköznapi viszonyaiknál jóval kompaktabb magyar kulturális térbe belépni.

26 Erdélyi magyarként a kisebbségi magyar közösségek kifejezést részesítjük előnyben a „határon túli” vagy újabban „külhoni” magyar közösségekkel szemben. Ez utóbbi kifejezések egy Magyarország-, illetve Budapest-centrikus perspektívára utalnak, miközben a mi közösségi univerzumunk természetes centruma Erdély. A határon túli (és nem a ma divatos „külhoni”) magyar kifejezés használatát a szövegben az indokolja, hogy ezúttal magyarországi nézőpontokat elemzünk.

Ahogy az a lapszámunk archívumában közölt szövegekből látszik, a hatvanas-hetvenes években Magyarországon a nemzet egy állam(polgárság)-centrikus értelmezését (amelyet a pártállam propagált) a népesség döntő többsége elfogadta.²⁷ Ennek részeként, mind a kisebbségi magyar közösségekkel, mind a magyarországi etnikai kisebbségekkel kapcsolatban egyfajta kollektív amnézia volt a meghatározó. Az állampolgárság-alapú nemzet-meghatározás nyilvánosságán belüli dominanciája a nyolcvanas években kérdőjeleződött meg. A rendszerváltást követően pedig a magyar nemzet mibenlétére vonatkozó ellentétes elképzelések, illetve az ehhez kapcsolódó klasszifikációs küzdelmek a politikai mező dinamikáját meghatározó fontos tényezővé váltak. A rendszerváltást követő magyar politikatörténetben két olyan pont volt, amikor a kisebbségi magyar közösségeket érintő klasszifikációs harc egyértelműen a politikai küzdelmek centrális elemévé vált: egyrészt 2002-ben, a Státus Törvényt követő Orbán-Nástase megállapodás vitája,²⁸ másrészt a 2004. december 5-i kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazás.

Jelen tanulmány a (magyarországi) társadalomtudományos *mainstream*-hez viszonyítva egy fordított eljárást fog követni. Az etnikumközi viszonyok vagy a nemzet szociológiájának jeles magyarországi képviselői ugyanis egy egész sor kiváló elemzésben vizsgálták a „*határokon átívelő nemzetegyesítést*” szorgalmazó magyar nacionalizmus előretörését.²⁹ Ahogy az archív anyagokból látható, ez az elemzői hagyomány a múlt rendszerig nyúlik vissza.³⁰ Az Erdély-képek a rendszerváltás utáni magyar jobboldali nemzetdis-

27 Ilyen szempontból nem lényegtelen a közölt szövegek eredeti kontextusa. Ezek jobbára az MSZMP Agitációs- és Propaganda-osztálya megbízásából készültek, amely az állampolgárság alapú nemzetdiskurzusok háttérbe szorulását politikai veszélyforrásként érzékelte.

28 Az egyezmény során a státustörvényben szereplő rövid távú munkavállalási kedvezményeket kiterjesztették az összes román állampolgárra. Ennek nyomán az MSZP (a 2002-es választási kampány részeként) arról beszélt, hogy 23 millió román munkavállaló fogja elárasztani a magyar munkaerőpiacot. A kibontakozó vitát (aminek szerepe volt a Fidesz választási vereségében) bizonyos értelemben a 2004-es népszámlálási kampány főpróbájának tekinthetjük.

29 A legfontosabb, friss kutatási eredményeket tartalmazó átfogó munka Feischmidt Margit (szerk.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. L'Harmattan - MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest 2014. Jelen tanulmányt érdemes a Feischmidt által szerkesztett kiváló kötettel „párban” olvasni, hisz a két munka ugyanannak a jelenségnek más-más oldalát vizsgálja meg.

30 Ez természetesen nem Feischmidt vizsgálataira vonatkozik. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont egykori munkatársainak későbbi munkái közül lásd Csepeli György:

kurzusokban betöltött szerepét szintén egy sor kiváló elemzés vizsgálta.³¹ Jelen tanulmány nem tér ki ezekre a folyamatokra, és nem foglalkozik az etnikai/kulturális alapú magyar nemzetdiskurzusok előretörésének okaival sem. Ehelyett azokat a diskurzív paneleket fogjuk megvizsgálni, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy az új magyar állampolgárság-politika alapját képező (jobboldali) nemzetfelfogás – Kelet-Európában egészen szokatlan módon – sikerrel kérdőjelezhető meg. Bár számunkra az (etnikai-kulturális közösségként értelmezett) nemzet mint értelmezési keret sok szempontból kézenfekvő,³² azt le szeretnénk szögezni, hogy a „magyar nacionalizmus” előretörésének elemzését nem azért hanyagoljuk, mert azt természetesnek (magától értetődőnek vagy „Istennek tetszőnek”) tartanánk. Eljárásunkat az indokolja, hogy a magyar(országi) politikai közösség a nemzet mibenlétét illető, Kelet-Európában meglehetősen sajátos, mély megosztottságot szeretnénk görcső alá venni.

Az elmondottak tekintetében ki kell emelnünk, hogy nem végeztünk módszeres diskurzuselemzést, így eredményeink legjobb esetben is vázlatnak, hipotézisek gyűjteményének tekinthetők. Ez a hiányosság, amellett, hogy nagyfokú felszíniességhez vezet, a történeti elemzés lehetőségét is kizárja. Ez utóbbinak pedig – ahogy a lapszámban közölt archív szövegekből kiderül – központi jelentősége van, hisz a magyarországi politikai közösség a hetvenes évek (kisebbségi magyarokat érintő) kollektív amnéziájától jutott el a könnyített honosítást lehetővé tevő törvénymódosításig.³³ Jelen

Nemzet által homályosan. Századvég, Budapest, 1992., illetve Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: Nemzetek egymás tükrében: interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében. Balassi, Budapest, 2002).

- 31 Legfontosabb Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók. Tanulmányok.* Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2005. Bár nem szociológiai szakmunka, ebbe a sorba illik György Péter már idézett gondolatébresztő kötete is.
- 32 Erdélyben tevékenykedő magyar társadalomkutatóként ez nem csupán szubjektív vállalás, beállítódás vagy ideológia kérdése, hanem egészen egyszerűen adottság (olyan diskurzív keret, amelytől az elemzések során nehéz elvonatkoztatni). Korábbi kutatásaink során elsősorban az erdélyi magyarokat érintő demográfiai folyamatokat, illetve az etnikai mobilizáció kérdéskörét vizsgáltuk. A vizsgálatok mögött általában az intézményes fenntarthatóság közpolitikai kérdése húzódott meg. Ebben a keretben az etnikai-kulturális entitásként értelmezett erdélyi magyar közösség egy megkerülhetetlen értelmezési keret. Még azok számára is az, akik – velünk ellentétben – fenntartással viseltetnek az etnikai alapú szolidaritás újratermelésével, fenntartásával szemben.
- 33 A magyarországi nemzetdiskurzusok és a kisebbségi magyar közösségekhez való kapcsolat módszeres vizsgálata folyamatban van a Nemzeti Kisebbségkutató Intézetben belül. A vizsgálat keretén belül Lőrincz D. Józseffel az *ÉS (Élet és irodalom), Beszélő,*

tanulmány, amellelt, hogy vázlat, a klasszifikációs küzdelem történeti megragadása helyett csupán az abban szerepet játszó (és a lehetőségmezőt kije-lölő) diskurzív panelek bemutatására vállalkozik.

3.1. A magyarországi és a romániai közvélemény viszonya a határon túli közösségekhez és a velük kapcsolatos politikákhoz

Kiindulópontként a román és a magyar közvélemény saját határon túli nemzetársaihoz való viszonyulását hasonlítjuk össze. Mint említettük, Magyarországon ez a kérdés a klasszifikációs küzdelmek homlokterében áll, miközben Romániában nincsenek egymással szembenálló nemzetsdiskurzusok. A román állampolgárság-politikát mégis egy igen komplex viszonyrendszer határozza meg. A román állam, illetve a román nemzeti projekt ugyanis egyszerre kénytelen három csoporthoz (és problémához) viszonyulni. Egyrészt Románia az erdélyi magyarokkal rendelkezik egy olyan kisebbséggel, amely önmagát önálló politikai közösségként fogja fel, és ilyenként szeretne a román politikai közösségbe integrálódni.³⁴ A közösség tagjai ráadásul 2011. januárjától magyar állampolgársághoz juthatnak. Másrészt a moldvai és észak-bukovinai románokkal maga is rendelkezik határon túli közösségekkel, mi több, a Moldovai Köztársaság által egy önnön románságát elismerni vonakodó „testvérállammal” is.³⁵ Ez utóbbiakhoz Románia sok szempontból hasonlóan viszonyul, mint Magyarország a Kárpát-medence kisebbségi magyar közösségeihez.³⁶ Végül nem elhanyagolható, hogy az ezredforduló példátlanul intenzív elvándorlási folyamatai nyomán az ország Kelet-Európa arányaiban a legnagyobb migráns közösségét bocsátotta ki.

Magyar Narancs 1986 és 2013 közötti kisebbségi magyar közösségekre vonatkozó anyagait tekintjük át. Emellelt néhány kiemelkedő politikai esemény (román-magyar alapszerződés, státustörvény, 2004. december 5-i népszavazás, illetve a 2010-es könyvnyitett honosítás) körüli időszakban a vizsgálat a napi sajtóra is kiterjed.

34 Ahogy a következő fejezetben látni fogjuk, nem feltételezzük a stratégiák és diskurzusok erdélyi magyar közösségen belüli homogenitását. Amikor az erdélyi magyarok önértelmezésére utalunk, egy domináns és viszonylag nagy legitimitásnak örvendő elitdiskurzust értünk ez alatt.

35 Ezzel kapcsolatban lásd Charles King kiváló elemzését: King, Charles: *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*. Hoover Institution Press, Stanford, California, 2000; illetve Iglesias, Julien Danero: *Against the Nation – Moldovan Political Discourse after the 2009 ‘Revolution’*. In Iglesias, Julien Danero – Stojanović, Nenad – Weinblum, Sharon (eds): *New Nation States and National Minorities*. EPCR Press, Colchester, 2013, 39–58.

36 Culic lapszámunkban megjelent tanulmánya ennek az ellenkezője mellett érvel.

2012 júliusában 1691 fős Romániára reprezentatív empirikus vizsgálatunk ebben a hármass viszonyrendszerben próbálta a román közvéleményre jellemző mintázatokat feltárni. Itt azonban csupán a határon túli románokhoz való viszonyra vonatkozó adatokat fogjuk bemutatni. A Magyarország-al való összehasonlítás azáltal vált lehetővé, hogy szintén 2012 júliusában a Medián által végzett vizsgálat keretében a mi kérdéseink is lekérdezésre kerültek egy 1200 fős magyarországi mintán.

Kérdésközpontunk a határon túli magyar és román közösségekkel szembeni tíz fajta intézkedés támogatottságára irányult. Ezeket, ahogy az alábbi táblázatban látható, négy dimenzióba soroltuk, nevezetesen:

(1) a nemzeti közösség kiterjesztése (állampolgárság, útlevel és szavazati jog biztosítása);

(2) szociálpolitikai komponens (ingyenes egészségügyi ellátás biztosítása, illetve ösztöndíjak biztosítása a határon túliak számára);

(3) hagyományos identitáspolitikai komponens (az anyanyelvi felsőoktatás támogatása a kisebbségi területeken, a kisebbségi szervezetekkel/pártokkal való kapcsolat, illetve az ösztöndíjak biztosítása);

(4) migrációpolitika (a határon túliak munkavállalásának és bevándorlásának ösztönzése).

Végül egy kérdés (a hazai vállalatok terjeszkedésének elősegítése a kisebbségi közösség által lakott területen) egyik dimenzióba sem illeszkedett.

10. A határon túli közösségekkel kapcsolatos politikák dimenziói és támogatottságuk (2012. július)

	Dimenzió				Támogatók aránya	
	Nemzeti közösség kiterjesztése	Szociális komponens	Hagyományos identitáspolitika	Bevándorláspolitika	Magyarország (N=1200)	Románia (N=1691)
Támogassa a magyar/román nyelvű felsőfokú oktatást a szomszédos országokban			×		67,7	85,4
Támogassa magyar cégek létrehozását a határon túli magyarlakta/románlakta területeken					67,5	83,0
Erősítse kapcsolatait a szomszédos országokban élő magyar/román közösségek politikai szervezeteivel.			×		66,7	90,6

Biztosítson magyar/román állampolgárságot a szomszédos országokban élő magyaroknak/románoknak	×				63,2	89,1
Biztosítson magyar/román útlevelet a szomszédos országokban élő magyaroknak	×				58,7	81,3
Nyújtson ösztöndíjat a szomszédos országokban élő magyar/román egyetemistáknak		×	×		52,2	81,9
Könnyítse meg a szomszédos országokban élő magyarok/románok munkavállalását Magyarországon/Romániában				×	47,6	78,1
Támogassa a szomszédos országokban élő magyarok/románok bevándorlását Magyarországra/Romániába				×	40,5	73,5
Biztosítson szavazati jogot a parlamenti választásokon a szomszédos országokban élő magyaroknak/románoknak	×				36,7	77,4
Biztosítson ingyenes egészségügyi ellátást Magyarországon/Romániában a szomszédos országokban élő magyaroknak/románoknak		×			29,5	71,0

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet; Medián.

Az első nyilvánvaló különbség a két ország közvéleménye között, hogy Romániában a határon túli román közösségekhez való viszony kérdése konszenzusnak örvend. Az összes ezekre vonatkozó intézkedést 70 százalék fölötti arányban támogatták a román választók. 71 százalékban támogatták azt is, hogy az állam biztosítson ingyenes egészségügyi ellátást a szomszédos országokban élő románoknak. A román állampolgárságot kiterjesztő törvénykezés támogatottsága 89, a szomszédos országokban élő románok szavazati jogának támogatottsága pedig 77 százalékos.

Ezzel szemben Magyarországon a kérdés nem csupán 2004. december 5-én osztotta meg a közvéleményt, hanem gyakorlatilag azzal nagymérték-

ben azonos szerkezetben osztja meg ma is. A támogatók aránya a leginkább konszenzusosnak számító kérdésben, a magyar nyelvű felsőoktatás támogatásában is csupán 68 százalékos, ami alatta marad a románok által legkevésbé támogatott lépésnek, az ingyenes egészségügyi ellátásnak. Az is elmondható, hogy a határon túli magyarokat érintő politikák támogatottsága a Fidesz szavazók között átlag feletti, és az MSZP szavazók között a legalacsonyabb. A Jobbik és az LMP szavazók két szélsőérték között helyezkednek el.

11. Teljes mértékben, vagy inkább egyetért az alábbi kijelentésekkel.
Magyarországi minta, 2012. július (N=1200)

		Összes	Fidesz	MSZP	Jobbik	LMP	Nincs pártja
Kvázi konszenzus	Támogassa a magyar/román nyelvű felsőfokú oktatást a szomszédos országokban	67,7	78,8	61,0	72,1	61,0	64,4
	Támogassa magyar cégek létrehozását a határon túli magyarlakta területeken	67,5	82,9	58,6	69,7	68,6	63,0
	Erősítse kapcsolatait a szomszédos országokban élő magyar közösségek politikai szervezeteivel.	66,7	83,6	58,7	68,9	55,4	62,1
	Biztosítson magyar állampolgárságot a szomszédos országokban élő magyaroknak	63,2	79,8	55,4	69,8	54,3	56,5
	Biztosítson magyar útlevélet a szomszédos országokban élő magyaroknak	58,7	74,0	50,0	67,4	59,8	52,2
Megosztó	Nyújtson ösztöndíjat a szomszédos országokban élő magyar egyetemistáknak	52,2	65,2	45,7	51,1	53,3	47,8
	Könnyítse meg a szomszédos országokban élő magyarok munkavállalását Magyarországon	47,6	66,0	41,1	46,5	48,7	42,2
	Támogassa a szomszédos országokban élő magyarok bevándorlását Magyarországra	40,5	59,7	34,1	42,7	38,4	34,1
	Biztosítson szavazati jogot a parlamenti választásokon a szomszédos országokban élő magyaroknak	36,7	58,3	29,2	38,9	33,5	30,2

Elutasított	Biztosítson ingyenes egészségügyi ellátást Magyarországon a szomszédos országokban élő magyaroknak	29,5	47,5	23,2	30,6	30,6	21,1
-------------	--	------	------	------	------	------	------

Forrás: Medián

Mindazonáltal a magyarországi közvéleményben egy sajátos mintázat is megfigyelhető. Megkülönböztethetünk kvázi-konszenzusos, megosztó és elutasított közpolitikákat:

(1) *Kvázi konszenzusosnak* neveztük azokat a közpolitikákat, amelyek esetében mind a négy párt támogatói között az „igenek” képeznek többséget. Ezek a kérdések egyrészt a hagyományos identitáspolitika (magyar nyelvű egyetemi oktatás, kisebbségi pártokkal való kapcsolat), másrészt a nemzeti közösség szimbolikus kiterjesztésével kapcsolatos kérdések (állampolgárság, útlevél), illetve a magyar cégek határon túli terjeszkedése.

(2) *Megosztóak* azok a politikák, amelyeket egyes pártok választói támogatnak, más pártokéi pedig elleneznek. Ebbe a kategóriába csúszott a hagyományos identitáspolitikai és szociális elemeket egyaránt tartalmazó egyetemi ösztöndíjak kérdése, amit a szocialista szavazók többsége ellenez. Ugyancsak ilyenek a bevándorlás-politikai intézkedések, ugyanis csupán a Fidesz-szavazók között vannak többségben azok, akik szívesen látnának határon túli munkavállalókat, illetve bevándorlókat Magyarországon. Végül szintén idekerült a szavazati jog kérdése, amit szintén csupán a Fidesz-szavazók támogatnak. Ennek oka valószínűleg az (a teljesen helytálló) percepció, hogy a határon túli szavazatok ezt a pártot erősítik.

(3) Végül az *elutasított* közpolitika kategóriába került a szociálpolitika tárgykörébe sorolható ingyenes egészségügyi ellátás. Vélhetően ugyancsak idekerült volna más, a jóléti, illetve ellátó-rendszerekhez való hozzáférésre vonatkozó kérdés is.

A fenti adatokból látszik, hogy a határon túli magyarokkal való viszony tekintetében a megosztottság nem a csupán „Budapest belvárosi” értelmiséget jellemzi. Ennek magyarázatára, a fenti adatokat szem előtt tartva, a vonatkozó szakirodalom talán nem teljesen szokványos értelmezésén keresztül teszünk kísérletet. A magyar közvélemény megosztottságát a határon túli magyarokkal szembeni közpolitikák viszonylatában arra vezethetjük vissza, hogy a magyar nemzet (határon túli magyarokra is kiterjedő) egységét hirdető elképzelést legalább három viszonylag jól beágyazott diskurzus keresztezi. Nyilvánvalóan e három diskurzus közötti kapcsolódások, a képviselők közötti alkalmi szövetségek (magyarán: a politikai mező aktuális

szerkezet) sem lényegtelenek abból a szempontból, hogy az erdélyi magyartól egy adott kontextusban megtagadtatik, avagy sem, a magyar nemzethez való tartozás elismerése.

3.2. A polgári és etnikai nemzetkoncepciók dichotomizálása

Az első fontos diskurzív keret, amelyben a magyar nemzet határok fölötti integrációja normatív értelemben megkérdőjeleződik, a *polgári (civic) és etnikai nemzetkoncepciók*, nacionalizmusok közötti éles különbségtétel. Három dolgot érdemes ezzel kapcsolatban kiemelni. Egyrészt egy nemzetközileg jól beágyazott diskurzusról, nem valamiféle magyar fejleményről van szó (miközben a dichotómia a magyar kulturális/politikai mezőben láthatóan sajátosan működik). Másrészt a különbségtétel egyszerre határozza meg mai napig a társadalomtudományos kérdésfelvetést, és van alapvető politikai relevanciája. Ez a kettő ráadásul gyakran nem a legszerencsésebb módon keveredik. Harmadrészt (ahogy az a hasonló különbségtételekkel lenni szokott) a dichotómia egyszerre leíró és normatív.

A dichotómia a nemzetkoncepciókat (illetve ehhez kapcsolódóan a nacionalizmusokat, nemzeti mozgalmakat, államokat vagy állampolgársági politikákat) két egymást kizáró kategóriába utalja. A széles körben magától értetődőnek vett értelmezés szerint a polgári nemzetkoncepció, amely a területiségre, az állampolgárságra, a jogi és politikai közösségre épül, *befogadó, önkéntességen és választáson* alapszik, *racionális és univerzalista*. Ezzel szemben az etnikai nemzetkoncepció alapja a közös származás, amely ebből következően a más etnikumúakkal szemben *kirekesztő, egy veleszületett tulajdonságon alapszik, nem választható és partikularista*. Minden bizonnyal Karl Raimund Popper hatását mutatja, hogy a magyar liberális és baloldali értelmiség a kilencvenes években előszeretettel használta az etnikai nemzetkoncepcióra az (amúgy is normatív dichotómiához képest is) erősen karikírozó *törzsi* kifejezést.³⁷ A vallásos preszocializációjú liberális értelmiség esetében gyakori volt a *pogány rítus*, illetve a *nemzetvallás* kifejezések használata, ami nyilvánvalóan a keresztény univerzalizmussal állítható szembe.

Nemzetközi porondon a polgári és etnikai nemzetkoncepciók szembeállításának van egy egyértelmű területi/geopolitikai töltete, miután Kohn a polgári nemzetkoncepciót a nyugati fejlődéssel azonosította,³⁸ míg az etni-

37 Vö. Popper, Karl Raimund: *A nyílt társadalom és ellenségei*. Balassi, Budapest, 2001.

38 Lásd Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism. A Study in Its Origin and Background*. Macmillan, London, 1944.

kai nacionalizmust Kelet-Európához rendelte, azt sugallva ezzel, hogy nagymértékben ez a felelős a „kisállamok nyomorúságáért”.³⁹

Brubaker kiemeli, hogy a földrajzi blokkok (egyértelműen orientalista) szembeállításával mellett az is jellemző, hogy az egyes államok vagy nemzeti mozgalmak saját (illetve ellenfelek) kategorizálására használják stratégiai módon a dichotómiát.⁴⁰ Miután a nemzetközi diskurzív térben a polgári nemzetkonceptió felsőbbrendűsége egyértelműnek tűnik, magukat igyekeznek ebbe a kategóriába sorolni, míg ellenlábasait az *etnikai nacionalista címke alá lökni*. Ebből a szempontból akár az állampolgárság kérdéskörével foglalkozó kelet-európai társadalomkutatók szövegeinek a módszeres diskurzív elemzése sem lenne haszontalan. E szövegek nem módszeres átolvasása után is elég egyértelműnek tűnik, hogy a nemzetközi szinten a magyar szerzők diskurzív stratégiája eltér kelet-európai kollégáikétól. Míg ugyanis például Iordachi vagy Sminov-Jileva inkább a román, illetve a bolgár állampolgárság-politika polgári összetevőit igyekeznek hangsúlyozni,⁴¹ addig a nemzetközi szakirodalomban jegyzett/hivatkozott magyar szerzők⁴² a magyar állampolgárság-politika etnikai összetevőit igyekeznek középpontba állítani. Valószínűleg arról van szó, hogy a különböző nemzeti-ségű szerzők számára – éppen a hazai nemzetszövegek eltérő szerkezete miatt – a pozicionálódás során eltérő tételek fogalmazódnak meg. A magyar szerzők a kérdést (nemzetközi szinten legalábbis)⁴³ nem használják fel a belpolitikai pozicionálódásra. Iordachi például a „polgári” indítta-

39 Az utalással nem akarjuk azt sugallni, hogy Bibó István ezt a leegyszerűsítő elképzelést vallotta volna.

40 Brubaker: *Ethnicity without Groups*. Op. cit. 134.

41 Iordachi, Constantin: Dual Citizenship and Policies toward Kin-Minorities in East-Central Europe: A Comparison between Hungary, Romania and the Republic of Moldova. In Kántor-Majtényi-Ieda-Vizi-Halász (eds): op. cit. 239-270.; id.: Politics of citizenship in post-communist Romania: Legal traditions, restitution of nationality and multiple memberships. In Bauböck-Perchinig-Sievers (eds): op. cit. 177-211.; id.: Reacquiring the Romanian Citizenship in Historical Perspective. Op. cit.; Smilov, Daniel - Jileva, Elena: The politics of Bulgarian citizenship: National identity, democracy and other uses In Bauböck-Perchinig-Sievers (eds): op. cit. 211-249.

42 Kis János: The Status Law: Hungary at the Crossroads. In Kántor-Majtényi-Ieda-Vizi-Halász (eds): op. cit. 152-177.; Kovács M. Mária: The Politics of Dual Citizenship in Hungary: Lessons of a Failed Referendum. In Faist-Kivisto (eds): op. cit. 92-112.; Kovács M. Mária - Tóth Judit: Kin-state responsibility and ethnic citizenship: The Hungarian Case. In Bauböck-Perchinig-Sievers (eds): op. cit. 151-177.

43 Lévén, hogy a kelet-európai nemzeti nyelvek közül csak a magyart és a románt ismerjük, azt a kérdést, hogy nemzeti szinten milyen funkciói vannak a dichotómiának, ön-

tású román állampolgárság-politikát (amely – tegyük hozzá – már 1991-től állampolgárságot biztosít a szomszédos országokban élő románok számára) az „etnikai” indíttatású magyar státustörvénnyel szemben igyekezett pozicionálni.⁴⁴ Ezzel szemben, a magyar szerzők esetében, az ellentétes bel-magyar nemzetdiskurzussal való szembenállás tűnik meghatározónak nemzetközi kontextusban is. Vagyis a liberális/baloldali szerzők a maguk „nem etnikai elveken” nyugvó „kritikai álláspontjával” szemben a jobboldal etnikai nacionalizmusáról igyekeznek lerántani a leplet.

Anélkül, hogy a polgári-etnikai nemzettudatok dichotomizálásának kritikájába mélyen belemennénk, röviden azt szükséges kiemelni, hogy annak mind empirikus, mind normatív érvényességét alapjaiban vonta kétségbe a szakirodalom. Az empirikus kritika legfontosabb érve, hogy a dichotómia nem tud mit kezdeni a nacionalizmusok talán legfontosabb *kulturális komponensével*.⁴⁵ Ha a kulturális/nyelvi komponenst az etnikai címszó alá soroljuk be – mondja Brubaker –, azt kockáztatjuk, hogy a polgári nemzettudatot olyan „*alkotmányos patriotizmusként*”⁴⁶ definiáljuk, ami a valóságban nemigen létezik, hisz például az annak mintapéldányaként számon tartott francia vagy amerikai nemzettudat esetében is igen fontos összetevő az (erősen asszimilatív) nyelvi-kulturális elem.⁴⁷ Ha a kulturális komponenst a polgári címszó alá soroljuk be, és az etnikai címszó alatt pusztán a leszármazást, illetve a faji eredetet előtérbe helyező nacionalizmusokat hagyjuk, ez utóbbi

erőből nem tudjuk megválaszolni. A román példa azt sugallja, hogy a kérdés nemzeti szinten sem megosztó.

44 Lásd Iordachi: *Dual Citizenship and Policies toward Kin-Minorities in East-Central Europe*. Op. cit.

45 Kymlicka, Will: *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford University Press, Oxford, 2001.; Brubaker: *Ethnicity without Groups*. Op. cit.; Shulman, Stephen: Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism *Comparative Political Studies* vol. 35, no 5, 2002, 554–585.; Reeskens, Tim – Hooghe, Marc: Beyond the civic–ethnic dichotomy: investigating the structure of citizenship concepts across thirty-three countries. *Nations and Nationalism* vol. 16, no 4, 2010, 579–597.

46 Az alkotmányos patriotizmus kifejezést a második világháború utáni német politikai filozófia alkotta meg, és olyan szerzőkhöz köthető, mint Jaspers, Sternberger, illetve Habermas. Ezek a szerzők a német nemzeti identitás „normalizálása” (a náciizmus hatalomra jutását megelőző formákra való visszatérés) ellen és a demokratikus intézményekhez, illetve a kritikai nyilvánossághoz kötődő új (poszt-nacionális) identitásformák mellett érveltek (Müller, Jan-Werner: *Constitutional Patriotism*. Princeton University Press, Princeton. 2007.; Ferencz Enikő: Az alkotmányos patriotizmus kritikái. *Erdélyi Múzeum*, 74. évf., 2012. 1. sz., 74–83).

47 Brubaker: *Ethnicity without Groups*. Op. cit. 137.

marad igen kevés empirikus esettel. Ráadásul megmarad a lehetősége annak, hogy a nemzeti mozgalmak és politikák túlnyomó többsége besorolhatóvá váljon (az így teljesen heterogénné váló) polgári gyűjtőkategóriába.

A normatív alapú kritikát már csak azért is érintenünk kell, mert a magyar állampolgársággal kapcsolatos viták (és a 2004. december 5-i népszavazás) vonatkozásában ennek alapvető jelentősége van. Nem tartható állítás, hogy a kizáró etnikai nemzetkoncepcióval szemben a nemzet polgári felfogása befogadó lenne. Brubaker szerint sokkal inkább arról van szó, hogy a társadalmi kizárás különböző technikáival állunk szemben.⁴⁸ A polgári nemzetkoncepció alapvető összetevője az állampolgársági/területi alapú kizárás. Ez a kizárási technika pedig a modern társadalmakban legalább olyan fontos szerepet játszik, mint az etnikai alapú kirekesztés (még ha sokak számára magától értetődőnek tűnik is).

Az állampolgári és az etnikai nemzetfelfogás közötti különbségtétel – ahogy az archív anyagokból kiderül – már a hetvenes-nyolcvanas években kulcsszerepet játszott a Tömegkommunikációs Kutatóközpont nemzettudattal kapcsolatos vizsgálataiban. Az anyagok alapján azt mondhatjuk, hogy (Csepeli vagy Lázár írásaiban) már ekkor tetten érhető az a fogalmi keret, ami a rendszerváltás után is meghatározónak bizonyult. A magyar kutatók ráadásul az etnikai nemzetfogalom kiterjesztő értelmezését használták: az etnikai-kulturális nemzetkoncepciót állították szembe az állampolgári alapú nemzetfelfogással. A közzétett archív anyagok arra is felhívják a figyelmünket, hogy a magyar nemzettudat „nacionalista”, „múltban gyökerező”, „anakronisztikus” elemeinek meghaladása már a hatvanas-hetvenes évek kultúrpolitikájának központi eleme volt. A „progresszív” politikai intézményekhez, kívánalmakhoz igazított, tervezett reszocializáció gondolata pedig – úgy tűnik – mélyen áthatotta a rendszerváltó liberális értelmiség szemléletvilágát is. Így magyar nacionalizmus meghaladása és az „alkotmányos patriotizmussal”, „poszt-etnikus identitásformákkal” „köztársasági Magyarországgal” stb. való helyettesítése fontos helyet foglalt el e réteg ideológiájában.

A múlt rendszerbeli gyökerek hangsúlyozása mellett érdemes visszatérnünk a dichotómia nemzetközi beágyazottságára. A megkülönböztetésnek alapvető jelentősége volt például abban, ahogyan a Nyugat a jugoszláv secessziós háborúkat kezelte, szembeállítva például a pozitívan értékelt jugo-

48 Brubaker, Rogers: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1992, 21–35; id.: *Ethnicity without Groups*. Op. cit. 142.

szlávizmust⁴⁹ (vagy az egységes Bosznia utópiáját⁵⁰) az „atavisztikus” etnikai nacionalizmusokkal. Egy ilyen diskurzív kontextusban a „nacionalizmus meghaladása” (és az ehhez kapcsolódó reszocializációs program) az ország geopolitikai pozicionálásának az eszközeként (vagyis az „Európához”, a „Nyugathoz”, a „civilizált világhoz” való csatlakozás feltételeként) jelent meg. Az anti-nacionalista diskurzusnak nagymértékben ez a tényező adta a felhajtó erejét.⁵¹ Ez a kérdés már a később tárgyalt harmadik értelmezési kerethez, a Kelet-Nyugat lejtőn való pozicionálódáshoz vezet bennünket.

49 Ezzel kapcsolatban lásd Sekulic-Massey-Hodson tanulmányát, amely a „kik voltak a jugoszlávok” kérdésre keres választ. A tanulmány egyrészt kimutatja, hogy a jugoszláv kategóriával azonosulók a föderáció központi hatalmi centrumához kapcsolódtak. Másrészt a jugoszláv identifikáció gyakran egy igen komplex etnikumközi viszonyrendszerbe ágyazódott. A krajnai szerbek például azért azonosultak ezzel a kategóriával, mert inkább voltak jugoszlávok egy szerbek által dominált föderatív államban, mint szerb kisebbség Horvátországban. Az elemzés alapján mindenesetre nagyfokú leegyszerősítésnek tűnik a jugoszlávizmus és az etnikai nacionalizmusok normatív töltetű szembeállítás. Sekulic, Dusko – Massey, Grath – Hodson, Randy: *Who were the Yugoslavs. Failed sources of a common identity in former Yugoslavia. American Sociological Review* Vol. 59, No. 1, 1994, 83–97.

50 Bosznia esetében a helyzet természetesen jóval összetettebb, hisz a daytoni egyezmény egy konzociatív (vagyis az etnikai különbségeket elismerő) berendezkedést hozott létre.

51 Úgy tűnik, hogy például a melegjogi diskurzus esetében is ez a helyzet, és természetesen nemcsak Magyarországon, hanem egész Kelet-Európában (így Erdélyben is). Péter László szociológusnak nemrég a *Szabadság* újságírója a következő kérdést tette fel: „*Hol helyezkedik el Románia a meglegházasságokat egyre inkább elismerő világban?*”. Az szociológus válasza a következő volt: „*Nem túl előkelő helyen. Mondhatni a civilizációs tengely vége felé; nem éppen Irán mellett, ahol a homoszexualitást halállal büntetik, de nem is például Hollandia, Spanyolország, Franciaország, Belgium, Kanada, Dánia, Nagy-Britannia vagy Svájc mellett. Remélem, senki sem gondolja, hogy ezek az országok nagyot tévednek, és teszem azt, Líbia vagy Szudán, esetleg Bangladesh jár a helyes és követendő úton.*” (Lásd a *Szabadság* 2013. június 8-i számát). Thornton fejlődési idealizmusnak (*developmental idealism*) nevezi azt az elképzelést, amely szerint a modernizáció/fejlődés különböző fázisaihoz adott család- és reprodukciós modell tartozik (mintegy kauzálisan). Így az alacsony termékenység, a házasságok instabilitása, a késői gyermekvállalás, vagy akár az azonos neműek közötti párkapcsolat iránti tolerancia (beleértve a házasságot és a gyermekek örökbefogadásának jogát) a „fejlettség”, a „modernizáció” mutatójaként nyer értelmezést. Ez a képzet a maga során nagymértékben befolyásolja a tényleges reprodukciós és családmodelleket. Lásd Thornton, Arland: *Reading History Sideways. The Fallacy and Enduring Impact of Developmental Paradigm*. Chicago University Press, Chicago, 2005.

E két tényező – a kádári előtörténet, illetve a nemzetközi beágyazottság – mellett, ahhoz, hogy a dichotómia ilyen (Kelet-Európában szokatlanul erős) jelentőségre tegyen szert, az kellett, hogy a magyar etnikai nacionalizmus a származásilag nem magyarok (elsősorban a nyelvileg-kulturálisan asszimilálódott zsidóság,⁵² illetve a nyelvileg szintén erőteljesen elmagyarosodott romák) magyar nemzetből való kirekesztésével kapcsolódjon össze. Ebből a szempontból a problémát az jelentette, hogy a határon túli magyarok nemzetségének a kérdése tulajdonképpen ez utóbbival párban (vagy- vagyként) vetődött/vetődik fel sokak számára.

3.3. Jóléti sovinizmus

A társadalomtudományos szakirodalomban a kettős állampolgársággal (illetve már a státustörvénnyel) szemben leggyakrabban az etnikai nacionalizmust helytelenítő érvrendszer jelenik meg. Ez jól látható a lapszámunkban közölt ankét eredményeiből is. A magyar közvélemény megosztottságát azonban (véleményünk szerint) nem ez a tényező magyarázza. Nem tartjuk plauzibilisnek, hogy a szélesebb magyar társadalmat valóban az „*alkotmányos patriotizmus*” vagy a „*posztetnikus identitásformák*” iránti elkötelezettség jellemezné. A magyar etnikai-kulturális nemzettudat dekonstruálásában érdekelt szerzők is világosan felismerték, hogy *a vágyott államnemzeti öntudat magját valójában nem az alkotmányos patriotizmus adja*. Érdemes ebben a vonatkozásban a magyar nemzettudat (általunk nagyra becsült) elemzőit hosszabban idézni:

„Ezt az eredményt [vagyis, hogy felértékelődtek a nemzeti identitás állampolgári komponensei] 1995-ben a magyar nemzeti tudat modernizációs fejleményeként értelmeztük. Értelmezésünk szerint a nemzeti identitás meghatározásában az állampolgárságé lett a vezető szerep, szemben a kulturális nemzeti identitás múltban népszerű értelmezési keretével, mely mindenkit magyarnak fogadott el és fogadott be, aki magyarul érzett vagy magyarul beszélt. Az állampolgárságra fixálódó nemzeti identitás azonban kétarcúnak bizonyult. A századvégi magyar nemzeti identitás egyik arca összhangot mutat az emberi jogokkal, s a toleráns, racionális diskurzusban találja meg a nemzeti önazonosságot. Ezt a változatot nevezhetjük alkotmányos patriotizmusnak. A másik arc viszont az állampolgárság modern kategóriájának érzelmi tartalékaként az idegenellenességet és az etnocentrizmust hasznosítja (feltehetően erőt merítve a nemzeti büszkeség kultúrnemzeti retorikájából is). Ezt a változatot nevezi

52 Itt kiemelt jelentősége van az etnikai nacionalizmus és a holokauszt összekapcsolódásának.

Habermas (1996) »jóléti sovinizmusnak«, arra utalva, hogy az állampolgársággal a modern jóléti államokban számos privilégium jár együtt, melynek féltése idegenellenességet és etnocentrizmust vált ki.»⁵³

„A kettős állampolgárságról való népszavazás kérdésére két »nagy« diskurzus telepedett rá Magyarországon: az egyik egy szélsőjobboldalinak indult, majd az egész jobboldal által átvett nacionalista diskurzus, amelyet ideologikus tartalmán túl a moralizálás, a historizmus és az érzelmi túlfűtöttség jellemez. A másik egy, az előző diskurzussal szemben megfogalmazódó, saját nyelvezetét és érveit sokáig kereső beszédmód, amely végül az emocionalitással a racionalitást, a józan ítélőképességet és a költségkalkulációkat állította szembe. Az eredetileg a felvilágosodás és az egyetemesség érveivel érkező diskurzusba azonban alattomos célzások keveredtek az országot veszélyeztető bevándorlókra, arra, hogy mennyien lesznek (nagyon sokan, a találgatások néhány tízezertől néhány százezerig terjednek), mennyibe fognak kerülni (elviselhetetlenül sokba, különösen a rendszerváltás után elszegényedett rétegnek).»⁵⁴

Fontos hangsúlyozni, hogy a magyar liberális értelmiség az etnikai nacionalizmustól való félelem (vagy a számára azzal ellentétes az alkotmányos patriotizmus iránti elkötelezettség) okán állt 2004-ben az állampolgárság kiterjesztését ellenző kampány mellé. A kampány során azonban már nem ez az érvrendszer bizonyult hatásosnak, hanem a magyar lakosság úgynevezett „*jóléti sovinizmusának*” a felszítása. Sok liberális/baloldali elemző hajlamos eltekinteni ettől az összecsúszástól, és saját érvrendszerét rávetíteni a közvéleményt jellemző megosztottságra. Meggyőződésünk azonban, hogy az alkotmányos patriotizmus és az etnikai nacionalizmus szembeállítása csupán az értelmiségi csoportok közötti szembenállást magyarázza, a szélesebb közvélemény kisebbségi magyar közösségekkel szembeni kirekesztő magatartását nem.

Ezt jól szemlélteti a 12. táblázat, amely a 2012 júliusi romániai mintán mért eredményeinket hasonlítja össze az ISSP⁵⁵ 2003-as magyarországi

53 Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária – Poór János: Nemzeti identitás Magyarországon az ezredfordulón. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. TÁRKI, Budapest, 2004, 471–483. Az idézett részben Jürgen Habermas: *Citizenship and national identity, between facts and norm* (MIT Press, Cambridge Massachusetts, 1996) kötetére hivatkoznak a szerzők.

54 Feischmidt Margit: Válasz a kettős állampolgárságról szóló anket kérdéseire. 2004. http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/anket/ank_24.html.

55 International Social Survey Programme. Az adatbázis a zacat.gesis.org honlapról tölthető le.

eredményeivel (amire egyébként a fent idézett Csepeli-Örkény-Székelyi tanulmány is hivatkozik). Azt látjuk, hogy a román mintán rendre nagyobb értékkel szerepelnek az „(állam)polgári” és rendre kisebb értékkel a „kultúrnemzeti” identifikáció mérésére szolgáló adatok. A románok 96 százaléka szerint fontos az ország törvényeinek és politikai intézményeinek tisztelete ahhoz, hogy valaki igazi románnak számítsen. Ugyanez az érték Magyarországon csak 85 százalékos volt. A román állampolgárság 87, míg a magyar csak 77 százalék számára fontos, de ugyanígy a Romániában/Magyarországon élés, illetve a születés is fontosabb nemzettség-kritérium a románok, mint a magyarok számára. Ezzel szemben a magyarok esetében a románoknál fontosabb (szinte 100 százalékos) a szubjektív identifikáció, illetve a nyelvtudás. A leszármazásnak mindkét minta esetében 79 százalék tulajdonított fontosságot.

**12. Az alábbiak mennyire fontosak ahhoz, hogy valaki igazi románnak/
magyarnak számítsen. Nagyon fontos és fontos válaszok aránya.**

	Románia 2012 (N=1691)	Magyarország 2003 (N=1021)
Tisztelje az ország törvényeit, politikai intézményeit	95,6	85,3
Románnak/magyarnak érezze magát	94,6	97,1
Beszéljen jól románul/magyarul	87,8	96,0
Legyen román/magyar állampolgársága	86,9	77,2
Élete nagy részét Romániában/ Magyarországon töltse	84,4	76,6
Román/magyar származású legyen	79,5	79,1
Romániában/Magyarországon szülessen	78,3	71,2
Ortodox/keresztény legyen*	48,1	43,1

* A 2012-es romániai vizsgálatban az ortodoxra, nem a keresztényre kérdeztünk rá. Ez utóbbi esetében jóval nagyobb arányt kaptunk volna.

Forrás: ISSP; Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Elmondhatjuk tehát, hogy miközben Romániában a magyarországinál erősebben/egyértelműbben van jelen a nemzettudat állampolgári komponense, a románok mégis sokkal kevésbé viszonyulnak kirekesztően határon túli (etnikai) nemzettársaikhoz, a magyaroknál jóval nagyobb arányban támogatják a román nemzet irányukban történő kiterjesztését. Ennek oka

minden bizonnyal az, hogy a román nemzeti projekten belül az identitás államnemzeti, illetve etno-kulturális elemei között nem ellentétes, hanem mellérendelő viszony van.⁵⁶

A jóléti sovinizmus kifejezést – ismereteink szerint – elsőként az Andersen–Bjørklund szerzőpáros használta, majd (legalábbis Magyarországon) elsősorban Habermas cikke alapján vált széles körben elterjedtté.⁵⁷ Ahogy azt már érintettük, az állampolgárság az egyik legfontosabb modern társadalmi kizárási forma,⁵⁸ amellyel (főként a jóléti államokban) a teljes körű politikai részvétel lehetősége mellett számos szociális privilégium jár együtt.⁵⁹ A jóléti sovinizmus azt a jelenséget írja le, amikor az idegenellenesség válik az állampolgárság érzelmi tartalmává, olyan értelemben, hogy a közvélemény az idegeneket, illetve a bevándorlókat az őslakoságnál (állampolgárok közösségénél) kevésbé tartja a jóléti szolgáltatásokra érdemes-

56 A későbbiekben látni fogjuk, hogy itt az állam nem egy etnikailag semleges intézményrendszerként, hanem mint a román nép állama jelenik meg.

57 Andersen, Jørgen Gaul – Bjørklund, Tor: Structural Changes and New Cleavages: the Progress Parties in Denmark and Norway. *Acta Sociologica* vol. 33, no 2, 1990, 195–217, 212.; Habermas: i. m.

58 Brubaker: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. 21–35.

59 Egyes szerzők az állampolgárság kiürüléséről beszélnek. Pl. Sassen, Saskia: *Losing Control? Sovereignty in the Age of Globalization*. Columbia University Press, New York, 1996.; Jacobson, David: *Rights across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1996.; Soyol, Yasemin Nuhoglu: *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago University Press, Chicago, 1994.) A politikai közösség szempontjából fajsúlyos érv, hogy a legtöbb EU tagországban a helyhatósági választásokon nem csupán az állampolgárok, hanem a huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkezők is szavazhatnak. Az európai parlamenti választásokon az Európai Unióból származó migránsok eldönthetik, hogy tartózkodási vagy származási helyükön szavaznak. Így az állampolgárság csupán a nemzeti/országos választások esetén korlátozza a politikai részvételt. Másrészt, érvelnek az állampolgárság szerepének csökkenését előtérbe állító szerzők, az Európai Uniót a munkaerő szabad áramlása jellemzi, ahol a munkavállalást kevésbé hátráltatja az állampolgárság. Végül a szociális jogosultságok jelentős része szintén nem állampolgárság alapú. Howard a következőket állítja az úgynevezett „posztacionális” szerzők érvei ellen. Egyrészt a közpolitikák nagy részét továbbra is nemzetállami szinten koordinálják, ezekről pedig értelemszerűen az állampolgárok közössége határoz. Másrészt (ha a kelet-európai országokra vonatkozó korlátozásokat nem számítjuk), az EU a piaci szféra tekintetében valóban a szabad munkaerő-áramlás irányában halad. Ez azonban nem igaz a közszférában való munkavállalásra, ahol gyakori feltétel az állampolgárság. Végül az is egyértelmű, hogy a szociális jogosultságok tekintetében is előnyt jelent az állampolgárság. Lásd Howard: i. m. 5–8.

nek. Más szóval: a jóléti sovinizmus ezeket a szolgáltatásokat az állampolgársági alapon meghatározott „saját csoport” számára tartaná fenn.

A korábban bemutatott, a határon túli magyarokkal szembeni közpolitikák támogatottságára vonatkozó 10. táblázatból látható, hogy a szociális és jóléti ellátórendszerhez való hozzáférés határon túli magyarokra való kiterjesztése tűnik konszenzusosan elutasítottnak, szemben a nemzettség szimbolikus kiterjesztésével. Ahogy az a fenti Csepeli, illetve Feischmidt idézetekből is kitűnik, a különböző szociológiai elemzések jelezték, hogy az ezredfordulóra a magyar nemzeti identitás fontos összetevőjévé vált a jóléti sovinizmus.

Abban, hogy a határon túli (elsősorban pedig az erdélyi) magyarok a jóléti sovinizmus célkeresztjébe kerülhettek, számos tényező játszott szerepet. Ezek közül a legfontosabb a migráció jelensége. A nyolcvanas évektől az ezredfordulóig 200 ezernél több erdélyi vándorolt Magyarországra. Mellettük a kilencvenes években jelentős volt azoknak a száma, akik a magyarországi szekundér munkaerőpiacon dolgoztak, ahol – ahogy azt több elemző leírta – a helyieknek munkaerő-piaci konkurenciát jelentettek és ennek következtében a társadalmi kizárás különböző formáival szembesültek.⁶⁰ A hétköznapok szintjén az erdélyi magyarokkal szemben már a kilencvenes években kialakult ellenérzés először 2001-ben tett szert politikai jelentőségre, amikor az MSZP jó politikai érzékkel (de hosszú távon katasztrofális eredménnyel) rámozdult a státustörvény romániai alkalmazását szabályozó Orbán–Năstase megállapodásra. A magyar munkaerőpiacot előzőnlő 22 millió román munkavállalóra fókuszáló kampányretorika minden bizonnyal hozzájárult a baloldal 2002-es választási sikeréhez.⁶¹ Az MSZP és az SZDSZ 2004-es kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazási kampánya szintén ezeket a tendenciákat meglovagolva szólított fel a kisebbségi magyar közösségek nemzetből való szimbolikus kizárására.

Vizsgálati eredményeink alapján az is kikövetkeztethető, hogy a magyarországiak viszonyulása az erdélyi magyarokhoz az elmúlt évtizedben nem sokat változott. Az erdélyi magyarokra vonatkozó közpolitikák megítélése

60 Fox, Jon E.: Vándorló nemzet(i) – identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon. Op. cit.; id.: From National Inclusion to Economic Exclusion. Op. cit.; Pulay: i. m.

61 Az Orbán–Năstase megállapodás sajtóvisszhangját Hegyesi és Melegh elemezte. Lásd Melegh Attila – Hegyesi Adrienn: „Immár nem mi vagyunk a szegény rokon a nemzetközi világban”. A státustörvény és az Orbán–Năstase-egyezmény vitájának sajtóbeli reprezentációja és diskurzív rendje In Sárközy Erika – Schleicher Nóra (szerk.) *Kampánykommunikáció*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003, 135–171.

ma is gyakorlatilag ugyanazt a szerkezetet mutatja, mint 2004. december 5-e előtt. Feltételezhető azonban, hogy a magyar nyilvánosság (leginkább 2006-tól datálható) megváltozott szerkezete már nem tesz lehetővé egy, a 2004-eshez hasonló baloldali kampányt. Azt követően ugyanis felszínre tört egy (elsősorban a romákkal, másodsorban a zsidósággal szembeni) nyíltan kirekesztő beszédmód, ami a 2004-es kampány során (hipotéziseink szerint) még nem volt jelen. Hipotézisünket megerősíti, hogy a kettős állampolgárságot megelőző és azt követő publicisztikai vita elemzését elvégző Kasznár kidomborítja, hogy a kettős állampolgárság ellenzői és támogatói milyen „ellenségképet” konstruáltak vitapartnereikről.⁶² A szerző ennek kapcsán nem említ nyíltan antiszemita, illetve rasszista elemeket. Hipotézisünk szerint azonban 2004. december 5-nek óriási szerepe van egyrészt a nemzetfogalom újra-tematizálódásában, másrészt a szélsőjobboldali diskurzus magyarországi megerősödésében. (Részben) ezzel függ össze az is, hogy a jóléti sovinizmus első számú célpontjaivá mára egyértelműen a romák váltak,⁶³ így annak az állampolgári nemzetfelfogással való diskurzív összekapcsolhatósága legalábbis kérdésessé vált. Nyíltan fogalmazva: a liberális értelmiség doktriner hozzáállásnak kulcsszerepe volt abban, hogy megnyílt a szélsőséges magyar nacionalizmus Pandora-szelencéje. Így, amennyiben a határon túli magyarok nemzettagsága újra a politikai diskurzusok keresztútjába kerülne, annak még a 2004-es kampánynál is katasztrofálisabb következményei lennének a magyar társadalomra nézve.

A magyar eset mellett a jóléti sovinizmus nyilvánvaló romániai hiányát kell kiemelnünk. Ezt a „gondoskodó” állammal szembeni elvárások felől is megközelíthetjük. A jóléti sovinizmus jelensége ugyanis a szociális ellátórendszerrel szembeni elvárásokkal függ szorosan össze. Romániában a jólé-

62 Kasznár: i. m. 238–240.

63 A romákkal szembeni attitűdökre vonatkozó vizsgálatok azt igazolják, hogy a cigánysággal szembeni előítéletek az elmúlt húsz évben nagyfokú stabilitást mutattak. Az 1994 és 2011 között a témában lefolytatott közvélemény-kutatások adatai szerint a magyar lakosság 78–88 százaléka ért egyet azzal, hogy „a cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdénének dolgozni”. 53–60 százaléuk szerint „a bűnözés a cigányok vérében van”, és 33–47 százaléuk gondolja, hogy „csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozóhelyek, ahova a cigányokat nem engedik be” (Bernát Anikó – Juhász Attila – Krekó Péter – Molnár Csaba: A radikalizmus és a cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal szimpatizánsai körében. In Kolosi Tamás – Tóth István György: *Társadalmi riport 2012*. Társki, Budapest, 2012, 355–376.). Fontos tehát kiemelni, hogy 2006-ot követően nem a lakossági attitűdök, hanem a közvélemény szerkezete, a „politikailag inkorrekt” kijelentésekkel szembeni nyilvános viszonyulás változott meg.

ti sovinizmus hiányát az magyarázhatja, hogy – talán a közvélekedéssel el-
lentétben – az állammal szembeni elvárások valójában rendkívül alacson-
nyak. Magyarországon az állampolgárok úgy érzik, hogy az államnak köte-
lessége bizonyos (az igénybe vevők számára ingyenes) szolgáltatásokat biz-
tosítani, a jóléti ellátórendszerrel az egészségügyig. Ezzel szemben Románi-
ában, ha az elvek szintjén nem is vélekednek másképpen az emberek, úgy
tűnik, hogy elnézik az államnak, ha ezeket a feladatait nem látja el. Nem
vált ki semmilyen komolyabb tiltakozási akciót például az egészségügy évek
vagy évtizedek óta tartó alulfinanszírozottsága, ami ahhoz vezet, hogy a
papíron létező ingyenes egészségügyi szolgáltatásokat valójában nem lehet
igénybe venni. A gyógyszerek ártámogatása jószerével csak papíron létezik,
de az is megszokott, hogy az állami kórházakban nem pusztán a személy-
zetnek kell fizetni, hanem gyakran a gyógyításhoz használt kellékeket is a
páciensnek kell bevinni. Az elvben széles körű, de tudatosan alulfinanszíro-
zott egészségügyi rendszer azért tartható fenn, mert Romániában a válasz-
tók az államtól igen kis mértékben várják el, hogy gondoskodjon vállalt kö-
telezettségeiről. Valójában elterjedt (és bizonyos értelemben el is fogadott)
az öngondoskodás. Az öngondoskodás persze bizonyos értelemben félreve-
zető. Romániában nem individualizált, racionálisan kalkuláló egyének, ha-
nem családi és egyéb hálózataikba beágyazott személyek „mondanak le” az
állam gondoskodó szerepéről.⁶⁴

Az állammal szembeni elvárásokra vonatkozó hipotézisünket az 1990-
ben, 1999-ben és 2008-ban lefolytatott *European Values Study*⁶⁵ alapján
teszteltük. A vizsgálatban a következő kérdés szerepelt: „*Hová helyezné né-
zeteit egy 1-től 10-ig tartó skálán, ahol az 1-es az jelenti, hogy az egyéneknek
nagyobb mértékben kellene felelősséget vállalniuk a saját magukról való gon-
doskodásban, a 10-es pedig, hogy az államnak nagyobb mértékben kellene fe-
lelősséget vállalnia az emberekről való gondoskodásban*”. A skálát értelmez-
hetjük úgy, mint a gondoskodó állammal szembeni elvárások intenzitását.⁶⁶

64 A személyes kapcsolatháló kelet-európai szerepéről és a „civil társadalmat”, illetve po-
litikai mobilizációt gyengítő hatásáról lásd Howard, Marc Morjé: *The Weakness of Ci-
vil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

65 Az adatbázisokat és a kutatási dokumentációt a Leibniz Institut for Social Sciences
által működtetett <http://zacat.gesis.org> honlapról töltöttük le.

66 Probléma, hogy egy adott országban a politikai napirend, illetve a „gondoskodás” ak-
tuális szintje is befolyásolja az értékeket. Így például nem feltétlenül mondhatjuk azt,
hogy 1990-ben a svédek kevesebbet vártak el az államtól, mint a britek. Sokkal inkább
értelmezhető úgy, hogy az előbbieket saját (bőkezű) ellátórendszerüket megnyirbálták
volna, míg az utóbbiak saját (jóval szűkmarkúbb) rendszerüket bővítették volna.

13. Az állammal szemben elvárt felelősségvállalás mértéke Európa országaiban 1990–2008 között. (Átlagértékek: 1 – Az egyéneknek nagyobb mértékben kellene felelősséget vállalniuk a saját magukról való gondoskodásban; 10 – Az államnak nagyobb mértékben kellene felelősséget vállalnia az emberekről való gondoskodásban.)

	1990	1999	2008
Grúzia	-	-	6,7
Azerbajdzsán	-	-	6,6
Koszovó	-	-	6,5
Ukrajna	-	6,1	5,9
Olaszország	5,5	5,6	5,8
Macedónia	-	-	5,8
Lettország	6,6	6,7	5,6
Spanyolország	5,9	5,6	5,6
Oroszország	-	5,8	5,5
Görögország	-	5,6	5,5
Montenegró	-	-	5,5
Magyarország	6,2	6,1	5,4
Örményország	-	-	5,4
Lengyelország	5,6	5,7	5,3
Törökország	-	5,3	5,3
Szerbia	-	-	5,3
Szlovénia	5,8	6,5	5,2
Bulgária	5,4	5,1	5,2
Horvátország	-	5,2	5,1
Bosznia-Hercegovina	-	-	5,1
Észtország	5,5	6,1	5,0
Belgium	4,8	5,0	5,0
Litvánia	5,9	5,4	4,9
Izland	4,7	4,6	4,9
Norvégia	-	-	4,9
Szlovákia	5,8	6,4	4,8
Belorusz Köztársaság	-	-	4,8
Csehország	4,4	4,9	4,8
Hollandia	4,7	4,7	4,8

Ciprus	-	-	4,8
Málta	5,2	5,1	4,7
Dánia	4,2	4,4	4,7
Moldova	-	-	4,7
Franciaország	4,1	4,0	4,6
Portugália	5,0	4,8	4,5
Finnország	4,1	4,6	4,5
Luxemburg	-	4,5	4,5
Albánia	-	-	4,4
Németország	4,2	4,7	4,3
Észak-Ciprus	-	-	4,3
Írország	4,9	4,5	4,2
Svédország	3,3	4,2	4,2
Ausztria	3,5	4,0	4,2
Svájc	-	-	4,0
Románia	5,2	4,8	3,9
Nagy-Britannia	5,3	4,5	3,8
Észak-Írország	5,3	4,6	3,5
<i>Átlag</i>	<i>4,8</i>	<i>5,2</i>	<i>5,0</i>

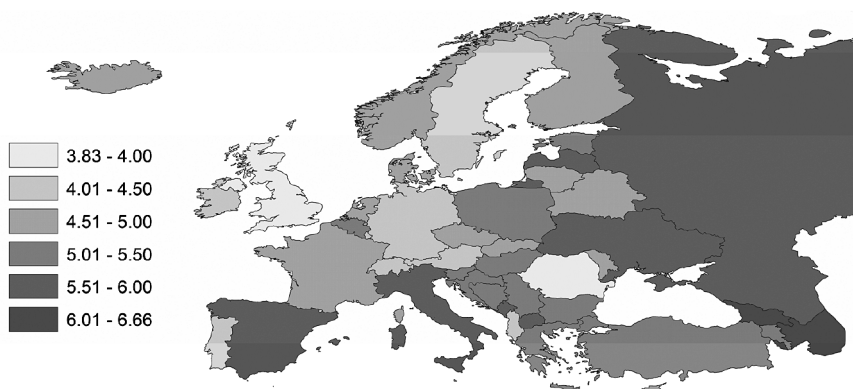
Forrás: European Values Study

Romániát már 1990-ben ott találjuk a vizsgálatban résztvevő 26 állam között. Megállapítható, hogy akkor a gondoskodó állammal szembeni elvárások terén Románia a résztvevők között a középmezőnyben helyezkedett el. Ami egyértelmű azonban, hogy az állammal szembeni elvárások más posztkommunista országokhoz viszonyítva már ekkor mérsékeltek voltak. A románoknál „kevesebb” jóléti államot csak a csehek szerettek volna, míg a többi kelet-európai résztvevő általában több állami gondoskodást látott volna szívesen.

1999-ben a résztvevő 33 állam közül már 20 esetében mértek magasabb értéket mint Romániában. Miközben az országok többségében az átlagok növekedtek, Romániában inkább csökkenést tapasztalhatunk. Érdeemes azt is kiemelni, hogy minden egyes posztkommunista országban magasabb értéket mértek Romániánál. Ekkor is jellemző, hogy a posztkommunista országok esetében magasabb értékeket kapunk, mint Európa más államaiban, csupán Románia nem illeszkedik a régióra jellemző mintázatba.

2008-ra, amennyiben hihetünk a számsoroknak, áttörésszerű változás történt. A mutató értéke közel egy pontértékkal csökkent, és ezzel Nagy-Britanniát és Észak-Írországot leszámítva a legalacsonyabb volt Európában, immár 48 résztvevő ország közül. Közben továbbra is megfigyelhető volt, hogy a posztkommunista országokban az átlagnál magasabb értékeket mértek.

14. Az államtól elvárt felelősségvállalás mértéke Európa országaiban 2008-ban⁶⁷

Forrás: European Values Study 2008

Elmondható tehát, hogy a románok európai – és különösen kelet-európai – viszonylatban az államot csak nagyon kis mértékben látják jóléti szolgáltatónak. Tágabban értelmezve pedig úgy tűnik, hogy a románok (szemben a magyarokkal) saját állampolgárságukat nem kapcsolják össze a jóléti privilégiumokkal.

3.4. A Kelet–Nyugat lejtőn való pozicionálódás

A 18. századig nyúlik vissza az az elképzelés miszerint az egyes társadalmak fejlettségi vagy „civilizációs” szintjük alapján egy globális hierarchiába rendezhetők. E megközelítés szerint nem pusztán a fejlettségbeli különbségek állapíthatók meg, hanem az is feltételezhető, hogy a fejletlenebb országok késéssel a fejlettebbek pályáját követik.⁶⁸ Ez az képzet szorosan össze-

⁶⁷ A térképet Székely István Gergőnek köszönöm.

⁶⁸ Thornton: i. m.; Melegh, Attila – Thornton, Arland – Philipov, Dimiter – Young-DeMarco, Linda: Perceptions of Societal Developmental Hierarchies in Europe and Beyond: A Bulgarian Perspective. *European Sociological Review*, vol. 29, no 3, 2013, 603–615.

kapcsolódott a Nyugat-centrikus globális kapitalizmus térnyerésével.⁶⁹ Ebben a fogalmi rendszerben helyezhető el Melegh Attila elképzelése a Kelet-Nyugat lejtőről. Ahogy azt Melegh több tanulmányában kifejti, ez egy igen nagy legitimitással bíró globális-hierarchikus osztályozási rendszer (diskurzív keret), amely az értékhierarchia csúcsára a Nyugatot helyezi (mint a civilizáció letéteményesét), a többi szereplőt pedig az ehhez való közelség-távolság alapján osztályozza.⁷⁰

A Kelet-Nyugat lejtőn való pozicionálódásnak kiemelt jelentősége van Kelet-Európában, ahol az elitek a 19. század eleje/közepe óta a mai napig a felzárkózó modernizáció büvkörében élnek. Szintén kiemelt szerepe van a térség köztes pozíciójának, amely a rávonatkozó képzetek szerint a Nyugathoz képest ugyan elmaradott, de részben mégis ahhoz kapcsolódik (félperiféria, félcivilizált, belső-idegen, kompország stb.). Az is központi jelentőséggel bír, hogy a globális-hierarchikus osztályozási sémák mélyen meghatározzák a térségben a nemzeti identitásokat, az egyes etnikumok és a szomszédos nemzetek egymáshoz való viszonyát. Létezik ugyanis egy, a Kelet-Nyugat lejtőhöz kötődő belső hierarchia, amely elválasztja Közép-Európát a Balkántól,⁷¹ vagy a Balkánon belül például a szerbeket és a macedónokat az albánoktól.⁷²

Hipotézisünk, hogy ebben a globális-hierarchikus osztályozási rendszerben a magyar és a román nemzeti identitást eltérő pozicionálódási stratégiák határozzák meg. A modern magyar nemzeti identitás szempontjából nem pusztán a mintakövetés (illetve a Nyugattól való távolság és elmaradottság tudata) meghatározó. A köztesség tudata központi szerepet tölt be, ami az előbbi mellett a környező népekkel szembeni fölény és civilizációs misszió képzetét is magában foglalja. Érdekes ebben a vonatkozásban Ady Endrét idézni, aki a híres kompország metaforát tartalmazó szövegében nem csupán Magyarország köztességét fogalmazza meg, amely a Nyugat és a Kelet partjai közt ingadozik, hanem egyben (Keletre) pozicionálja a szomszéd népeket is: „*Bulgária nem csinál Ripeket a fiaiból, nem hiteti el velük, hogy ő kultúrállam. A plojesti oláh az ő nagylángú fiát elküldi szépen*

69 Lásd Wallerstein, Immanuel: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.

70 Lásd Melegh Attila: *On the East-West Slope. Globalization, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*. CEU Press, Budapest, 2006.

71 Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*. Oxford University Press, Oxford, 2009, 140–161.

72 Bakić-Hayden, Milica 1995. Nesting Orientalisms: The case of former Yugoslavia. *Slavic Review*, vol. 54, no 4, 1995, 917–930.

franciának, a szerb iskola nem tanítja, hogy a szerb génusz ormain jár a kultúrának”.⁷³

Ezt a fajta (a magyar nemzeti önképben helyenként kulcsszerepet játszó) kettősséget és köztességet igen jól megjeleníti a Közép-Európa diskurzus. Ez a nyolcvanas években Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon egyaránt megjelenő geopolitikai metafora azt volt hivatott aláhúzni, hogy a nevezett országok „természetes” orientációja nyugati, és erről a természetes, magától értetődő irányvonalról az erőszakos szovjet hódítás térítette el őket. Magyarország vonatkozásában Szűcs Jenő munkái játszottak kulcsszerepet, aki a történeti mélymúltba visszanyúlva mutatott rá a magyar társadalomfejlődés nyugati gyökereire.⁷⁴ Szűcs munkájának szakmai közegen kívüli sikerét természetesen a geopolitikai aktualitás és nem a középkortörténet iránti megnövekedett érdeklődés magyarázta. A Közép-Európa diskurzusban rejlő kettősség abból fakadt, hogy egyrészt nyilvánvalóan Magyarország nyugatos orientációjának a legitimációja és szervezése volt a célja, másrészt azonban a kelet-európai régió belül nagyon éles határokat vont meg a nyugati társadalomfejlődéshez kapcsolódó Közép-Európa és a „keleties”, „despotikus”, „balkáni”, „bizánci”, „ortodox” stb. hagyományok alapján szerveződő államok között. Érdemes kiemelni, hogy a magyarok számára ezt a fajta negatív másságot (önmaguk civilizálatlan ellentettjét) a balkán mellett elég nagy mértékben a románok testesítik meg.

A magyarországiak erdélyi magyarokhoz való viszonyát is a globális-hierarchikus osztályozási sémák mentén érthetjük meg. Erdély, illetve az erdélyi magyarok pozíciója ebben a keretben több szempontból problematikus. Egyrészt, bár Erdély sok magyarországi szemében az autentikus, romlatlan magyarság forrásvidéke, egyben maga is a civilizálatlan, elmaradott „mátság” megtestesítője.⁷⁵ Másrészt az erdélyi magyarokat egy magyarországi (vagy kompaktabb magyar) kulturális térben könnyen ebbe a kategóriába utalhatja a románokkal való keveredés. Végül azt se felejtjük el, hogy a kilencvenes és a kétezres évek Magyarországon az erdélyi magyarok magyarként való elismerése kontextuálisan adatott meg, illetve tagadtatott meg. Brubaker arra mutat rá, hogy a magyar bevándorlási törvény „határon túli magyarokra” vonatkozó paragrafusai (a 2010-es módosítást megelőzően)

73 Ady Endre: Ismeretlen Korvin-Kódex margójára. *Budapesti Napló*, 1905. <http://mek.oszk.hu/00500/00583/html/ady55.htm>.

74 Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető, Budapest, 1983.

75 Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók*. Id. kiad. 7–34.

maguk is igen ellentmondásosak voltak.⁷⁶ Magyarország (szemben Németország vagy Izrael bevándorlási politikájával) soha nem támogatta egyértelműen a „határon túliak” Magyarországra vándorlását, és 2011 előtt az állampolgári jogokat sem terjesztette ki rájuk. Ennek ellenére a hatóságok a magyar etnikumú bevándorlókat preferenciálisan kezelték. Az 1993-as állampolgársági törvény felmentette őket az állampolgársághoz szükséges nyolcéves ott-tartózkodás alól. A törvény azonban nem garantált állampolgárságot, csupán lehetővé tette a hivatalnokok számára a preferenciális elbírálást. Brubaker szerint az egyértelmű szabályozás hiánya ellentmondásossá tette a „határon túli magyarok” magyarországi helyzetét, hisz „magyarságuk” elismerhető, de egyben megtagadható is volt. Az elismerés kontextusfüggősége a mindennapokat is jellemezte. Fox és Pulay már idézett tanulmányai szemléletesen mutatják, hogy az erdélyi migránsok Magyarországon milyen körülmények között voltak képesek magyar identitásuk elismertetésére, illetve milyen esetekben vallottak kudarcot és kerültek a „román” kategóriába, ami egyben a tőlük való elhatárolódással járt együtt.⁷⁷

Az elismerésnek, illetve az elismerés megtagadásának ez a mindennapokban megnyilvánuló kettőssége és a „román” kategória (Kelet-Nyugat lejtőn értelmezhető) mássága szintén egy olyan elem, ami (a jóléti sovinizmussal együtt) politikai jelentőségre tehetett szert, és adott esetben az erdélyi magyarok magyar nemzetből való kirekesztéséhez vezethetett. Melegh Attila⁷⁸ a státustörvény romániai alkalmazását lehetővé tevő 2001-es Orbán-Nástase egyezményt követő vita kapcsán mutatott rá, hogy a kérdést a *Kelet-Nyugat lejtőn* (vagyis egy globális-hierarchikus diskurzív térben) való pozicionálódás határozza meg.

Hipotézisünk szerint a románok esetében ez a diskurzív formáció sem keresztezi a szomszédos (ukrajnai vagy moldovai) románokkal való összetartozás tudatát.⁷⁹ A románok esetében nincs meg a magyarokhoz hasonló

76 Brubaker, Rogers: The migration of ethnic unmixing in the new Europe. *International Migration Review*, vol. 32, no 4, 1998, 1047-1065.

77 Fox, Jon E.: Vándorló nemzet(i) - identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon. Op. cit.; id.: From National Inclusion to Economic Exclusion. Op. cit.; Pulay: i. m.

78 Melegh-Hegyesi: i. m. A tanulmány elején a szerzők megjegyzik, hogy az általunk idézett gondolatok Melegh Attilától származnak. Ezért hivatkozunk a szövegben Meleghre.

79 A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2014 őszére tervezett Romániára reprezentatív vizsgálata hivatott tesztelni ezt a hipotézist. Ebben a globális hierarchiák percepciójára (Románia és a környező országok fejlettségére) vonatkozó kérdésblokkot fogjuk lekérdezni. Hipotézisünk szerint a románok percepciói inkább a bolgárokéra hason-

kettős viszonyítási rendszer. A román értelmiség önmagát egyszerűen a nyugati mintához viszonyítja, feladatának pedig az ország (belső) civilizálását tekinti. A magyarok „balkántól”, „románoktól” stb. való elhatárolódásával némiképp analóg talán a cigányoktól való elkülönződés, amely az elmúlt évtizedben egy sor diskurzív eseményben megnyilvánult.⁸⁰

4. Az erdélyi magyar politikai osztály és a magyar nemzetpolitika ütközési pontjai

Láthattuk, hogy az erdélyi magyar közvélemény meglehetősen egységesen ítéli meg a könnyített honosítást, illetve a magyarországi politikai szereplőket. Sok erdélyi magyar számára az új állampolgárság-politika a nemzethez való tartozásuknak az anyaország részéről történő elismerését jelenti. Részben ez jut kifejezésre a magyarországi politika és a választások iránti viszonylag magas érdeklődésben is.⁸¹

Az erdélyi magyar politikai osztály viszonya a magyar állampolgárság-, illetve tágabban a 2010 utáni magyar nemzetpolitikához már korántsem ennyire egyértelmű. A magyar nemzetpolitika ugyanis bizonyos értelemben keresztezi a domináns helyzetben levő politikai elit stratégiáit. A fejezet ezeket az ütközési pontokat próbálja áttekinteni. Ahogy a tanulmány elején érintettük, módszertani szempontból Brubaker sokat idézett triadikus sé-

litanak, mint a magyarokéra. A bolgárok saját fejlettségüket más országokhoz képest szisztematikusan alulértékelik, és a skála aljára helyezik magukat (Melegh–Thornton–Philipov–Young–DeMarco: i. m.). Ehhez képest a magyarok önértékelését a köztesség jellemzi. Vagyis: tudatában vannak a nyugati szomszédaiakkal szembeni alulfejlettségnek, de a keletiekkel szembeni fölényüknek is. Lásd Csánó Szabina: *Rank-Ordering Modernity. Perceptions of Global Hierarchies and Development in Hungary*. M.A. Thesis Central European University – Sociology and Anthropology Department, 2013.

80 2007 novemberében, miután egy romániai bevándorló által elkövetett olaszországi bűneset heves sajtópolemiahoz vezetett, Cioroianu, az akkori román külügyminiszter a sajtóban a romák Egyiptomba való deportálását szorgalmazta. Rendre felvetődik, hogy a roma elnevezést – amely „összetéveszhető” a románnal – törölni kellene a hivatalos kommunikációból.

81 Egyik riportalanyunk (akivel a magyar állampolgárság-politikával kapcsolatos interjút készítettük) úgy fogalmazott, hogy bár az életkörülményeit nem befolyásolják az eredmények, mégis regisztrál, illetve részt vesz a magyarországi parlamenti választásokon. Mindezt azért, mert az állampolgársági iratok átvételekor „*igazán magyarnak érezhette magát*”. Sok erdélyi magyarhoz hasonlóan azért szavaz a Fideszre, hogy ezt a gesztust viszonozza, és mivel „*a kommunistáktól mi erdélyi magyarok amúgy sem várhatunk semmit*”.

májából indulhatunk ki.⁸² A modell a többségi állam nemzetiesítő politikájára, az anyaország nemzetpolitikájára és a kisebbségi stratégiák közötti kölcsönviszonyra fókuszál. Lényeges, hogy ezek mindegyikét Brubaker a Bourdieu-i értelemben vett társadalmi mezőnek tekinti. Így tanulmányunk a stratégiák közötti ütközéseknek egy „realista” (szociológiai) és nem egy normatív-politikatudományi értelmezését kínálja.⁸³

4.1. A román politikai törekvések a nemzetiesítés és a kontroll-kooptálás között

A helyes súlyozáshoz szükséges kiemelni, hogy a román állam összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben befolyásolja azt a feltételrendszert, amely az erdélyi magyarok mindennapjait, illetve a politikai elit stratégiáit meghatározza. Ehhez képest – mint látni fogjuk – a budapesti kormány törekvései másodlagosak. Ez egyben azt is jelenti, hogy az elmúlt húsz évben az erdélyi magyar politikai mező alakulását is alapjaiban határozták meg a román politikai történések. Az erdélyi magyar politikai osztály számára a legnagyobb kérdés a román politikai közösségen belüli integráció mikéntje volt (és maradt).

Kiemelt jelentősége van annak, hogy a román állam, illetve politikai osztály nemcsak a két világháború között vagy a múlt rendszerben, hanem ma is egy, a címzetes nemzetiséget privilegizáló intézményrendszert működtet.⁸⁴ A nemzetállami intézményrendszer működésének következménye

82 Brubaker: *Nationalism Reframed*. Op. cit.; id.: *Accidental Diasporas and External Homelands...* Op. cit.

83 A kisebbségi stratégiák és az állampolgárság-politika közötti ütközés normatív politikatudományi irodalmában meghatározó Bauböck tanulmánya, illetve erdélyi vonatkozásban Salat Levente megállapításai. Lásd: Bauböck, Rainer: The Trade-off between Transnational Citizenship and Political Autonomy. In Faist-Kivisto (eds): Op. cit. 69–91.; Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többség–kisebbség viszonyának a nézőpontjából II. *Korunk*, 2012. február, 58–67.

84 A jelenlegi helyzetet Brubaker nacionalizmus nélküli nemzetiesítésnek nevezi. Szerinte az asszimilációs folyamatok, amelyek Kolozsvárott és más erdélyi városokban a magyarokat érintik, nem a tudatos román nemzetiesítő politika következményei. Ezen a ponton nem értünk egyet Brubaker álláspontjával. Egyrészt a tudatos/tervezett nemzetiesítő politika hiányát feltételező kijelentésének egyáltalán nincs plauzibilitása. Másrészt a többségi etnikumot privilegizáló, a kisebbség alárendelt helyzetét konzerváló intézményrendszer működtetése sem nagyon nevezhető másnak, mint nacionalizmusnak, illetve nemzetiesítő politikának, még ha többségi nézőpontból magától értetődőnek tűnik is. Lásd: Brubaker, Rogers: National Homogenization and Ethnic Reproduction on the European Periphery. In Barbagli, Marzio – Ferguson,

egy, az élet legkülönbözőbb területeit átható, a kisebbségi és többségi kategória közötti aszimmetria. Ennek egyik hosszú távú következménye az erdélyi etnikai rétegződési rendszer átalakulása volt, ami a magyarok egyre fokozódó marginalizációjához vezetett.⁸⁵ Az aszimmetria másik hosszú távú következménye az asszimiláció, amely Erdélyben elsősorban (de nem csak) a vegyes házasságokon belüli kiegyenlített etnikai szocializációs modellek következménye.⁸⁶ Végül az aszimmetria a mindennapokat is át-

Harvie (eds): *La teoria sociologica e lo stato moderno: Saggi in onore di Gianfranco Poggi*. Il Munio, Bologna, 2009, 201–221, 212–214.

- 85 Lásd Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához I–II. *Pro Minoritate* 2010. 2. és 3. sz., 3–28., 3–42; uő: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói. *Regio*, 2014. 1. (megjelenés alatt). Teljesen nyilvánvaló, hogy a két világháború között a román állam egyik központi célkitűzése a címzetes nemzetiség számára kedvezőtlen etnikai rétegződési rendszer megváltoztatása volt. A magyar és német középosztály által uralt erdélyi városok mintegy idegen enklávéként tűntek fel a román elitek szemében (Vö. Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918–1930*. Cornell University Press, New York, 1995.). A rétegződési rendszer megváltoztatására egy sor közvetlen állami politika irányult a földreformtól az egyetemi mobilitási csatornák ellenőrzéséig. Hasonló diagnózis állítható fel a múlt rendszer vonatkozásában, amikor a nagyvárosok etnikai szerkezetének megváltoztatása – az előkerült dokumentumok alapján – explicit állami politika volt. Lásd László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990 március 16–21*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2012, 15–16). A rendszerváltást követő marginalizációs folyamatok esetében a helyzet összetettebb. A nemzetesítő politika hiánya – és a magyar közösség/elit felelőssége – mellett érvelőknek abban kétségtelenül igazuk van, hogy a társadalmi pozíciók romlásáért nem okolhatjuk a közvetlenül diszkriminatív állami politikákat. 2013. december 5-én, az etnikai rétegződési rendszerre vonatkozó előadásomat követően ebben az értelemben érvelt például Örkény Antal. Szerinte a magyar közösség marginalizációját az önszegregáció okozza, aminek világos jele például a székelyföldi magyarok gyengülő romántudása. Örkény ugyanakkor természetesnek vette a román nyelv privilegizált státusát olyan területeken is, mint a magyar többségű Székelyföld, illetve a fele-fele arányban magyar és román Marosvásárhely. Így számára az is természetes, hogy a társadalmi integráció teljes nyelvi-kulturális terhe a kisebbségi közösségre hárul. Örkény álláspontját lásd bővebben Csepeli–Örkény–Székelyi: *Nemzetek egymás tükrében...* Id. kiad.

- 86 Az erdélyi magyarok asszimilációjáról lásd Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár 2010, 211–245. Ebben a vonatkozásban azt szükséges kiemelni, hogy értelmetlennek tartjuk a természetes asszimiláció kifejezést, hisz az etnikumközi viszonyok tekintetében nincs semmi, ami „természetes” lenne. Az asszimiláció mindig egy hatalmi szempontból aszimmetrikus társadalmi erőterben történik. Nem véletlen, hogy a normatív politikatudományi megközelítések az asszimilációban általában egy

hatja, bár természetesen nem mondhatjuk, hogy minden kontextusban a magyar kategória van alárendelt helyzetben.⁸⁷

A címzetes nemzetiséget privilegizáló és a magyarokat alárendelt helyzetbe hozó nemzetállami intézményrendszer fenntartása a román politikai elit körében konszenzusnak örvend.⁸⁸ Ennek ellenére a román politikai szereplők magyarokhoz való viszonyát nem érthetjük meg pusztán a nemzetiségű törekvések optikájából. Korábbi elemzéseink azt húzták alá, hogy a többségi politikai szereplőknek a magyar etnikai szavazói habitus (illetve az RMDSZ) fenntartásában is kiemelt szerepük van. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a román politikai szereplők egyszerre tartják fenn az állam nemzetiségű/homogenizáló intézményes berendezkedését, és támogatják az RMDSZ „rejtett konzociációra” vonatkozó törekvéseit.⁸⁹

olyan egyéni, illetve kollektív stratégiát látnak, amely az alárendelt státusból való kilépést szolgálja (lásd Bauböck: i. m.; Kymlicka: i. m.).

- 87 Az aszimmetrikus hatalmi viszonyok hétköznapiakban megnyilvánuló következményeit Brubaker és munkatársai a jelölt (*marked*) és jelöletlen (*unmarked*) kategóriák közötti különbségtételen keresztül írják le. A jelöltség (*markedness*) általában a nyelvi, illetve fogalmi struktúráján belüli aszimmetrikus viszonyrendszert írja le, ahol van egy domináns és egy alárendelt kategória. A terminológia a strukturális nyelvészetből ered, azonban a társadalomtudományokban a társadalmi kategorizáció tekintetében is használatos. Waugh olyan opozíciókra terjesztette ki a jelöletlen-jelölt kifejezést, mint a férfi-nő, fehér-fekete, látó-vak, termékeny-terméketlen vagy heteroszexuális-homoszexuális. Battistella azt mutatta ki, hogy ezen aszimmetrikus opozíciókra koherens kulturális jelentésrendszer épül. Szempontunkból lényeges még, hogy egy adott kategória kulturális jelöltsége kontextusról kontextusra változhat. Brubakerék elemzésében a jelöletlen kategória a hétköznapi interakciók során mintegy magától értetődő, normális, alapértelmezett, míg a jelölt kategória a szokatlan, vagy legalábbis a jelöletlenhez képest mást, kivételt jelent. A szerzők igen szuggesztív példája, hogy Kolozsváron egy nyilvános szituációban az ismeretlenek románul szólítják meg egymást, ami odavezet, hogy gyakran két egymást nem ismerő magyar is román nyelven társalog. Mindez azért történik így, mert a velünk szemben álló idegen Kolozsvárott alapértelmezésben román. Lásd: Brubaker, Rogers - Feischmidt Margit - Fox, John - Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2006, 211-217.; Waugh, Linda: *Marked and Unmarked: A Choice between Unequals in Semiotic Structure*. *Semiotica*, vol. 38, no 3-4, 1982, 299-318.; Battistella, Edwin: *The Logic of Markedness*. Oxford University Press, New York, 1996.
- 88 Salat Levente szerint ebben a tekintetben az alkotmány megszövegezésének is jelentősége van. Az alkotmány nem pusztán azt szögezi le, hogy Románia egységes és oszthatatlan nemzetállam, hanem hogy az alapját az etnikai és kulturális értelemben vett „román nép” képezi. Lásd Salat: i. m. 60.
- 89 A *rejtett konzociáció* kifejezést Bakk Miklós használta. Lásd Bakk Miklós: *Modellvitek - rejtett stratégiák*. *Magyar Kisebbség*, 2001. 1. sz., 9-14., 12-13.

Elemzésünkben az RMDSZ és a román politikai szereplők közötti viszonyrendszert az aszimmetrikus alku (*asymmetric bargaining*), illetve a kontroll-kooptálás (*control through cooptation*) modelljein keresztül értelmeztük.⁹⁰ Ez a megközelítés az RMDSZ és többségi partnerei közötti politikai alkufolyamatok aszimmetrikus jellegét hangsúlyozta, elsősorban Medianu és Horváth tanulmányaiból kiindulva.⁹¹ A két említett szerző az ezredfordulót követően azon elképzelések ellen érvelt, amelyek az RMDSZ kormányra kerülését követő fejleményeket a román politikai rendszer konzociatív modell irányában történő elmozdulásaként értékelték.⁹²

A konzociatív demokrácia elképzelése Lijphart-tól származik,⁹³ és az 1970-es évektől mind analitikus, mind normatív értelemben nagy befolyással bíró értelmezési keretté vált. Az ezredforduló környékén sokak számára plauzibilisnek tűnt az az elképzelés,⁹⁴ hogy Romániában az etnikai hatalommegosztás valamilyen formája fog intézményesedni. Mindez ráadásul úgy tűnt, hogy összhangban van a kelet-európai régió más országainak történéseivel. Szlovákiában a Magyar Koalíció Pártja (MKP) 1998-ban, Bulgáriában a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért⁹⁵ 2001-ben csatlakozott a koalíciós kormányhoz.

90 Lásd bővebben Kiss Tamás – Székely István: *From parallel society to clientelistic networks. The changing nature of linkages between RMDSZ and the Transylvanian Hungarian electorate*. Manuscript. 2014.

91 Medianu, Narcisa: Analyzing Political Exchanges between Minority and Majority Leaders in Romania. *The Global Review of Ethnopolitics*, vol. 1, no. 4, 2002, 28–41; Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania*, 1993-2001 CORE Working Paper 8, Hamburg, 2002.

92 Toró Tibor sok szempontból az itt leírtakhoz hasonló diagnózist fogalmaz meg. Nála az aszimmetrikus alkura, illetve kontroll-kooptációra alapuló integrációs modell „szervezeti integráció” címszó alatt jelenik meg. A konzociatív modellben megjelenő normatív elképzelést Toró „kollektív integrációnak” nevezi. Lásd Toró Tibor: *Hungarian minority politics in post-socialist Romania: interests, strategies and discourses*. Manuscript, 2013.

93 Lijphart, Arend: *Democracy in Plural Societies*. Yale University Press, New Haven, 1977.

94 Erról a vitáról lásd Székely István Gergő: *Democrație consociaționistă sau împărțirea puterii în societăți multietnice. Cadru teoretic și patru studii de caz*. ISPMN – Kriterion, Cluj-Napoca, 2011, 157–168.

95 A bolgár jogrend tiltja az etnikai alapú pártok működését, így a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért hivatalosan egy liberális alakulat. Valójában azonban a török, illetve muszlim kisebbség etnikai pártja.

Lijphart modellje – amely mint érintettük egyszerre normatív és analitikus – a plurális társadalmak két jellemvonását emeli ki.⁹⁶ Egyrészt ezeket a társadalmakat mély és politikai szempontból is releváns törésvonalak tagolják. Ezek a törésvonalak lehetnek vallásiak, ideológiaiak, nyelvek vagy etnikaiak. Lényeges, hogy nem pusztán arról van szó, hogy a politikai opciók ezen törésvonalak mentén oszlanak meg, hanem arról, hogy az egyes blokkok különállása a társadalmi élet, illetve a kollektív cselekvés minden (vagy sok) területén megfigyelhető.⁹⁷ A megosztott társadalmak egymástól jól elkülönülő szegmensekbe vagy pillérekbe (hollandul *zuilen*) szerveződnek. Másrészt, a mély megosztottság, az egységes politikai kultúra, illetve identitás hiánya ellenére a politikai osztály tagjai (az egyes szegmensek elitjei) az együttműködést választják, kompromisszumot keresnek, és mérsékelt politikát követnek. Ezt nevezi Lijphart akkomodatív viselkedésnek (*accomodation*). Így a konzociatív modell jellemzője, hogy a társadalmi szegmensek elkülönülése mellett a rendszer stabilitását az elitek szintjén létrejövő politikai alkufolyamat biztosítja.

Azt mondhatjuk, hogy ezek a feltételek többé-kevésbé az erdélyi magyar közösség Románián belüli politikai integrációját is jellemzik. Egyrészt az etnikai törésvonal Erdélyben jól látható, és politikai szempontból egyértelműen releváns. A magyar közösség sok szempontból a pilléresedéshez hasonló jellemvonásokat mutat. Ahogy látni fogjuk, a párhuzamos társadalom elképzelése normatív értelemben (a magyar elitek által forgalmazott politikai programként) is megjelenik. Másrészt, a magyar közösség politikai vezetői egyértelműen akkomodatív stratégiát követnek az 1996-tól kezdődő kormányzati részvétellel (vagy ahhoz közeli állapottal) jellemezhető periódusban.

96 Lijphart: i. m. 106

97 Ebben a tekintetben *Ethnic Groups in Conflict* c. tanulmányában Horowitz a megosztott társadalmak egy nagyon hasonló leírását adja annak ellenére, hogy normatív ajánlásai szöges ellentétben állnak Lijphart javaslataival (lásd Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 2000 [1985]; id.: *A Democratic South Africa? Constitutional Design in a Divided Society*. University of California Press, Berkeley, 1991; id.: *Constitutional Design. Processes versus Proposals*. Prepared for Delivery at the Kellogg Institute Conference, Constitutional Design 2000: Institutional Design, Conflict Management, and Democracy in the Late Twentieth Century, University of Notre Dame, December 9–11, 1999.). Szerinte a politikai opciók azért (és akkor) oszlanak meg az etnikai törésvonalak mentén, amiért (és amennyiben) az egyéb társadalmi mezők (a szakszervezetektől a személyes hálózatokig) szintén etnikailag tagoltak.

Ennek ellenére a magyarok politikai részvétele (illetve a román politikai közösségen belüli integrációja) nem értelmezhető sem a konszociatív modellel, sem az (erdélyi magyar elitek retorikájában megjelenő) párhuzamos társadalomépítésen keresztül. Ennek legfőbb oka, hogy Romániában hiányoznak az etnikai hatalommegosztás intézményes garanciái. Lijphart a konszociatív demokrácia négy fontos kritériumát sorolta fel.⁹⁸ Az első a nagykoalíció, a mi esetünkben azt jelentené, hogy az RMDSZ kormányzati részvételét nem az aktuális politikai alkuk, hanem az intézményes/jogi feltételek kellene hogy garantálják. A második feltétel, hogy az egyes szegmensek elitjei vétőjoggal rendelkeznek. Ez a mi esetünkben azt jelentené, hogy az RMDSZ vétőt gyakorolhatna a magyar kisebbséget érintő kérdésekben. A harmadik feltétel a kisebbségi közösség számára jogilag garantálja az arányos képviseletet, illetve a forráselosztás tekintetében az arányosságot. Végül a negyedik feltétel a magyar társadalmi szegmens széles körű autonómiaja lenne.

A felsoroltak alapján teljesen evidens, hogy Romániában az etnikai hatalommegosztásnak semmiféle intézményes garanciája nincs. A forráselosztás, illetve a közintézményekben való képviselet terén elért eredményeket nem követte semmiféle intézményes-jogi kodifikáció. A magyarok hatalomgyakorlásban való részvétele, illetve forrásokhoz való hozzájárása teljes mértékben az egyedi politikai alkuk függvénye.⁹⁹ Így a kormányzati részvétel megszűnése a korábban elérhető erőforrásokat is veszélyezteti. Toró idézett tanulmányában hangsúlyozza, hogy az RMDSZ politikai retorikája nagymértékben ki is aknázza ezt a tényezőt. A választási kampányok visszatérő témája, hogy az eddig megszerzett kisebbségi jogok kerülnek veszélybe a Szövetség gyenge szereplése esetén.

Az intézményes garanciák hiánya, illetve a többség és kisebbség közötti aszimmetriák okán – véleményünk szerint – jóval adekvátabb Medianu olvasata, aki kontroll-kooptációról, illetve az RMDSZ és a többségi aktorok közötti aszimmetrikus alkuról beszél. Ennek lényege, hogy a kisebbségi elitek hatalomgyakorlásba történő bevonása nem tekinthető a politikai rendszer stabil jellemzőjének, hanem teljességgel az aktuális politikai körülmények függvénye. Medianu szerint „a román példa azokra a társadalmakra

98 Lijphart: i. m. 21–47.

99 Toró: i. m.; Salat Levente: Kisebbségi magyar jövőképek esélyei és buktatói Erdélyben. *Kisebbségkutatás* 2003. 3. sz., 547–573.; Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: Az RMDSZ 2003-ban – Útkeresés integrációs határpontokon. In Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*. Gondolat-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.

jellemző, ahol az államot egy adott etnikai csoport dominálja, és ahol a nemzeti identitás az etnikai homogenitás elvére épül. [...] Ezekben az esetekben a politikai alku kontroll-kooptációhoz vezet, és nem egy olyan konszociatív modellhez, amely az egyes társadalmi szegmensek autonómiájára épül. Más szóval: a politikai alku a (többségi ideológiával ütköző) kisebbségi követelések mérséklődéséhez vezet, anélkül, hogy a nemzetállam radikális újraértelmezésére sor kerülne”.¹⁰⁰

Elemzésünkben arra is igyekeztünk rámutatni, hogy a román politikai szereplők részéről (a közvetett kontrollfunkción túl) milyen racionális megfontolások rejlenek a mögött, hogy gyakorlatilag egyáltalán nem célozzák meg a magyar választókat, hanem azt támogatják, hogy a magyar közösség az RMDSZ-en keresztül vegyen részt a román politikai életben. Ezen megfontolások megértésében szintén a kisebbség és többség közötti aszimmetriából kell kiindulnunk. Ez teszi lehetővé a *mainstream* pártok számára, hogy a magyarlakta területeken gyakorlatilag *tituláris etnikai pártokként* (a helyi román közösség védelmezőiként, illetve a románok számára fenntartott alakulatokként) lépjenek fel. Ez a stratégia a Székelyföldön kizárja a választási győzelmet, a helyi román elitek számára mégis kifizetődő, hisz (elsősorban a dekoncentrált intézményeken keresztül) aránytalanul nagy erőforrást biztosít számukra. Központi szinten ugyancsak a kisebbség és a többség közötti aszimmetria az oka annak, hogy az RMDSZ-szel való koalíciókötés ára jóval alacsonyabb, mint az alternatív (többségi) partnerek esetében. Így az RMDSZ-szel szövethető többségi szereplők extraprofitot könyvelhetnek el.¹⁰¹

4.2. Az erdélyi magyar politikai stratégiák a párhuzamos társadalom és az aszimmetrikus alku között

Nem pusztán a román szereplők magyarokhoz való viszonyában figyelhető meg az ambivalencia, hanem a magyar politikai osztály által követett stratégiákat is egyfajta kettősség jellemzi. Ezt a kettősséget fogalmilag több-

100 „I consider the Romanian example [...] to be illustrative for the societies in which the state is dominated by one ethnic group and national identity was built around the principle of ethnic homogeneity. [...] In these cases, political exchange leads to a policy of ‘control through co-optation’ rather than to a consociational model based on segmental autonomy. In other words, political exchange allows for the accommodation of minority claims (which are conflicting with the national ideology of the majority) in a way which avoids a radical redefinition of the nation-state” – Medianu: i. m. 31.

101 Lásd erről Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: A társadalomépítéstől a klientúra-építésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása. *Magyar Kisebbség*, 2013. 2. sz., 7–40.; 34–39.

féleképpen megragadhatjuk, a lényeg azonban a többségivel párhuzamos magyar társadalom fenntartására, bővítésére irányuló programelemek és a többségi szereplőkkel folytatott (aszimmetrikus) forrásalkuk közötti folyamatos feszültség.

A két elem közötti viszony változását történeti szempontból is elemezhetjük. A többségivel párhuzamos kisebbségi társadalom gondolata az erdélyi magyar elit számára már a két világháború között központi szerepet töltött be. Ahogy Egri Gábor megállapítja, ez a konstrukció a trianoni békeszerződés által kialakított új társadalmi feltételekhez való adaptációként jelent meg, hisz 1918 előtt az erdélyi magyar elit az egységes erdélyi társadalom magyar dominancia alatt való (állami segédlettel történő) megszervezésében volt érdekelt.¹⁰² A kisebbségi társadalom fogalmilag nagymértékű átfedést mutat a Lijphart¹⁰³ által leírt oszlop- vagy pillér-társadalommal, amelynek lényege – mint érintettük – egyrészt a sűrű szervezeti háló (amely biztosítja, hogy a hozzá tartozók életük legnagyobb részét ezen belül éljék le), másrészt az így meghatározott szegmensek széles körű autonómiája. Ki kell hangsúlyoznunk: számunka most nem az a lényeges, hogy a párhuzamos társadalom mint leírás mennyire illik az erdélyi magyarokra.¹⁰⁴ Ennél lényegesebb, hogy a kisebbségi társadalom egy politikai program, amely már a két világháború közötti időszakban is központi szerepet töltött be az erdélyi magyar politikai gondolkodásban. Sulyok István szerint a kisebbségi társadalmat (amely „*tagjait minden vonatkozásban felöleli, azoknak minden*

102 Egri Gábor: *Nép, nemzet, állam, társadalom: népszolgálo közösségkép és közösségszervezés az erdélyi magyar politikában, 1918–1944*. Kézirat, 2010.

103 Lijphart, Arend: *The politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. University of California Press, Berkeley, 1969; id.: *Democracy in Plural Societies*. Op. cit.

104 Rogers Brubaker és munkatársai idézett műükben amellet érveltek, hogy Kolozsváron a magyarok és a románok közötti távolságok kisebbek, mint azt az etnikai elitek beállítják. Ennek ellenére az intézményesen fenntartott „magyar világ” létét ők is központi jelentőségűnek tartották. A szerzők viszont (leíró kategóriaként) a magyar világ vonatkozásában félrevezetőnek tartották a párhuzamos társadalom kifejezést, pont azért, mert az a többség és a kisebbség közötti szimmetrikus viszonyrendszer sugall. Az aszimmetria itt abban nyilvánul meg, hogy míg a románok végig a saját „román világukon” belül maradhatnak, addig a magyarok ezt nem tehetik meg, és időről időre a többségi (mainstream, román) világ szabályainak kell alávetniük magukat. Ezért a szerzők az intézményes szigetcsoport (*institutional archipelago*) kifejezést javasolják. Brubaker egy későbbi tanulmányában már hangsúlyozottabban beszél a többségivel párhuzamos magyar társadalomról. Lásd Brubaker: *National Homogenization and Ethnic Reproduction on the European Periphery*. Op. cit.

szükségleteiről gondoskodni igyekszik”) egyszerre kell szociológiailag megragadni és politikailag megvalósítani.¹⁰⁵

Amennyiben a kisebbségi társadalmat mint politikai programot tekintjük, két (egymást nem kizáró) elemét különíthetjük el. Egyrészt az autonómiára való törekvést, másrészt az etnikai intézmények és hálózatok építését és fenntartását, amelyek közjogi autonómia hiányában is integrálni tudják a magyar közösséget. Az autonómia az RMDSZ formális programjának, illetve egyes választási kampányainak állt a középpontjában, aminek következtében az elemzők jelentős része a Szövetséget autonomista pártként határozta meg.¹⁰⁶ A tényleges stratégiák szempontjából azonban az etnikai intézményépítésnek nagyobb szerepe volt (és van). Ez az elem a kilencvenes évek elején egyértelműen központi jelentőségű volt. Így ebben a periódusban az elemzők a párhuzamos társadalom építésére mutattak rá, mint az RMDSZ implicit célkitűzésére.¹⁰⁷

A társadalomépítéssel kapcsolatban két dolgot érdemes kiemelni. Egyrészt egy „befele forduló” (a közösségi önszerveződésre koncentráló) stratégiáról van szó. A magyar intézmények működtetése, az etnikai hálózatok karbantartása („pulzáltatása”)¹⁰⁸ kevésbé függ a román politikai szereplőkkel kötött forrásalkuktól (bár nyilván ez a tevékenység is erőforrásokat igényel). Másrészt ebben a stratégiában a parlamentáris politizálásnak is redukált szerepe van, abban az extra-parlamentáris és nem konvencionális poli-

105 Sulyok István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. *Erdélyi Múzeum*, 1931. 4–6. sz., 170–181.; 174.

106 Bugajski, Janusz: The Fate of Minorities in Eastern Europe. *Journal of Democracy*, vol. 4, no 4, 1993, 85–99. Bochsler és Szöcsik szintén az autonómia-törekvések formális programelemként való megjelenése alapján elemzik az RMDSZ fejlődését. Mi Salat Levante álláspontját osztjuk, amely szerint – bár az autonómia mint program-elem kulcsfontosságú a kisebbségi társadalom programja szempontjából – az elmúlt évtizedben leginkább a kampány-kommunikáció és a magyar politikai szereplők belső pozicionálódása szempontjából volt jelentősége, miközben a tényleges politikai stratégiákat kis mértékben befolyásolta. Lásd Szöcsik Edina – Bochsler, Daniel: All jointly or everyone on its own? On fissions and fusions of ethnic minority parties. In J. Danero Iglesias – Stojanović, Nenad – Weinblum, Sharon (eds): *New Nation-States and National Minorities*. ECPR Press, Colchester, 2013.

107 Biró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében. In uő (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print, Csíkszereda, 16–47.; Bakk: i.m.; Bárdi Nándor – Kántor Zoltán: Az RMDSZ a romániai kormányban. *Regio*, 2000. 4. sz., 150–187.; Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000. 3. sz., 219–241.

108 Bárdi Nándor kifejezése.

tikai cselekvési formák dominálnak. Nem véletlen, hogy a kilencvenes években egyes elemzők a *társadalmi mozgalom-RMDSZ*-ről és a *politikai párt-RMDSZ*-ről, mint egyenrangú funkciókról beszéltek.¹⁰⁹

Több tényező hozzájárult ahhoz, hogy az RMDSZ-en belül ez a stratégia háttérbe szorult, és felértékelődött a parlamentáris (vagy tágabban a bukaresti) politikai aréna, illetve a román politikai szereplőkkel kötött forrásalkuk. Valószínűleg a legfontosabb tényező a nemzetközi intézmények részéről érkező nyomás volt. Ez elsősorban a román politikai szereplőket, másodsorban az RMDSZ-t arra készítette a kilencvenes években, hogy tárgyalásokat kezdjenek a magyar politikai osztály hatalomban való részvételéről. Az első jelentős momentum, amikor nemzetközi szereplők az RMDSZ és a román kormány közötti tárgyalásokat kezdeményeztek, 1993 volt, Románia Európa Tanácsba történő felvételének kontextusában. Ehhez kötődik az úgynevezett Neptun-ügy, ami a kilencvenes évek egyik legnagyobb politikai botránya volt az RMDSZ-en belül.¹¹⁰ Később, 1996 és 2000 között a nemzetközi szereplőknek (elsősorban az EBESZ kisebbségi főbiztosának) jelentős szerepük volt abban, hogy az RMDSZ helyet kapott a kormányzatban, illetve azon belül maradt a ciklus végéig.¹¹¹ A 2000-es években a nemzetközi nyomás már nem (vagy jóval kevésbé) határozta meg az RMDSZ és a román politikai szereplők viszonyát.

Ahogy azt az előző alfejezetben bemutattuk, a nemzetközi nyomás hatására megkezdett alkufolyamat nem vezetett az államberendezkedés (illetve a magyar kisebbség román politikai közösségbe való integrációjának) az intézményes újra-definiálásához. A kialakult integrációs modellt kontrollkooptálásnak vagy aszimmetrikus alkunak nevezhetjük. A kialakuló berendezkedés keretében ugyan nem teremtődtek meg a hatalommegosztás intézményes-jogi garanciái, de az RMDSZ a magyar közösség számára juttatott állami erőforrások elosztásában monopóliumhelyzetre tett szert.

Miközben a román politikai szereplők nem kényszerültek a magyarok Románián belüli státusának radikális intézményes-jogi újradefiniálására, az RMDSZ (a kormányzati részvétel és az erőforrások fölötti monopólium fe-

109 Szilágyi N. Sándor: Mi lesz veled, RMDSZ? *Korunk*, 1991. 2. sz., 159–166.; Bárdi-Kántor: i. m.

110 Az RMDSZ három politikusa (Borbély László, Frunda György és Tokai György) a *Project on Ethnic Relations* (PER) nevű, az amerikai kormány által finanszírozott NGO szervezésében informális tárgyalásokat folytatott a kormánypárt egyes vezetőivel. A három politikusnak nem volt az elnökség részéről formális mandátuma (bár a Szövetség akkori elnöke minden bizonnyal tudott a megbeszélésről).

111 Lásd erről Horváth: i. m. 33–47.

jében) egyértelműen egy akkomodációs politikai stratégia irányában mozgott el. Ennek első nyilvánvaló következménye, hogy a román állam-berendezkedéssel össze nem egyeztethető programelemek (elsősorban az autonómia) háttérbe szorultak. A 2000-es parlamenti választásokon az autonómia formálisan sem jelent meg az RMDSZ választási programjában. 2004-től (az intraetnikus verseny következtében) az autonómia kérdése ismét a kampány-kommunikáció középpontjába került, ám anélkül, hogy az RMDSZ azt komolyan felvette volna a román politikai partnereivel folytatott tárgyalások napirendjére.¹¹²

Az akkomodáció második fontos következménye, hogy az RMDSZ gyakorlatilag letett arról, hogy az erdélyi magyar közösség problémáit a nemzetközi fórumokon megjelenítse.

A harmadik következmény, hogy az akkomodatív politikai stratégia kiélezte az RMDSZ-en belüli frakciók közötti ellentétet. Az ügynevezett mérsékeltek (akik a napi kormányzati munkával voltak elfoglalva, és a közönségnek juttatott állami erőforrásokat ellenőrizték) konszolidálták a szervezetben belüli többségüket. Eközben az ügynevezett radikálisok (akik egy intranzigens pozíciót, illetve a kormányzati részvétel világos feltételekhez való kötését szorgalmazták) azzal vádolták őket, hogy a párt egy jelentős részét kiszorították a döntéshozatalból.¹¹³ A „radikálisok” – élükön Tőkés Lászlóval – 2003-ban hagyták el a pártot.

Végül negyedik következményként a *bukaresti parlamenti aréna* jelentőségének növekedése egy, a „radikálisok” és „mérsékeltek” ellentéténel sokkal mélyebb töréshez vezetett az RMDSZ-en (illetve a magyar nemzeti mozgalmon) belül. Az új helyzetben ugyanis a többségi politikai szereplőkkel kötött (gyakran rejtett) alkufolyamatok jelentősége nőtt meg. Az RMDSZ és a román pártok közötti tárgyalások általában a legfelsőbb szinten folytak (és azokon jó esetben pár tucat politikus vett részt), miközben a politikai és közösségi aktivisták szélesebb rétege a politikai folyamatokon kívül találta magát.

112 Ehhez hasonló jelenséget ír le Mitchell-Evans-O’Leary Észak Írországbán, ahol a katolikus Sinn Féin és a protestáns Demokratikus Unionista párt (DUP) a szerzők szerint „etnikai tribunas-pártként” (*ethnic tribune party*) viselkednek. Ezalatt azt értik, hogy miközben saját választóik felé intranzigensnek mutatkoznak, a parlamenti arénában pragmatikusan együttműködnek a másik szegmenshez tartozó politikai partnereikkel. Lásd Mitchell, Paul - Evans, Geoffrey - O’Leary, Brendan: Extremist Outbidding in Ethnic Party Systems Is Not Inevitable: Tribune Parties in Northern Ireland. *Political Studies*, vol. 57, 2006, 397–421.

113 Lásd Horváth: i. m.

A politikai elit és az aktivisták alattuk elhelyezkedő rétege közötti törésnek a konzociatív rendszerek irodalmában is központi jelentősége van. Lijphart, illetve Tsebelis (1990) szerint a politikai osztálynak két elv között kell egyensúlyoznia.¹¹⁴ Egyrészt a parlamenti arénában meg kell tartaniuk a rivális (esetünkben többségi) politikai szereplőkkel a kooperatív viszonyt. Másrészt ezzel egy időben fenn kell tartaniuk követőik támogatását, akiknek (amennyiben az adott szegmens tényleg elkülönül a többségi társadalomtól) jóval intranzigensebbek lehetnek a politikai opcióik. Központi jelentősége van annak, amit Lijphart a „követőkről” mond: *„A »követők« kifejezés itt elsősorban nem a széles közönségre vonatkozik, amely majdnem mindenhol passzív és apolitikus, így nem korlátozza az elit akkomodatív viselkedését, hanem sokkal inkább a politikai aktivisták elit alatti közvetítő rétegére.”*¹¹⁵ Az RMDSZ vezetése pontosan ettől az identitás-politikai közvetítő rétegtől távolodott el, amelynek a magyar intézmények működtetésében, illetve a közösség mobilizálásában kulcsszerepe volt. Azt mondhatjuk, hogy e közvetítői réteg *„féken tartásában”* (vagy támogatása megnyerésében) az RMDSZ elsősorban az erőforrások feletti monopóliumára támaszkodott.

Fontos leszögezni, hogy ez a stratégiai váltás nem jelenti azt, hogy az RMDSZ ne kezdeményezett volna a magyar társadalom intézményes komplexitását növelő projekteket.¹¹⁶ Lényeges azonban, hogy a korábban jobban integrált erdélyi magyar nemzeti mozgalmon belüli törés következtében egy újfajta politikusi habitus (illetve legitimációs elv) formálódott ki. A kialakuló (vagy eufemisztikusan szólva professzionalizálódó) politikai osztály számára a társadalomszervezés (a kisebbségi társadalom működtetésére irá-

114 Lásd Lijphart: *Democracy in Plural Societies*. Op. cit.; Tsebelis, George: *Nested Games: Rational Choice in Comparative Politics*. University of California Press, Berkeley, 1990, 159–187. / *California Series On Social Choice and Political Economy*./

115 *„The term »follower« here does not refer primarily to mass public, which tend to be rather passive and apolitical almost everywhere and therefore does not present great danger to the possibilities of elite accommodation, but refers more specifically to the middle-level group that can be described as subelite political activists”* Uo. 53.

116 Itt Székely Istvánnak, az RMDSZ társadalomszervezéssel megbízott főtítkárhelyettesének a *Magyar Kisebbség* korábbi lapszámában megjelent tanulmányunkkal (lásd Kiss-Barna-Székely: i. m.) szemben megfogalmazott szóbeli kritikájára reagálunk. Székely szerint félrevezető, hogy az RMDSZ prioritásaiban bekövetkezett (a párhuzamos társadalomépitéstől a kormányzati szerepvállalásra és a forrásalkukra váltó) törésről beszélünk. Érvelése szerint a kormányzati szerepvállalás és az állami erőforrások eszközként szolgáltak a Szövetség kezében, hogy a kisebbségi társadalom intézményes komplexitását növelő programokat indítson. Székely szerint az Erdélyi Magyar Televízió megalapításának van kiemelt szerepe ebből a szempontból.

nyuló törekvés, illetve a közpolitikai tervezés) leértékelődött, miközben a teljesítmény egyetlen mércéjévé a bukaresti politikai szereplőkkel kötött forrásalkuk sűrűsége vált.

4.3. A magyar nemzetpolitika hatásai az erdélyi magyar politikai mezőre

Az új magyarországi nemzetpolitikához, illetve a Fideszhez való viszonyt az erdélyi magyar politikai mező fenti struktúráját figyelembe véve elemezhetjük. Azt mondhatjuk, hogy a Fidesz törekvései két szempontból keresztezik az RMDSZ érdekeit. Egyrészt a Fidesztől folyamatos és közvetlen segítséget kapnak az akkomodációs politika ellenzői. Másrészt a Fidesz saját erdélyi klientúra-építésre vonatkozó kísérletei veszélyeztetik az RMDSZ erőforrás-elosztásban élvezett monopóliumát.

Az első probléma az RMDSZ szempontjából, hogy a magyarországi jobboldal az akkomodációs stratégia hosszú távú és viszonylag következetes ellenzőjeként nyilvánult meg. Ebben a tekintetben a jobboldal élesen szemben állt az akkomodáció-párti magyar baloldallal.¹¹⁷ Ennek legszemléletesebb példája a Fidesz Most-Híd párttal kialakított nyíltan ellenséges viszonya. A Most-Híd egyértelműen egy magyar elitcsoport által irányított politikai alakulat akkor is, ha multietnikus pártként határozza meg magát,¹¹⁸ amely ráadásul a felvidéki magyar szavazók közel felének a bizalmát élvezi.¹¹⁹ A párt multietnikus jellegére való hivatkozással a Most-Híd nem kapott meghívást a Magyar Állandó Értekezletre. Ugyancsak a multietnikus alakulatokkal, illetve az akkomodatív politikával szembeni ellenérzés adta a háttérét annak, hogy a Fidesz (illetve az RMDSZ és a Magyar Koalíció Pártja) nem támogatta a Most-Híd Európai Néppártba való felvételét.

A Fidesz RMDSZ-hez való viszonyulása nem hasonlítható a Most-Híd esetéhez, hisz a magyar kormánypárt soha nem kérdőjelezte meg a Szövetség magyar jellegét. A két politikai alakulat közötti (illetve tágabban az RMDSZ és a magyar jobboldal) ellentétek azonban itt is régi keletűek. Közvetlenül a rendszerváltást követően az RMDSZ-en belül volt egyfajta törésvonal azok között, akik a múlt rendszer struktúráihoz kötődtek, illetve azok között, akik a rendszer ellenzékéhez tartoztak. Az előbbieknél egyértelműen jobb kapcsolataik voltak az akkor domináns, Ion Iliescu vezette Nemzeti Megmentés Frontjával, és voltak közöttük olyanok, akik egyénileg szerepet

117 Lásd Waterbury, Myra: *Between State and Nation Diaspora Politics and Kin-State Nationalism in Hungary*. Palgrave Macmillan, New York, 2010, 117–143.

118 Célkitűzése, hogy ne csupán a magyar közösséget szólítsa meg és képviselje, hanem minden szlovák állampolgárt.

119 Ravasz: i. m.

vállaltak az államigazgatásban. A Magyarországon regnáló, a szintén jobboldali MDF által vezetett kormánnyal viszont az (akkomodációs politikát ellenző) egykori ellenzékiek (Tőkés László, Szócs Géza) ápolnak jobb kapcsolatot.¹²⁰

Ahogy azt említettük, a kormányzati részvétel és az ehhez társuló akkomodációs politika 1996 után kiélezte az RMDSZ úgynevezett mérsékelt, illetve radiális szárnya közötti viszonyt. Az 1998 és 2002 közötti első Fidesz-kormány az RMDSZ vezetése ellenében nyíltan az akkomodáció ellenzőit (Tőkés Lászlót, illetve a Reform Tömörülést) támogatta. Az RMDSZ vezetők ezt külső beavatkozási kísérletként élték meg, amely a párton belüli hatalomátvételt, illetve az identitáspolitikai diskurzus fölötti ellenőrzést célozta, és azzal fenyegetett, hogy a legnagyobb Kárpát-medencei kisebbségi magyar politikai alakulat a Fidesz klienteláris hálózatába kerül.¹²¹

Az RMDSZ számára a második problémát az jelentette, hogy a Fidesz a magyar intézmények fenntartására szánt erőforrások tekintetében is egy őt megkerülő politikát folytatott. Ahogy azt korábban érintettük, az erőforrások ellenőrzésének és célzott szétosztásának 1996-tól egyre fokozódó szerepe volt abban, hogy a magyar intézményes szerkezeten belül a Szövetség, illetve az akkomodációs stratégia támogatását biztosítsák. Ilyen körülmények között különösen kellemetlen volt az RMDSZ számára, hogy a Fidesz egy vele párhuzamos, saját klienteláris hálózat kiépítését célzó támogatáspolitikát működtetett már 1998 és 2002 között is.

Fontos körülmény azonban, hogy 1998 és 2002 között az akkomodációs politika ellenfelei még az RMDSZ-en belül voltak. Tőkés László ekkor még az RMDSZ tiszteletbeli elnöke, Toró T. Tibor a Temes megyei szervezet vezetője és a Szövetség parlamenti képviselője, Szász Jenő pedig szintén az RMDSZ tagja volt. Talán ennek is köszönhető, hogy a státustörvény alkalmazását tekintve 2001-ben a Magyar Kormány és az RMDSZ között megegyezés született. Mint említettük, az elemzők már a 2001-es státustörvényt, illetve az ehhez kapcsolódó Magyar Igazolványt is egyfajta kvázi-állampolgárságnak tekintették.¹²² Az RMDSZ-en belül ezzel kapcsolatban nem volt egy egyértelmű támogató álláspont. Végül azonban a magyar és a román kormány között (a Szövetség közvetítésével létrejött) megállapodás alapján az RMDSZ kulcsszerepet kapott a törvény végrehajtásában, működtetve a kérvényeket felvevő és azokat a magyar közigazgatás felé továbbító úgynevezett státusirodákat. Ez az RMDSZ számára összességében

120 Toró egyéni integrációs stratégiáról beszél a jelenség kapcsán. Lásd Toró: i. m. 8.

121 Waterbury: i. m. 107.

122 Kántor-Majtényi-Ieada-Vizi-Halász: i. m.

200, a magyar állam által fizetett státust jelentett. Sok helyen (leginkább a szóróvármegyékben) erre az álláskeretre épült rá a Szövetség helyi apparátusa.

Ahhoz, hogy a 2010-es kormányváltás után történeteket megértsük, látnunk kell, hogy a 2002 és 2010 között regnáló baloldali kormányok a Fidesztől nagyban eltérő politikát folytattak a kisebbségi magyar közösségek vonatkozásában. Ez nem pusztán az állampolgárság-politikában, hanem a támogatáspolitikában, illetve a magyar politikai alakulatokhoz való viszonyban is érezte a hatását. A baloldali kormány legfőbb törekvése a Fidesz határon túli informális (klienteláris) hálózatainak felszámolása volt. Ennek azért volt jelentősége, mert a Fideszhez kötődő politikai szereplők (elsősorban Tőkés László és Duray Miklós) rendre igen markánsan nyilvánultak meg magyar belpolitikai kérdésekben. A baloldali támogatáspolitiká egyik eszköze a nagymértékű centralizáció volt. Másrészt annak az elvnek volt központi jelentősége, hogy a támogatáspolitikával kapcsolatos döntéseket úgymond rábízták az adott közösség „legitim képviselőire”.¹²³ Ezzel a baloldali kormányok gyakorlatilag elfogadták a kisebbségi politikai mezőn belüli *status quot*¹²⁴, vagyis a kormányzati szerepvállalás nyomán megerősödött „méréskeltek” dominanciáját. Az RMDSZ a forráselosztás vonatkozásában is igen kedvező helyzetbe került, hisz az erdélyi magyar közösségnek juttatott romániai erőforrások mellett immár a magyarországiak fölött is monopóliumra tett szert. A státusiroda-hálózat fenntartása mellett az oktatási-nevelési támogatásnak volt kiemelt szerepe. Ennek keretében a 2004-es tanévtől kezdődően a magyar állam évi 20 ezer forint körüli összeget juttatott a magyar nyelven tanuló gyermekek szüleinek. A román és a magyar kormány közötti megállapodás értelmében az oktatási-nevelési támogatást az RMDSZ által létrehozott Iskola Alapítvány adminisztrálta.

Hozzá kell tennünk, hogy a 2002 és 2010 közötti periódusban az erdélyi magyar politikai mezőn belüli viszonyok nem feltétlenül a magyar baloldal által kedvezőnek tekintett irányban változtak. Paradox módon az RMDSZ (2003-tól párton kívüli) ellenzéke pont ebben a periódusban érte el legnagyobb sikereit. 2007-ben Tőkés László (a Fidesz és személyesen Orbán Viktor intenzív támogatása mellett) európai parlamenti mandátumot szerzett. 2008-ban szintén a Fidesz támogatásával alakult meg a Magyar Polgári Párt, amely az önkormányzati választásokon viszonylag jó eredményeket

123 Waterbury: i. m. 118-131.

124 Törzsök Erika, a 2002 és 2010 közötti magyar nemzetpolitika meghatározó alakja a határon túli pártvezetőket ironikusan, de igen találóan „választott fejedelmeknek” nevezte.

ért el. Ugyancsak ezen az önkormányzati választáson volt kénytelen az RMDSZ felső vezetése a székelyföldi jelöltek esetében „korrekciót” végrehajtani, aminek nyomán több, a Fidesz felé orientálódó politikus jutott az RMDSZ színeiben önkormányzati kulcspozícióba.¹²⁵ Idekapcsolódik, hogy a 2004. december 5-i népszavazási kampányt követően az RMDSZ a Fidesszel egyébként szemben álló vezetői számára (a magyar közvélemény tanulmányunk elején ismertetett megoszlásai miatt) vállalhatatlanná vált a magyar baloldallal fenntartott nyilvános kapcsolat.

2010-ben az újra hatalomra kerülő Fidesz az erdélyi politikai mezővel kapcsolatos korábbi törekvéseit jóval radikálisabb formában próbálta érvényesíteni. A szocialista-liberális kormányok által kialakított támogatáspolitikai intézményrendszer radikális átalakításra került, aminek nyomán az RMDSZ gyakorlatilag teljes mértékben kiszorult ebből. A Szövetség számára komoly veszteséget jelentett, hogy a magyar kormány 2011 májusában megszüntette a státusiroda-hálózatot, illetve a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségére bízta az oktatási-nevelési támogatás adminisztrálását. Ezekkel az intézkedésekkel egy időben alakították meg a 150 személyt foglalkoztató információs irodákat, amelyek a könnyített honosítással kapcsolatos törvénymódosítás végrehajtását segítik. Az irodahálózatot a civil szervezetként működő, de valójában az RMDSZ politikai ellenfelének számító Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsra bízta. Az RMDSZ (illetve azok a civil szervezetek, értelmiségiek, akiket Budapesten az RMDSZ holdudvarába soroltak) nem csupán a fent említett, hanem majd minden magyarországi támogatástól elestek, miközben – ahogy Sipos Zoltán „*Hol a guriga*” című cikkében ezt dokumentálta¹²⁶ – a magyar állami vállalatok közel 1 millió eurót juttattak a 2012-es kampányidőszakban az RMDSZ ellenzékéhez tartozó politikusok által bejegyzett civil szervezeteknek. Politikai tekintetben annak volt még döntő jelentősége, hogy (szintén a Fidesz kezdeményezésére és asszisztálása mellett) 2011-ben megalakult a Tőkés Lászlóhoz kötődő Erdélyi Magyar Néppárt.¹²⁷

A támogatáspolitikai radikális megváltoztatása és az EMNP megalakítása ellenére (a szocialista-liberális kormányhoz hasonlóan) a Fidesz sem

125 Az RMDSZ-en belül Tamás Sándor, a Kovászna Megyei Tanács elnöke, illetve Antal Árpád sepsiszentgyörgyi polgármester képviselnek nyíltan a Fideszt támogató álláspontot.

126 Lásd <http://itthon.transindex.ro/?cikk=20082> [utolsó letöltés 2014. március 1-én].

127 Úgy tűnik, hogy a Fidesz erdélyi magyar politikai mezőre vonatkozó elképzelései nem voltak egységesek. Kővér László, a Magyar Országgyűlés elnöke az MPP-t, míg Németh Zsolt az EMNP-t támogatta.

tudta az erdélyi magyar politikai mező radikális átalakulását elérni. A 2012-es önkormányzati választásokon az EMNP és az MPP együttes teljesítménye sem érte el az MPP 2008-as eredményét. Az RMDSZ ellenzéke legtöbb, korábban meglévő székelyföldi önkormányzati pozícióját elveszítette. A 2012-es parlamenti választáson a magyarok az országosnál alacsonyabb részvétele mellett az EMNP a magyar szavazatok 10 százalékát szerezte meg. A parlamenti választást követően az MPP és az EMNP pozíciói még inkább gyöngülni látszanak,¹²⁸ ami azzal áll összefüggésben, hogy valójában egyik alakulatnak sincs kiterjedt pártszervezete, illetve helyi bázisa.

A Fidesz kudarca mögött az RMDSZ és a magyar választók (illetve, még hangsúlyosabban, a korábban érintett identitáspolitikai réteg) közötti megváltozott kapcsolódás áll. Az empirikus adatfelvételek tanúsága szerint az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódásban az állami erőforrás-allokációnak (*pork barrel*) van döntő szerepe.¹²⁹ A 2013 júniusában folytatott adatfelvételünk eredményei alapján elmondható, hogy a magyar választók 91 százaléka számára fontos, hogy az általuk támogatott politikai alakulat állami fejlesztési forrásokat hozzon a település, a régió számára. Hasonlóképpen annak is jelentősége van, hogy az illető „tudja elintézni az ügyeinket Bukarestben”, illetve „értsen szót a román politikusokkal”. Ugyanakkor a magyar választók számára a többségi szereplőkkel folytatott alku nem feltétlenül áll ellentétben a magyar közösség érdekeinek képviseletében tanúsított intranszigiens pozícióval. Ezt jól illusztrálja az a tény, hogy a forrás-allokáció és az alkuképesség kiemelt jelentősége ellenére az erdélyi magyarok azt is elvárják választottjaiktól, hogy közben „megalkuvás nélkül képviseljék a magyar közösség érdekeit”.¹³⁰

128 Lásd Kiss-Barna: i. m.

129 A nemzetközi szakirodalomban elterjedt a klientelizmus és az etnikai párt közötti összefüggés feltételezése (Fearon, James D.: *Why Ethnic Politics and "Pork" Tend to Go Together*. Working Paper. Stanford University, Stanford, CA, 1999; Kitschelt, Herbert: *Divergent Paths of Postcommunist Democracies*. In Diamond, Larry J. – Gunther, Richard (eds): *Political Parties and Democracy*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001, 299–326.; Chandra, Kanchan: *Why Ethnic Parties Succeed: Patronage and Ethnic Head Counts in India*. Cambridge University Press, Berkeley, 2004; Laitin, David – Van Der Veen, Mauritz: *Ethnicity and Pork: A Virtual Test of Causal Mechanisms*. In Chandra, Kanchan (ed.) *Constructivist Theories of Ethnic Politics*. Oxford University Press, Oxford, 2012, 277–312.). Mi az RMDSZ klienteláris jellegét nem a párt etnikai mivoltával, hanem a román politikai mezőn belüli folyamatokkal magyaráztuk.

130 Mitchell-Evans-O’Leary már idézett tanulmányukban hasonló eredményre jutottak. E szerint az északir választók szintén egyszerre várják el az identitásbeli kér-

15. Milyen mértékben befolyásolják a szavazói döntését, és melyik politikai alakulatra jellemzők inkább az alábbiak 2013. június (N=1232)

	Mennyire befolyásolja a szavazói döntését, hogy a támogatott jelölt/ politikai alakulat ...		Ön szerint az alábbi politikai alakulatok közül melyikre érvényes leginkább, hogy ...					
	Nagy- mérték- ben	Nagymér- tékben és inkább igen		RMDSZ	EMNP	MPP	Egyik- re sem	NT/ NV
Állami fejlesztési forrásokat (utak, egyéb beruházások) hoz a régió, a település számára.	63,6	90,9	Állami fejlesztési forrásokat hoz...	58,9	3,5	1,7	18,5	17,4
Megalkuvás nélkül képviseli a magyar közösség érdekeit.	60,1	88,1	Megalkuvás nélkül képviseli ...	43,5	14,2	2,8	20,4	19,0
Elsősorban a magyar közösséget érintő problémákkal foglalkozik.	59,4	87,3	Elsősorban a magyar közösséget ...	50,2	14,5	4,2	11,2	19,8
Nem fokozza a tevékenységével a románok és magyarok közötti feszültséget.	59,3	85,9	Fokozza a feszültséget ...	17,7	18,3	7,8	30,1	26,0
Felhívja a nemzetközi közvélemény figyelmét a magyar közösséget ért sérelmekre, igazságtalanságokra.	54,1	84,7	Felhívja a nemzetközi közvélemény ...	46,1	19,2	3,9	11,6	19,2

désekben mutatott hajthatatlanságot és a forrásalkuk tekintetében tanúsított pragmatizmust. Ilyen értelemben a választói elvárások összhangban vannak az „etnikai tribünus-politikában” rejlő diskurzív ambivalenciával.

Jó kapcsolatokat ápol a magyar kormánnyal.	47,4	84,0	Jó kapcsolatot ápol a magyar kormánnyal ...	43,3	18,7	7,4	7,7	22,9
El tudja intézni az ügyeket Bukarestben.	46,4	82,5	El tudja intézni ...	63,8	1,8	1,1	16,9	16,4
Értsen szót a román politikusokkal.	44,9	80,9	Szót ért ...	67,4	2,5	1,5	13,2	15,4
Elsősorban a Románia egészét érintő problémákkal foglalkozzon.	31,6	66,2	Elsősorban a Románia egészét ...	46,2	3,7	0,8	28,6	20,8

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

A fenti táblázatból az is egyértelműen kiderül, hogy a forrás-allokáció (illetve politikai patronázs) az a dimenzió, amely mentén az RMDSZ egyértelműen lekörözi intraetnikus ellenfeleit. Az összes erdélyi magyar választó 59 százaléka gondolja úgy, hogy leginkább az RMDSZ képes a település/régió számára állami fejlesztési forrásokat biztosítani. Csupán 3,5, illetve 1,7 százalék azoknak az aránya, akik szerint az EMNP, illetve a MPP jobban teljesít ebben a vonatkozásban. Az eredmények alapján arra lehet következtetni, hogy az RMDSZ fölénye a (román) állami és önkormányzati erőforrások fölötti monopóliumhoz kötődik. Az így elérhető erőforrásokkal a Fidesz által az RMDSZ ellenzékének juttatott magyar kormányzati erőforrások képtelenek versenyezni.

4.4. Az erdélyi magyar politikai osztály viszonya a magyar(országi) politikai közösség kiterjesztéséhez

Ahogy a fent leírtakból kiderült, az erdélyi magyar politikai mezőn belüli mozgásokat a romániai politikai történések a magyarországiaknál nagyobb mértékben határozták meg, miközben a magyarországi szereplők befolyása (ehhez viszonyítva) marginális maradt. Ez részben abból adódott, hogy az erdélyi magyar politizálásnak a rendszerváltást követően Románia volt az egyértelmű kerete. Ennek megfelelően az RMDSZ (illetve tágabban az újjászülető magyar nemzeti mozgalom) célrendszerét a magyar közösség Románián belüli helyzetének a rendezése határozta meg.

A magyar politikai közösség erdélyi magyarok irányában való kiterjesztése elviekben megkérdőjelezte ezt a helyzetet. Két ezzel kapcsolatos alapproblémát érdemes kiemelni. Az első, hogy a magyar politikai közösség kiterjesztése (az úgynevezett határok fölötti nemzetegyesítés) úgy történt meg, hogy a kialakuló szerkezetben az erdélyi magyar eliteknek nincs semmilyen szerepük, intézményes játéktérük. A 2012 novemberében elfogadott választási törvény kiterjesztette a választójogot a kisebbségi magyar közösségekre anélkül azonban, hogy választhatóságuk intézményes-jogi feltételeit megteremtette volna. A magyar állampolgársággal és szavazati joggal rendelkező erdélyi magyarok így nem tehetnek egyebet, minthogy egy *mainstream* magyarországi pártra szavazhatnak. A többségük által támogatott Fidesz, bár a magyar nemzet mibenlétét illető klasszifikációs küzdelemben az erdélyi magyarok identitás-struktúrájával összeegyeztethető álláspontot képviselt, a közösség reális problémái vonatkozásában semmilyen politikai programmal nem rendelkezik. Az erdélyi magyar politikai osztály azzal a helyzettel, hogy egy olyan politikai aréna nyílt meg, amelyben ő (a jelen körülmények között) nem lehet szereplő, láthatóan nem tud mit kezdeni.

Egy másik kérdés, hogy milyen viszony áll fenn a magyar állampolgárság és a politikai elit Románián belüli integrációs stratégiái között. Mint láthattuk, ez utóbbinak két egymással versengő modellje alakult ki. A formális programok szintjén (illetve normatív értelemben) a kisebbségi társadalom elképzelése és az autonómia-törekvések határozták meg a magyar politikai elit diskurzusait. Empirikus értelemben azonban inkább a kontroll-kooptálás, illetve a többségi szereplőkkel folytatott aszimmetrikus alku vált meghatározóvá. A normatív politikatudományi irodalomban többségi álláspontnak számít, hogy a kettős állampolgárság, illetve a közjogi autonómia egymást kizáró megoldások.¹³¹ Ezt az álláspontot képviseli például Rainer Bauböck, aki az autonómiát egyfajta „*vertikális kettős állampolgársággént*” értelmezi, abból kiindulva, hogy az autonómia esetében az etnikulturális különbözőségnek az adott csoport társadalmi integrációja vonatkozásában formális-jogi következménye van. Bauböck szerint: amennyiben az anyaország saját politikai közössége határait kiterjeszti a kisebbségi csoportra („*horizontális kettős állampolgárság*”), nehezen képzelhető el, hogy a többségi állam az adott kisebbségi csoportot a saját területén be-

131 McGarry, John – O’Leary, Brendan – Simeon, Richard. Integration or accommodation (In: Choudhry, Sujit (ed.) *Constitutional Design for Divided Societies. Integration or Accommodation*. Oxford University Press 2008, 66) című tanulmányukban nem veszik magától értetődőnek ezt az elgondolást.

lül különálló politikai közösségként ismerje el („*vertikális kettős állampolgárság*”).¹³² A magyar állampolgársággal szemben ez az ellenérv Erdélyben Salat Leventénél jelenik meg. Szerinte „*a magyar állampolgárság megszerzésének a lehetősége [...] kikezdi az önálló erdélyi magyar politikai közösség létrejöttének maradék esélyeit, [...] fokozza a Romániába szakadt nemzetrészt egészére egyre jellemzőbb belső töredezettséget: a személyekre lebontott jogviszonyok révén tovább atomizálja a kisebbségi társadalmat, és – újólag és ezúttal talán visszafordíthatatlanul – az intézményesített diaszpóra állapotába kényszeríti az erdélyi magyar kisebbség tagjait*”.¹³³

A magyar politikai osztály nem igen fogalmazott meg a Salatóhoz hasonló koherens válaszokat a magyar állampolgárság-politika vonatkozásában. Arról, hogy az egyes politikai szereplők, csoportosulások hogyan ítélik meg a kedvezményes honosítást, illetve a szavazati jog kiterjesztését, nehéz direkt módon információt szerezni. Az erdélyi magyar közbeszédben nem alakult ki az állampolgársággal kapcsolatos vita.¹³⁴ A szórványos jelek¹³⁵ arra utalnak azonban, hogy a kérdésben az RMDSZ (illetve a politikai osztály) álláspontja korántsem egységes. Ennek nyilvános megnyilatkozása volt, hogy a könnyített honosítással kapcsolatos törvénymódosítás hatályba lépésekor az RMDSZ székelyföldi vezetői demonstratív az elsők között kérvényezték a magyar állampolgárságot, miközben Markó Béla arról nyilatkozott, hogy nem szándékszik kérvényezni azt.¹³⁶ Markó kettős állampolgársággal szembeni fenntartásait nyilvánvalóan sokan osztották az RMDSZ-en, illetve annak értelmiségi holdudvarán belül. Szintén Markó Béla volt az, aki nyilvánosan kiállt a határon túli magyarok szavazati joga ellen.

2014 januárjában az RMDSZ-en belül az állampolgársággal, illetve a szavazati joggal kapcsolatosan (a létező fenntartások ellenére) egy „pragmatikus” (az erdélyi magyar közvélemény megoszlásait figyelembe vevő¹³⁷) álláspont kerekedett felül. Ennek keretében Kelemen Hunor RMDSZ elnök, illetve Borbély László, a Szövetség „második embere”, a román partne-

132 Bauböck: i. m. 79.

133 Salat: A politikai közösség kérdése... Id. kiad. 64.

134 Ezen talán próbál segíteni jelen lapszámunk.

135 Meg persze a nem nyilvános beszélgetések.

136 http://hvg.hu/vilag/20110104_kettos_allampolgarsag_marko_bela [utolsó letöltés 2014. március 1-én].

137 Az RMDSZ megítélésére vonatkozó több fókusz-csoportos vizsgálatban rákérdeztünk a Szövetség legfontosabb megvalósításaira. A kettős állampolgárság sorozatosan ilyenként jelent meg a magyar választók szemében.

rek vonatkozásában is meghatározó politikusa is regisztrációra, illetve a választáson való részvételre biztatta az erdélyi magyarokat.¹³⁸ Ezt követően az RMDSZ több helyi szervezete bejelentette, hogy segíteni fogja a választási regisztráció folyamatát.¹³⁹

5. Következmények. A nemzeti identifikáció változásai?

Kasznár idézett értelmezése szerint az állampolgársági törvény 2010-es módosítása lezárta a nemzet-meghatározásokkal kapcsolatos korábban nyitott diskurzív teret (mondhatni a klasszifikációs küzdelmet) azzal, hogy a magyar nemzet a kisebbségi magyarokat is magában foglaló definícióját intézményesítette. Véleményünk szerint a 2010-es törvénymódosítás valóban jelentős fordulat, azonban nem tekinthetjük a magyar nemzetre vonatkozó klasszifikációs harc végének. Ahogy azt korábban láthattuk, az állampolgárság jogi-intézményes definíciójának megváltozása ellenére szociológiai értelemben Magyarországon továbbra is léteznek (és igen jól beágyazottak) azok az értelmezési sémák, amelyek a kisebbségi magyar közösségektől való elhatárolódáshoz vezetnek. Ezek adott kontextusban újra politikai jelentőségre tehetnek szert.

A következőkben nem a magyarországi, hanem az erdélyi magyar nemzetudatra összpontosítunk, és azt próbáljuk megválaszolni, hogy a könnyített honosítás hogyan hat az erdélyiek önmeghatározására. Ebben a vonatkozásban az állampolgársági törvényt végképp nem tekinthetjük a klasszifikációs küzdelem végének, inkább annak egy igen erős eszközéről lehet szó. A nemzeti identifikáció tekintetében szintén érdemes a Brubaker-féle triadikus modellt szem előtt tartani. Az elemzés további részében azonban már nem a társadalmi mező fogalmának lesz kiemelt szerepe, hanem annak, hogy a klasszifikációs küzdelemben résztvevő három szereplő (a nemzetesítő állam, az anyaország, illetve a kisebbségi elit) három párhuzamos értelmezési *keretet*¹⁴⁰ kínál fel az erdélyi magyarok számára, miközben

138 http://nol.hu/archivum/20140118-elni_kell_a_szavazati_joggal?ref=sso [utolsó letöltés 2014. március 1-én].

139 <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/haromszek/tobb-mint-ezren-regisztráltak-az-rmdsz-segitségevel-haromszekeken> [utolsó letöltés 2014. március 1-én].

140 A három párhuzamos (illetve egymást metsző, egymással ütköző) *keretet* a Benedict Anderson féle *elképzelte közösségként* foghatjuk fel. Anderson azokra a(z) oktatási rendszertől és a nemzeti bürokráciáktól a modern regényig terjedő tényezőkre összpontosított, amelyek az emberek számára plauzibilissé tették, hogy személyes életük kerete a nemzetállami társadalom, ezáltal olyan emberekkel kapcsolva össze őket,

mind a három igényt tart a *közösség szolidaritására és figyelmére*.¹⁴¹ A könyv-

akiket személyesen nem ismernek. Lényeges, hogy Anderson számára az elképzelt közösség nem valamiféle fantazmagóriát jelent, hisz miután létrejött, az „elképzelt” keret az emberek számára nagyon is valóságosnak tűnik, olyannyira, hogy adott esetben képesek az életüket adni érte. Lásd Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Fordította Sonkoly Gábor. L'Harmattan, Budapest, 2006. Egy banális példán keresztül próbáljuk megvilágítani, hogy az erdélyi magyarok számára ténylegesen több ilyen keret van felajánlva. Amennyiben egy erdélyi magyar a magyarországi közszolgálati televízióban nézi az időjárás-jelentést, a saját városa mellett a Pozsonyban, Kassán, Munkácson, Szabadkán, Budapesten, Kecskeméten és Debrecenben várható időjárásról értesülhet. A román televízió időjárás-jelentése ezzel szemben Csikszeredát Bukaresttel, Konstancával, Jászvásárral, Giurgiual és Krajovával köti össze. Amennyiben erdélyi magyar médiát fogyaszt, az előbbi kettőhöz nagyon hasonló módon egy szatmárnémetitől kézdivásárhelyig terjedő virtuális erdélyi magyar társadalommal találkozhat. Ebben a keretadásban az állampolgárság-politika nem az egyetlen, de kétségkívül egy igen erős eszköz.

- 141 Már idézett *Ethnicity without Groups* c. tanulmányában Brubaker ebben a keretben értelmezi a kisebbségi elitek törekvéseit, az anyaországhoz való kötődésre épülő diaszpóra fogalmát, illetve a nemzetiesítő államot. (Lásd Brubaker, Rogers The 'Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies* vol. 28, no 1, 2005, 1-19.; id. National Homogenization and Ethnic Reproduction on the European Periphery. Op. cit.) A szerzőnél a három pozíció között nincs lényegi különbség, az elemzés szempontjából mindhárom külső pozíciónak számít (egyiket sem tekinthetjük *per definitionem* a kisebbségi közösség autentikus megnyilatkozásának). A szerző fent hivatkozott elemzései közül a *csoport nélküli etnicitás* tézise tett szert a legnagyobb tekintélyre a társadalomtudományokban. Brubaker tézise a kisebbségi elit diskurzusainak a dekonstrukciójaként is felfogható. A szerző ugyanis a kisebbségi elit által megfogalmazott politikai program és a hétköznapi stratégiák közti különbségtétel szükségességéből indul ki és von le meglehetősen radikális következtetéseket (Lásd Brubaker: *Ethnicity without Groups*. Op. cit. 2004, 7-28). Véleménye szerint félrevezető, ha kisebbségi közösségről (vagy a szerző szóhasználatában etnikai csoportról) beszélünk, ezzel ugyanis közösen osztott célokat, cselekvési stratégiákat tulajdonítunk ennek az entitásnak. A csoport (vagy a még többet sejtető közösség) kifejezés használatával - Brubaker szerint - az etnikai mozgósításban érdekelt elitek (etnikai vállalkozók) diskurzusát reprodukáljuk. Miután az etnikai elitek nézőpontjából értelmezi a kérdést - akik a lojalításra, figyelemre, szolidaritásra tartanak igényt -, a csoport helyett a kategória kifejezést javasolja. A kategória ugyanis egy külső osztályozási szempontra utal, és a csoporttal szemben nem feltételezi, hogy az elemzett entitásnak bármilyen belső koherenciája, közös stratégiái vagy akár esszenciális értelemben vett tényleges társadalmi léte lenne. Tanulmányunk további gondolatmenete szempontjából kulcsfontosságú a Brubaker által sürgetett analitikus különbségtétel, vagyis, hogy a politikai osztály által forgalmazott kisebbségi stratégi-

nyített honosítás ebben az értelemben kétségkívül erősíti az anyaország pozíciót, azonban a másik két szereplő törekvéseit korántsem semlegesíti.

5.1. Magyarság-kritériumok

A következőkben a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2012-es és 2013-as közvélemény-kutatásából származó, az erdélyi magyarok nemzeti identitására vonatkozó adatokat fogunk bemutatni. Az első kérdésünk a magyarsághoz való tartozás kritériumaira vonatkozott, amit a nemzetközi kutatási gyakorlatból, illetve a korábbi kutatásokból kiindulva operacionalizáltunk. Ezen kívül közvetlenül rákérdeztünk arra, hogy a válaszadók önmagukat (illetve általában az erdélyi magyarokat) a magyar és a román nemzet részének tekintik-e. Miután elsősorban az időbeni elmozdulásokra voltunk kíváncsiak, eredményeinket összevetettük az 1997-es Csepeli György, Örkény Antal és Székelyi Mária által vezetett Kárpát-medence, illetve a 2007-es és 2010-es, Veres Valér és Papp Z. Attila által vezetett Kárpát Panel vizsgálatokkal.

ákat ne vetítsük rá automatikusan a (teljes) közösségre (ugyanúgy, ahogy a magyar kormány, vagy a román nemzetállam igényeit sem vetítjük automatikusan rá arra). Ezen a lépésen túl azonban már nem követjük Brubaker radikális antiesszencialista álláspontját, és Jenkinsszel értünk egyet abban, hogy a szerző indokolatlanul számolja fel a kategória és a csoport közötti határvonalat (pontosabban helyezi témán kívül a csoportot) azzal, hogy a csoport egy maximalista definícióját adja. (Lásd Jenkins: i. m. 56.) Jenkins szerint a kategória és a csoport közötti megkülönböztetéshez elégséges, hogy miközben a csoportok nevüket és határaikat maguk határozzák meg, addig a kategóriák esetében mások (társadalomkutatók, a többségek stb.) teszik ezt. Brubaker tézise azáltal, hogy a csoportot témán kívül helyezi, illetve, hogy az etnikai elit nézőpontját automatikusan külső nézőpontként határozza meg, bénítóan hat a további kutatásokra. Ilyen körülmények között nincs tétje (vagy jóval kevesebb tétje van) például a kisebbségi elit-rekrutációra, a közösségen belüli és abból kivezető mobilitási csatornákra vonatkozó kérdéseknek. Mi az etnikai mobilizáció vizsgálatában kulcsfontosságúnak tekintjük a Horowitznál szereplő különbségtételt az egymásnak egyértelműen alá-fölérendelődő (*ranked*) és egymással mellérendelő (*unranked*) viszonyban levő csoportok között (lásd Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*. Op. cit. 22–24.). Ezek nyilvánvalóan a weberi értelemben vett ideáltípusok. A megkülönböztetésben – amellet, hogy az első esetben az etnikum egyben státuszjelző is (mint például a kelet-európai romák esetében) – annak van döntő szerepe, hogy az adott közösségnek vannak-e (vagy milyen mértékben vannak) saját, nem a többség által ellenőrzött mobilitási csatornái. Ez a sikeres etnikai mobilizáció mellett egyben egy elengedhetetlen feltétele annak, hogy a többséggel párhuzamos társadalmi szerveződések jöjjenek létre.

Mielőtt az eredményeket bemutatnánk, röviden vázolunk néhány, az erdélyi identitás-vizsgálatokkal kapcsolatos módszertani és szemléleti problémát. A nemzeti identitás szociológiai vizsgálatára (nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is) meghatározó volt Csepeli György hatása, aki az 1997-ben lefuttatott Kárpát-medence vizsgálat egyik vezetője volt, és a későbbi vizsgálatok módszertani és szemléleti keretét is meghatározta.¹⁴² A nemzetközi vizsgálatokban használt mérési eszközök mondhatni Csepelin keresztül (vagyis magyarországi közvetítéssel) jutottak Erdélybe. A következőkben a közvetlenül vagy közvetve Csepeli Györgyhez kötődő vizsgálatokra reflektálunk.¹⁴³ A felmerülő problémák egy része – miután magunk is a korábbiakkal megegyező kérdéseket használtunk – a mi vizsgálatunk esetében is felmerül.

Módszertani szempontból a legnagyobb probléma, hogy a nevezett kérdőíves vizsgálatok a nemzeti identifikációt (kategorizációt) dekontextualizálták. Az elemzések egyáltalán nem kérdeztek rá azokra a szituációkra, amelyekben az identifikációs alakzatok (kategorizációs gyakorlatok) működnek. Ez részben a *survey*-módszerből következik, de a helyzetet súlyosbí-

142 Veres Valér, aki a legtöbb identitás-vizsgálatot (többek között a Kárpát Panelt) irányította Erdélyben, Csepeli György vezetése alatt ebből a témából doktorált, és egyértelműen Csepeli tanítványának tekinthető.

143 Az erdélyi magyarok survey alapú identitás-vizsgálata terén Dobos Ferenc, illetve Gereben Ferenc munkáit kell még kiemelnünk. Lásd Dobos Ferenc: *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*, Balázs Ferenc Intézet – Books in Print – Osiris, Budapest, 2001.; uő: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2012.; Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség: felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris, Budapest, 1999; uő: *Olvassáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Lucidus, Budapest, 2005.; Gereben Ferenc – Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat – Vizsgálódások Erdélyben*. Kerkai Jenő Intézet, Budapest, 2000. A szintén magyarországi szerzők részletes bírálatától eltekintünk. A szerzők – szemben Csepelivel és munkatársaival – normatív értelemben egy, a kisebbségi magyar közösségekre is kiterjedő nemzetfogalomból indulnak ki. Módszertani és elméleti szempontból azonban nem érik el a Csepelihez kötődő vizsgálatok színvonalát. Különösen Dobos vonatkozásában kijelenthetjük, hogy a survey-vizsgálatok legrosszabb hagyományát hozza. A szerzőnél olyan identitás-kategóriák jelennek meg, mint „szilárd nemzeti” vagy „megtagadó nemzeti”. Ezek a kategóriák többváltozás elemzési eljárás (faktoranalízis) nyomán jönnek létre. A szerző megjelöli, hogy ezek milyen százalékarányban jellemzik az erdélyi magyarokat. Valójában azonban – azon túl, hogy a szerző szerint egyesek „megtagadják”, mások pedig „szilárdan őrzik” nemzeti identitásukat – semmit nem tudunk meg az asszimilációs folyamatok, az etnikai kategorizációs gyakorlatok stb. természetéről.

totta a kutatók problémával kapcsolatos érzéketlensége. A dekontextualizált elemzés problémája hatványozottan jelentkezik, amennyiben nemzetközi összehasonlító vizsgálatról van szó.¹⁴⁴ A Kárpát-medence-vizsgálat, illetve a Kárpát Panel kérdései standard nemzetközi vizsgálatokból származtak. A magyarsághoz való tartozás kritériumaira vonatkozó kérdésblokkot Csepeliék az ISSP (*International Social Survey Programme*) vizsgálatból vették át. A szerzők – mindamellet, hogy elemzésükben nem helyezték el az erdélyi magyarok nemzeti identifikációját egy széles nemzetközi kontextusban – öntudatosan vállalták, hogy a nemzeti identitást a „*multinational design módszer*” segítségével kutatják, amely „*a kérdőív kialakításától a kérdésen át, az adatok gépre viteléig egységes kutatási standardok kialakítására törekszik*”.¹⁴⁵ Ennek az elvnek az érvényre juttatása ahhoz a kijelentéshez vezet, hogy a nemzeti identifikáció és az etnikai csoportok vizsgálhatók egy univerzális fogalmi hálón keresztül úgy, hogy az őket körülvevő kulturális viszonyrendszerrel és történeti kontextussal mit sem tudunk. Ez az álláspont pedig ebben a formában igen nehezen védhető.¹⁴⁶

A következő problémát a magyarországi kutatók szemléleti kerete jelentette, amely meghatározta az erdélyi identitás-vizsgálatok következtetéseit, illetve az ezzel kapcsolatos elemzések egész tónusát. A szemléleti keret központi eleme az állampolgári és etnikai-kulturális nemzetfelfogások korábban érintett végletesen dichotóm értelmezése. Ahogy azt érintettük, ez a keret már a hetvenes-nyolcvanas évektől meghatározta a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban dolgozó szociológusok szemléletét, a rendszerváltást követően pedig az ott szocializálódott szakemberek határozták meg a kutatási terület alakulását. Csepeli és munkatársai a rendszerváltást követően is az etnikai-kulturális nemzetkonceptió térhódítását tekintették a magyar politikai közösséget fenyegető egyik legnagyobb veszélynek és az állampolgári nemzetkonceptiót („alkotmányos patriotizmust”) a progresszív Magyarország legfőbb eszményének. Ezt az elképzelést egy felvilágosítói hevület és társadalomnevelő szándék egészítette ki. A nevezett szociológus-

144 Erre példaként lásd még Lazăr, Adreea: *O cartografiere a concepțiilor „populare” despre apartenența națională în statele membre ale Uniunii Europene*. ISPMN, Cluj Napoca, 2011. /Studii de Atelier 38/

145 Csepeli-Örkény: i. m. 3.

146 Ezzel az idézett szerzők is tisztában vannak: „*A mérni kívánt fogalmak és jelenségek ugyanis nem egyszerűen egy nyelvi közegbe ágyazottak, hanem aktuális és konkrét értelmezésük egyaránt szorosan függ a történelmi időben és térben meghatározott társadalmi viselkedések szélesebb körétől és a szimbolikus reprezentációk és viselkedések bonyolult világától*” (Csepeli-Örkény-Székelyi 1998: 4).

sok meg voltak győződve, hogy képesek a magyar társadalom számára megadni a helyes (progresszív) identifikációs mintázatokat.¹⁴⁷

Az Erdélyre és Szlovákiára kiterjedő Kárpát-medence-adatfelvétel értelmezési keretét is nagymértékben a magyar politikai közösséget az etnikai-kulturális nemzetkonceptió felől fenyegető veszély érzete határozta meg. Itt azonban ez egy fordított metaelbeszélést eredményezett. A kiindulópontot itt is az képezte, hogy Kelet-Európában az állampolgári alapú identifikációnak kell megerősödnie. Az erdélyi vizsgálatokban azonban ez úgy jelent meg, hogy a (magyar) kisebbségeknek kell mielőbb a (román, illetve a szlovák) államnemzetbe integrálódniuk.

Korábban érintettük, hogy a nevezett kutatók Magyarország vonatkozásában az etnikai nemzetkonceptió tág értelmezését használták, abba a kulturális elemeket is beleértették, és az etnikai-kulturális nacionalizmust állították szembe egyfajta (pusztán elméleti konstrukcióként létező)¹⁴⁸ etnokulturálisan semleges „alkotmányos patriotizmussal”. Az Erdélyre vonatkozó vizsgálatokban azonban a kulturális elemek „váratlanul” a másik (állampolgári) oldalra csúsztak. Ekként értelmezhető, hogy az erdélyi magyar közösségnek a román államnemzetbe való integrációja alatt (a kulturálisan homogenizáló román nemzeti projekthez hasonlóan) alapvetően nyelvi-kulturális integrációt (hasonulást, asszimilációt) értenek, anélkül azonban, hogy az integráció fogalmát módszeresen tisztáznák. Ez olyan megfogalmazásokban köszön vissza, mint: *„A magyar nemzeti kisebbség túlélési stratégiájában a házasságnak jól láthatóan kulcsszerep jut. Az etnikai-nemzeti hovatartozás homogenitása a családon belül nem kedvez a gyermekek identitásváltásának”*.¹⁴⁹ Hasonló elgondolásra utal, hogy az „integrálódottak” csoportját egy olyan klaszter-kategória címkéjeként látjuk viszont, amely a következő változók mentén jött létre: *román kapcsolati hálójuk van, nem*

147 Ez nem független attól, hogy elméleti szempontból ezek az identitás-vizsgálatok Gordon W. Allport *The Nature of Prejudice* című szociálpszichológiai munkájára épülnek (Addison-Wesley Pub. Co, 1954. Magyarul: *Az előítéletről*. Fordította Csepeli György. Gondolat, Budapest 1977.).

148 Kiss János is arra a következtetésre jutott, hogy a vallás és az állam szétválasztásának analógiájára elgondolt nemzetileg (etno-kulturálisan) semleges állam nem létezhet. Ezért, mint egyfajta eszményi, demokratikus megoldást, a társnemzet koncepcióját ajánlotta. Lásd Kiss János: *Az állam semlegessége*. Atlantisz, Budapest, 1997.

149 Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: A nemzeti identitás változatlanág és átalakulása. *Kisebbségkutatás*, 8. évf., 1999. 4. sz., 499–514., 503.; idézi Péntek János: A kisebbségi identitás dinamikája: más megközelítésben. *Kisebbségkutatás*, 10. évf., 2001. 1. sz., 15–20.

*éreznek társadalmi távolságot a románoktól, a konfliktusokat szerintük csak a magyarok éleztik, a románok és a nemzetközi szervezetek mérséklék.*¹⁵⁰

Az etnikai és a polgári nemzetkonceptiók dichotomizálása – ahogy korábban már érintettük – természetesen nem csupán az Erdélyben lefolytatott vizsgálatokat érintette, hanem a nemzetközi kutatási gyakorlatban széles körben alkalmazott megkülönböztetésről van szó.¹⁵¹ Ennek érvényességét empirikus értelemben pontosan a nemzeti törekvések kulturális elemeinek a besorolhatatlansága kérdőjelezte meg. Az alábbi táblázat azt szemlélteti, hogy a nemzetközi kutatási gyakorlatban a három összetevőt milyen kérdéseken keresztül szokták operacionalizálni.

16. Az (állam)polgári, kulturális és etnikai identitás-komponensek meghatározása Shulman alapján

Nemzeti ön-meghatározás tartalma	Empirikus indikátor
(Állam)polgári	Egy adott területen él
	Állampolgárság
	A (politikai) közösséghez való tartozás szubjektív kinyilvánítása
	Kötődik az állam alapját képező ideológiához
Kulturális	Kötődik a politikai és jogi intézményekhez
	A domináns vallás híve
	Beszéli a nemzeti nyelvet (anyanyelve a nemzeti nyelv)
Etnikai	Osztja a nemzet szempontjából alapvető tradíciókat
	Leszármazás
	Faji hovatartozás

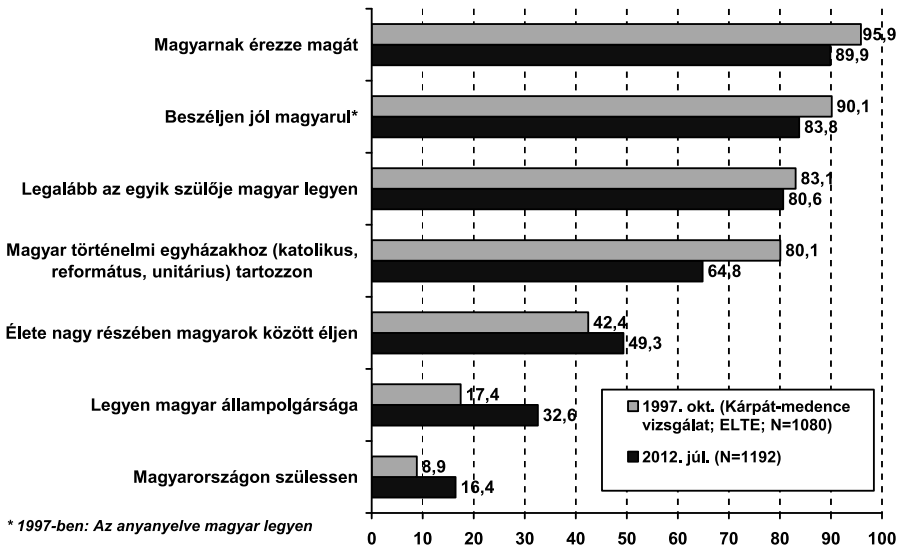
Forrás: Shulman: i. m. 559.

2012. júniusi vizsgálatunkban – az 1997-es Kárpát-medence-vizsgálathoz hasonlóan – mi is a fenti táblázatból indultunk ki, és a magyarként való kategorizáció hét meghatározóját különböztettük meg.

¹⁵⁰ Csepeli-Örkény-Székelyi: *Nemzetek egymás tükrében...* Id. kiad.

¹⁵¹ Lásd Reeskens-Hooghe: i. m.; Shulman: i. m.

**17. Az alábbiak mennyire fontosak ahhoz, hogy valaki igazi magyarnak számítson.
Nagyon fontos és fontos válaszok aránya 1997-ben és 2012-ben**

Forrás: ELTE-UNESCO Kisebbségkutató Tanszék, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Az 1997-es vizsgálatban jól visszaköszön a magyarsághoz tartozás kritériumaihoz kapcsolódó hétköznapi tudás, amelyet a nem *survey* alapú identitás-vizsgálatok is megerősítenek.¹⁵² Eszerint abban, hogy Erdélyben „ki a magyar”, két szempontnak van döntő szerepe: a magyar identitás szubjektív felvállalásának, illetve az ezt lehetővé tevő nyelvi-kulturális készségeknek. A szubjektív identifikációt 1997-ben a válaszadók 96, a magyar anyanyelvet 90 százalék tekintette fontos magyarság-kritériumnak. A válaszadók 83 százaléka szerint fontos, hogy az illetőnek legalább az egyik szülője magyar legyen. Ez azt mutatja, hogy magyarnak lenni Erdélyben nagymértékben egy születés által meghatározott állapot. Ugyanakkor Brubaker és munkatársai idézett műükben arról beszélnek, hogy – bár az etnicitás a mindennapokban általában öröklött jellegzetességként értelmeződik – a *magyarság* mégis gyakran szerzett státusként tűnik fel, amely azzal jár, hogy a kategória-tagaság elismerése megtagadható az elégtelen nyelvi-kulturális teljesítményt nyújtó személyektől. Ez nemcsak a vegyes házasságból származók magyarokként nyújtott nyelvi-kulturális teljesítménye kapcsán vetődik fel problémaként, hanem a különböző régiókból származó vagy különböző társadalmi

¹⁵² Lásd például Brubaker és mtsai: i. m.

rétegekhez tartozó erdélyi magyarok közötti kapcsolatban is. Az 1997-es vizsgálat arra is rávilágít, hogy a magyar történelmi egyházakhoz való tartozás a születéshez hasonló erősségű magyarság-kritérium volt. Ezekhez képest annak, hogy az illető élete nagy részében magyarok között éljen, már jóval kisebb a jelentősége. A magyar állampolgárság, illetve a Magyarországon való születés pedig csak kevesek számára jelenik meg releváns magyarság-kritériumként.¹⁵³

Ez a kép az 1997 és 2012 között eltelt 15 évben nagymértékben átalakult. A magyarsághoz tartozás „hagyományos” és a hétköznapi tudás szintjén is meghatározó kritériuma – adatfelvételünk tanúsága szerint – kivétel nélkül veszítettek fontosságukból. Ez különösképpen a magyar történelmi egyházhoz való tartozás esetében igaz, ami 80-ról 65 százalékra csökkent. Ezzel párhuzamosan elérte az egyharmadot azoknak az aránya, akik szerint ahhoz, hogy valaki igazi magyarnak számíton, szükséges a magyar állampolgárság, és hasonlóképpen a területi alapú kritériumoknak is emelkedett a jelentősége.

Természetesen nem tekinthető bizonyítottnak, hogy a magyarsághoz való tartozás kritériumai a magyar állampolgárság-politika következtében rendeződtek át, az azonban tény, hogy átrendeződtek. Hipotézisként megfogalmazhatjuk, hogy a magyarságot meghatározó kritériumok között a jövőben növekedni fog a magyar államhoz való viszony jelentősége. Ezt a hipotézist a jövőben az eddigieknél részletesebb vizsgálatokkal fogjuk tesztelni.

5.2. A román politikai közösséghez való viszony

Következő kérdésünk arra irányult, hogy a magyar állampolgárság-politika hogyan érintette/érinti az erdélyi magyarok „romániaiságát”, a román politikai közösséghez való viszonyát. A román politikai közösséghez (nemzethez) való viszony már a korábbi identitás-vizsgálatoknak is központi kérdése volt. Ahogy korábban érintettük, Csepeli és munkatársai az erdélyi magyaroknak a román államnemzetbe történő integrációját tartották kívánatosnak.

153 Ezek jelenléte arra utal, hogy Erdélyben élnek olyan magyarok, akik magukat nem tartják „igazi magyarnak”. Ebben az értelemben az „igazi magyarok” (aki szemben állnak velünk „elkorcsosult magyarokkal”) a moldvai csángók között végzett terepmunkákban köszön vissza. Lásd Tánczos Vilmos: „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok! A csángó nyelvi identitás tényezői. *Pro Minoritate*, 2012. 1. sz. (tavasz), 81–112.

A Veres Valér és Papp Z. Attila által vezetett, 2007-ben lefolytatott és 2010-ben megismételt Kárpát Panel¹⁵⁴ szintén a Csepeli György neve által fémjelzett kutatási hagyományhoz kapcsolódik. 2013. júniusi vizsgálatunkban a Kárpát Panelből kiinduló kérdésblokkot állítottunk össze. A megismételt kérdések a következők voltak:

- *Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását? (1) a saját döntése; (2) az anyanyelve, kultúrája vagy (3) az állampolgársága;*

- *Ön szerint az erdélyi magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek?*

(1) igen; (2) nem;

- *Ön szerint az erdélyi magyarok részét képezik-e a román nemzetnek?*

(1) igen; (2) nem.

A kérdésblokkot három új kérdéssel egészítettük ki:

- *(Amennyiben azt válaszolta, hogy az erdélyi magyarok részét képezik/ illetve nem képezik részét a román nemzetnek) kérem indokolja meg a választ (nyílt kérdés);*

- *Ön személy szerint a magyar nemzet tagjának érzi magát? (1) igen; (2) nem;*

- *Ön személy szerint a román nemzet tagjának érzi magát? (1) igen; (2) nem.*

A Kárpát-Panel-vizsgálat első, 2007-es hullámának közzétételét éles sajtópolemia kísérte, aminek az volt az oka, hogy a kutatók kijelentették: a válaszadók többsége szerint az erdélyi magyarok egyszerre képezik a román és a magyar nemzet részét. Az eredményeket kísérő válaszreakciók némelyike szokatlanul erős és minősíthetetlen hangnemű volt.¹⁵⁵ A vizsgálatot ve-

154 A Kárpát Panel 2007-es hullámát az MTA Kisebbségkutató Intézete végezte Magyarországon és a négy legnagyobb Kárpát-medencei kisebbségi magyar közösségben. A 2010-es vizsgálatra csak Erdélyben került sor, a Max Weber Társadalomkutató Központ szervezésében.

155 A vizsgálat sajtóvisszhangjáról a kutatást vezető Papp Z. Attila készített átfogó elemzést. A minősíthetetlen hangnemű válaszreakciók kapcsán Bayer Zsolt cikkét emeli ki: „*a Krónika előbb részletezett cikkének állítását legvérmesebben Bayer Zsolt aknáza ki, aki (amúgy minősíthetetlen módon és hangnemben – éppen ezért eltekintünk a vonatkozó idézetektől is) – nemcsak a Veres Valér által mondottakat vonta kétségbe, hanem egyenesen a gyurcsányi nemzetpolitika alátámasztóinak titulálta a kutatást és készítőit is*” – Papp Z. Attila: Kárpát Panel 2007. Egy kutatás gyorsatása. *Regio*, 2007. 4. sz., 107–127.; 120. Hogy a kutatás eredményei által generált válaszreakciók hangulatát érzékeltessük, megidézzük Bayer Zsolt valóban minősíthetetlen megnyilvánulását: „*Az erdélyi magyarok 82 százaléka magyarnak, míg 65 százaléka románnak tekintí magát. Hű, azt a mindenségít! Ez aztán a szenzáció! De szeretném látni azt a Veres Valér nevű embert, aki mindezt papírra vetette! Illetve szeretné látni a fene. Azt*

zető Papp Z. Attila a sajtónyilvánosságot uraló beszédmód fogyatékoságával magyarázta az eredmények fogadtatását, mondván, hogy az eset sajtóvisszhangja azt példázza, hogy „*mi történhet egy kutatással és eredményeivel, ha a kapcsolódó szakmai kontextus és interpretációk »nem mennek át« a nyilvánosságba, vagy elmaradnak, illetve ha önjelölt interpretátorok jelennek meg*”.¹⁵⁶

A tévútra került értelmezések és az értelmetlen polémia kialakulásában azonban – véleményünk szerint – jelentős mértékben a vizsgálatot végző kutatók voltak a felelősek.¹⁵⁷ Papp bevallása szerint a vizsgálattal „*a hatá-*

szerezném, ha Valér bemenne a homoródalmási kocsmába, és megkérdezné atyámfiait: – No emberek, ki érzi magát románnak? De szép lenne, Istenem, de szép... Valér bőre már fönt száradna hátul, a tehénistálló tetején” (<http://www.erdely.ma/publicisztika.php?id=29929>, utolsó letöltés 2014. március 1-én).

156 Papp: i. m. 108.

157 A vizsgálattal kapcsolatban több kritikai észrevétel fogalmazható meg. (1) A kutatók (elsősorban Veres Valér) interpretációjában a nemzeti identitás sokszor mintegy standard ismeretek tárházaként jelenik meg. A kutatás arra kérdez rá, hogy ezek az ismeretek megvannak, vagy pedig hiányoznak. Veres például a következőket írja: „*ez arra utal, hogy a nemzetről való magasabb szintű tudás birtokában az értelmiség nagyobb arányban azonosul a kultúrnemzeti alapú magyar nemzeteszmével*” Lásd Veres Valér: *Analiza comparată a identităţii minorităţilor maghiare din Bazinul Carpatic. A Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának összehasonlító elemzése*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2008, 44. /Műhelytanulmányok 2./ Amennyiben ezt az eljárást követik az elemzés során, az olvasó sokkal inkább a kutatók fejében levő normatív elképzelésekről, mintsem a tényleges kategorizációs és identifikációs gyakorlatról szerez tudást. (2) Korábban már érintettük a dekontextualizált értelmezésből adódó problémákat. A Kárpát Panelre is igaz, hogy miközben a kutatók deklarátíve a hétköznapi (a közemberek fejében levő) identitás-kritériumok megismerésére törekednek, teljesen eltekintenek azoktól a hétköznapi kontextusoktól, amelyekben ezek működnek. (3) A fogalomhasználat főszövegben jelzett kétértelműségei általánosabb szinten ahhoz a jól ismert problémához vezetnek, hogy nem tudjuk, hogy bizonyos mutatókon keresztül mit is mértünk valójában. A Kárpát Panel nyomán született írások, jelentések az önkényes adat-interpretáció igen széles tárházát nyújtják. Néhány példa: Annak alapján, hogy a válaszadók „*arra a kérdésre, hogyha szabadon választana, melyik országban élne, közel 54 százalékban Romániát jelölték meg, és mindössze 10,6 százalékban Magyarországot, más országokat pedig még ennél is kevesebben említettek*” azt a következtetést vonták le, hogy a „*válaszok jól mutatják, hogy a romániai magyarság elindult a romániai állampolgári integráció útján...*” (Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér: Románia (Erdély) In. Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk): *Kárpát Panel 2007. Gyorsjelentés. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái*. MTA ENKI, Budapest, 2007, 8.) Itt az válik az állampolgári integráció mutatójává, hogy

ron túli közösségek szociológiai értelemben vett demisztifikálása” volt a céljuk.¹⁵⁸ A probléma azonban abból adódott, hogy nem rendelkeztek a szám-szerű eredmények interpretációjához szükséges fogalmi kerettel. A kutatók a nemzet igen sokféleképpen interpretálható fogalmát használták a kérdőívben, majd (teljesen önkényesen) azt feltételezték, hogy a válaszadók ugyanúgy értelmezték a fogalmakat, mint ők maguk.¹⁵⁹

18. Ön szerint az erdélyi magyarok részét képezik-e a magyar, illetve a román nemzetnek

	A magyar nemzetnek			A román nemzetnek		
	Igen	Nem	NT, NV	Igen	Nem	NT, NV
2007 (N=894)	82	12	6	65	25	10
2010 (N=872)				63	31	6
2012 (N=1232)	85	9	6	52	37	11

Forrás: MTA-KI (Kárpát Panel 2007), Max Weber TKK (Kárpát Panel 2010), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Ez történt tulajdonképpen a nemzet fogalmával is. Miközben a kutatók párba állították, hogy a válaszadók hány százaléka tartja az erdélyi magyarokat a magyar, és hány százaléka a román nemzet részének, semmit nem tudunk meg arról, hogy a válaszadók mit értenek a magyar és a román nemzethez való tartozáson. Veres részlegesen tisztában van a problémával, hisz Csepelire hivatkozva megemlíti, hogy „*a kategóriák között dimenzionális különbség van, hisz az egyik hovatarozás kulturális, a másik állampolgári vonat-*

a válaszadók többsége nem akar elvándorolni (a migrációs potenciált nagyon hasonló kérdéseken keresztül szokták mérni). A másik példa a szülőföld és a hazafogalom közötti különbségtétel, amiből a kutatók mélyenszántó következtetéseket vonnak le. Jelen tanulmány szerzője a maga számára sem tudja megfogalmazni, hogy a két fogalom között mi a különbség, nemhogy arra vállalkozna, hogy (a haza és szülőföld fogalmak mibenlétére vonatkozó nyílt kérdés nélkül) a teljes erdélyi magyar közösségre vonatkozó következtetéseket vonjon le.

158 Papp: i. m. 107.

159 Van abban némi ironia, hogy Papp maga is kijelenti: „*Az adatok - a közvélekedéstől eltérően - önmaguktól ugyanis nem beszélnek, csak akkor kezdenek élni, »beszélni«, ha megfelelő módon tálalásra kerülnek, és kommunikációjukban a lényeges szakmai hátterek is helyet kapnak.*” - Papp: i. m. 108.

kozásban érvényes”, azonban sem empirikusan, sem fogalmi értelemben nem oldja fel a problémát.¹⁶⁰

Ebben a vonatkozásban segíthet a Salat Levente által javasolt különbségtétel a politikai közösség „mély” és „vékony” (felszínes) értelmezése között.¹⁶¹ Salat nyomán a politikai közösség nemzetközi szakirodalomban megjelenő igen változatos meghatározásaival kapcsolatban két szempontot emelhetünk ki:

(1) Egyrészt létezik a fogalomnak egy „vékony” (felszínes) és egy „mély” meghatározása. A „vékony” meghatározás szerint ahhoz, hogy politikai közösségről beszéljünk, elég, ha emberek egy csoportja közös joghatóság alá tartozik. Ebben az értelemben (egy nemzetállamokon alapuló nemzetközi rendszerben) a területiségnek van kiemelt szerepe. Azt mondhatjuk, hogy egy adott államban élők (vagy legalábbis az állampolgárok) politikai közösséget alkotnak. Ez a fajta meghatározás nem feltételezi, hogy a politikai közösség tagjait a szolidaritás, a lojalitás, a közös politikai kultúra, illetve identitás kötné össze. A „mély” meghatározás ezzel szemben pont ez utóbbi elemekre helyezi a hangsúlyt, mondván, hogy ezek nélkül nincs semmilyen politikai projektnek (államnak stb.) legitimitása, a politikai közösség tagjait pedig semmi nem kapcsolja össze azon kívül, hogy kényszerűen elfogadják a *status quot*. A politikai közösség mély és felszínes meghatározása természetesen ideáltípusok, így a tényleges azonosulási formákat ezek között helyezhetjük el.

(2) Másrészt érdemes leszögezni, hogy a (szakmai és nyilvános) közbeszéd a politikai közösséget leginkább a *nemzettel* azonosítja. A nemzet alatt pedig kimondva vagy kimondatlanul a politikai közösség „mély” meghatározását értjük.

Hogy képet alkossunk arról, hogy a válaszadók mit értenek az erdélyi magyarok román nemzethez való tartozásán, a 2013. júniusi vizsgálatban feltett nyílt kérdésre hagyatkozhatunk. Ahogy a 18. táblázatban látható, a 2013-as vizsgálatban a Kárpát Panel 2007-es és 2010-es hullámainál kevesebben, a válaszadók 52 százaléka válaszolt igennel az erdélyi magyarok román nemzethez való tartozását illetően. A nyílt kérdésre 573 értelmezhető választ kaptunk.

160 Lásd Veres Valér: Az erdélyi magyarok nemzeti kisebbségi identitásának alakulása a Kárpát Panel tükrében. In: Veres Valér és mtsai: *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát-Panel-vizsgálat alapján*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet - Max Weber Társadalomtudományért Alapítvány, Kolozsvár, 2012, 34. Veres Csepeli György *Nemzet által homályosan* c. írására hivatkozik

161 Salat: A politikai közösség kérdése... Id. kiad.

**19. Ön szerint a romániai/erdélyi magyarok részét képezik-e a román nemzetnek?
Kérem indokolja meg a választát! Igen választ adók. 2013. június**

	Esetszám	%
Terület - itt (Romániában, Erdélyben stb.) élünk	280	47,7
Terület - itt születtünk	70	11,9
Terület - ide tartozunk	31	5,3
Terület - kényszerközösség	22	3,8
Terület - haza, szülőföld	11	1,9
Terület összesen	414	70,6
Politikai, jogi, állampolgári közösség - szavazati jog, politikai közösség	14	2,4
Politikai, jogi, állampolgári közösség - adót fizetek	10	1,7
Politikai, jogi, állampolgári közösség - közös törvények	8	1,4
Politikai, jogi, állampolgári közösség - munka, megélhetés	7	1,2
Politikai, jogi, állampolgári közösség - a románokkal való egyezés szükségessége	6	1,1
Politikai, jogi, állampolgári közösség - Kisebbségi jogok biztosítása	5	0,9
Politikai, jogi, állampolgári közösség összesen	51	8,7
Állampolgárság	41	7,0
Kulturális hasonlóság - asszimiláció, hasonulás	11	1,9
Kulturális hasonlóság - közös elemek	6	1,0
Kulturális közösség összesen	17	2,9
Kényszerből	19	3,2
Érzelmi közösség a románokkal	11	1,8
Történelmi és sorsközösség	8	1,3
Döntés - kettős kötődés	7	1,2
A magyarországiak nem fogadnak be	6	1,1
Értelmezhető választ adott	573	91,2

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

(1) Látható, hogy a válaszadók 71 százaléka a *területi komponenst* hozta fel valamilyen formában. Ezen belül az összes (az erdélyi magyarokat a román nemzet részének tekintő) válaszadó közel fele (48 százaléka) ezt a szempontot érzelmileg teljesen semleges vagy inkább negatív értelemben

használta. Ilyen válaszokra kell gondolnunk, mint: „Erdély Romániához tartozik”, „Romániában élünk”, „itt élünk”, „Romániában élünk, nincs más választásunk”, „hiába vagyunk magyarok, úgyis Romániához tartozunk”, „kénytelenek vagyunk itt élni”, „az ország része vagyunk”, „itt vagyunk román területen”, „ezek között a határok között élünk: Románia kellős közepén”, „Romániában élő magyarok vagyunk”, „részei vagyunk, mert itt lakunk”, „nemzeti öntudatban nem, csak területileg”, „Romániában élünk, sajnos”.

A területiséget hangsúlyozó válaszok között érzelmileg már kevésbé semlegesek, intenzívebb kötődést sugallnak az „itt születünk” típusú válaszok, amivel az erdélyi magyarokat a román nemzet tagjainak gondolók 12 százalékanál találkoznak. Ez a leggyakrabban „itt születünk”, „ide születünk” formában jelenik meg. Ebben a kategóriában is találunk olyan válaszokat, amelyek arra utalnak, hogy az eredmények között nincs a „román nemzettel” (mint „mély” értelemben vett politikai közösséggel) való különösebb azonosulás: „magyar vagyok, ide születtem”, „a mi őseink is ide születtek”, „ide születünk, nem a mi döntésünk”.

Az előbbi alkategóriánál egyértelműen intenzívebb (és pozitív) kötődést sugallnak az „ide tartozunk” típusú válaszok. Ebbe a kategóriába soroltuk azokat a válaszokat, amelyekben a románokkal való „együttélés” szerepel. Mint látható, ebbe a kategóriába tartozik a válaszok 5,3 százaléka.

A következő, szintén a területi szempontot hangsúlyozó válaszkategória, explicit módon kényszerközösségként értelmezi az erdélyi magyarság számára a román nemzetet. A megfogalmazások a következők: „a románok megkaparintották Erdélyt”, „Romániához csatoltak minket”, „magyarok vagyunk, de elcsatoltak”.

Végül a válaszadók 1,9 százaléka (11 személy) a haza fogalmára hivatkozott. A területiségre utaló válaszok között ezek tükröznek a román politikai közösséggel (Romániával) való mélyebb azonosulást.

(2) Egy következő kategória a politikai, jogi és állampolgári közösségre utal, és ezt érti a román nemzethez való tartozás alatt. Ez összességében a válaszok 9 százalékában jelenik meg. Azokat a válaszokat, ahol egyszerűen a román állampolgárság jelent meg, külön kategóriába soroltuk. Összességében azt mondhatjuk, hogy ez a válaszkategória jelenti ténylegesen azt, amit a kutatók önkényesen rávetítettek mindazokra, akik az erdélyi magyarokat a román nemzet tagjának mondták, vagyis, hogy „a romániai magyarság elindult az állampolgári integráció útján”.¹⁶² Érdekes kiemelni ugyanak-

162 Lásd 153. lábjegyzet.

kor, hogy a válaszok egy részében ez a fajta integráció nem feltétlen, hanem a „*kisebbségi jogokhoz*”, a „*románokkal való kiegyezéshez*” kötött.

(3) A következő kategória, amely a válaszok 7 százalékát jelenti (51 személy), a nemzettagságot egyszerűen állampolgárságként értelmezi. A Kárpát-Panel-vizsgálatot végző kutatók maguk is felvetették, hogy elképzelhető, hogy a válaszadók egy része egyszerűen „keveri”¹⁶³ az állampolgárság és a nemzettség fogalmát.¹⁶⁴ Úgy tűnik azonban, hogy az erdélyi magyarokat a román nemzet tagjaiként értelmező válaszok többsége mögött döntően nem egy ilyen egyszerű „félreértés” van.

(4) Egy következő, immár csupán 3 százalékot (17 válaszadó) kitevő kategória a románokkal való kulturális közösséget hangsúlyozza. Vagyis ezek azok a válaszok, amelyek a román nemzethez való tartozást azon a tengelyen értelmezik, amelyen a domináns magyar nemzet-definíció megfogalmazódik. A válaszadók nagyobb része az asszimilációra utal: „*sok a vegyes házasság*” „*magyarnak születtem, de románhoz mentem hozzá*”, „*beolvadtunk*”, „*sokan elrománosodtak*”. Egy kisebb része az erdélyi magyar közösség vagy az erdélyiek kulturális köztességére hivatkozik: „*két kultúra metszéspontjában élünk*”, „*itt Erdélyben sok mindent átvettünk egymástól*”. Vannak olyan válaszok, amelyek a kulturális közeledést egyértelműen negatív színben láttatják: „*átvettük a rossz szokásaikat*”, „*nekünk is nagyon balkáni lett a kultúránk*”.

(5) Egy, a román nemzethez való egyértelműen negatív érzelmi viszonyulást mutató kategória az, amely (a területiség említése nélkül) beszél kényszerközösségről: „*kényszerből*”, „*muszájból*”, „*nem mi akarjuk így*”. Ez a kategória a válaszok 3,2 százalékát öleli fel.

(6) Az érzelmi közösség a románokkal, történelmi sorsközösség, illetve a kettős kötődésre vonatkozó szubjektív döntés szintén a román nemzettel való azonosulás valamilyen mélyebb változatára utal. Ezek összességében a válaszok 4,6 százalékát teszik ki.

(7) Végül egy sajátos, 1,1 százalékot képviselő kategória, amely a román nemzethez való tartozást azzal indokolja, hogy a magyarok (magyarországiak) nem fogadják be az erdélyi magyarokat: „*Magyarországon lerománosznak*” stb.

163 Most tekintünk el attól, hogy mennyire jogosult azt feltételezni, hogy a válaszadók „tévesen” interpretálják a kérdőívben szereplő kérdéseket.

164 Veres: *Analiza comparată a identităţii minorităţilor maghiare...* Id. kiad. 45.

**20. Ön szerint a romániai/erdélyi magyarok részét képezik-e a román nemzetnek?
Kérem, indokolja meg a választát. Nem választ adók. 2013. június**

	Esetszám	%
Kizárólagos nemzetségi tag - Mert magyar, mert a magyar nemzet tagja	58	14,3
Kizárólagos nemzetségi tag - A magyar nem (lehet) román (kizárólagos a nemzetségi tag)	29	7,2
Kizárólagos nemzetségi tag összesen	87	21,5
Anyanyelv, kultúra	75	18,4
Anyanyelv kultúra - Nem beszél (jól) románul	2	0,4
Anyanyelv, kultúra összesen	76	18,8
Ellentét a románokkal	51	12,6
Állampolgárság ≠ nemzetségi tag	40	9,8
Identitás, döntés, érzés	34	8,3
Identitás, döntés, nemzeti érzés - nem érzi magát románként	11	2,8
Identitás, döntés, érzés összesen	45	10,1
Család, származás, ősök, születés	28	7,0
Terület ≠ nemzetségi tag	21	5,3
Köztes identitás - „Sehová sem tartozik”	8	1,9
Köztes identitás - erdélyi	6	1,4
Köztes identitás - székely	4	1,1
Köztes identitás összesen	18	4,4
Kényszer (Erdélyt elcsatolták)	8	2,1
Szeccsessió - „Külön ország kellene legyünk”	7	1,7
Különbözünk a románoktól	5	1,2
Románokkal szembeni ellenszenv	5	1,1
A románok nem tartják románként	2	0,4
Magyarok közt él	1	0,2
Magyar állampolgár	1	0,2
Összesen értékelhető választ adott	406	91,5

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Érdekes röviden az erdélyi magyarok román nemzetségi tagadását tagadó válaszok indoklását is elemezni. Itt az értelmezhető válaszok száma 406 volt.

(1) A leggyakrabban (87 válaszadónál, a válaszok 22 százalékában) előforduló indoklás a magyar nemzetszágra való hivatkozás. A válaszadók ezen része arra utalt, hogy (saját értelmezése szerint) az ember nem lehet egyszerre román és magyar. Ilyen válaszokra kell gondolni: „*hogyan lehet román, ha magyar vagyok?*”, „*a magyarok nem románok*”, „*nem vagyunk egy nemzetiség*”, „*mi magyarok vagyunk, ők románok*”.

(2) A következő gyűjtőkategória a magyar kultúrára, anyanyelvre hivatkozik. Ez a válaszok 19 százalékában jelenik meg (76 válaszadó). A példák a következők: „*mert magyar az anyanyelvünk*”, „*nem egy a kultúra*”, „*nyelvi-kulturális különbség van köztünk*”, „*nem is beszélek románul*”, „*sem a kultúránk, sem semmi nem talál*”, „*mi a magyar kultúrában nőttünk fel, nem vagyunk románok*”.

(3) A következő választípus a románokkal való ellentétet emeli ki. Ide 51 válasz, a válaszok 12 százaléka tartozik. A válaszok: „*a magyar nem bírja a románt és fordítva*”, „*utálom a románokat, hogy legyek román*”, „*egy kanál vízben meg tudnánk fojtani egymást*”, „*mindig szemben álltunk a románokkal*”. Ugyancsak idesoroltuk azokat a válaszokat, amelyek a román nemzetállam elnyomó természetével, a két etnikum közötti hatalmi aszimmetriával indokolják a nemleges feleletet: „*nincsenek kisebbségi jogaink*”, „*elnyomnak minket*”, „*nem adnak autonómiát*”, „*nem engednek magyarokat a polcra*”, „*kirekesztnek bennünket*”, „*kisebbség vagyunk, a románok lenéznek minket*”.

(4) A válaszadók 10 százaléka (40 személy) arra utalt, hogy a román állampolgárság nem egyenlő a román nemzetszággal: „*román állampolgárok vagyunk, nem románok*”, „*csak állampolgárok vagyunk*”, „*nem az állampolgárság dönti el*”.

(5) Szintén 10 százalékot (45 válaszadó) tesznek ki azok, akik a román nemzethez való érzelmi, illetve szubjektív kapcsolódás hiányát hozzák fel: „*nem érzem magam annak*”, „*nem akarunk románok lenni*”, „*erős a nemzeti identitás, így nem olvadunk be*”, „*mert mindig élt a magyar nemzettudat, és ma is él bennem*”, „*minden nemzetnek megvan a maga hovatartozása*”.

(6) A válaszadók 7 százaléka (28 személy) a(z) etnikai leszármazásra hivatkozott: „*minden őszám magyar volt*”, „*a magyar vér nem válik románná*”, „*a család és az ősök határozzák meg a nemzetiséget*”.

(7) Egy következő választípus szerint (5 százalék, 21 személy) a területi hovatartozás és a nemzeti kötődés két különböző dolog: „*Romániában élünk, de nem vagyunk a román nemzet tagjai*”, „*területileg csak*”, „*csak az országhoz, nem a nemzethez*”, „*eltérő nemzetek azonos országban*”.

(8) A következő címszó alá sorolt válaszadók (4 százalék, 18 személy) egy köztes kategóriával vagy identitással azonosították magukat. 8 válasz-

adó „sehová sem tartozik” („*ott románok vagyunk, itt bozgorok*”), 6 válaszadó erdélyiként identifikálta magát, 4 válaszadó székelyként. Ez utóbbi esetben a köztes kategória nem áll, hisz magukat a románokkal és nem a magyarokkal szembeállítva értelmezték: „*a székelyek nem románok*”, „*mert székely vagyok*”.

A további indoklások kevesebb, mint 10 esetben fordultak elő. Ami lényeges, hogy csupán egyetlen személy hivatkozott a magyar állampolgárságára.

Összefoglalva: a válaszok a nemzettel kapcsolatos diskurzusok nagyfokú sokszínűségét sugallják. Ennek a sokszínűségnek a megállapítása azonban nagymértékben félrevezető lehet. *A különböző megközelítések ugyanis véleményünk szerint komplementerek. Egyszerre igazak, pontosabban kontextusról kontextusra változóan igazak vagy hamisak.* A kontextuálisan változó nemzeti identifikációs és kategorizációs gyakorlatok értelmezésére az etnikai-kulturális és a politikai nemzet dichotómikus értelmezése pedig teljességgel alkalmatlan. A különböző típusú azonosulások a mindennapokban nem állnak egymással szemben egymással. Az erdélyi magyarokat – ellentétben azzal, amit a kutatók sugallnak¹⁶⁵ – nem jellemzi semmiféle kognitív disszonancia. Ennek látszata (képrázata) a rossz kérdésfelvetésből és az elhibázott értelmezési rácsból fakad. Mi magunk is százalékarányokat rendelünk az egyes vélekedések mögé, ami bizonyos értelemben félrevezető, hisz azt sugallja, hogy a román, illetve a magyar politikai közösséghez való viszony tekintetében az erdélyi magyar közösségen belül komoly törésvonalak és véleménykülönbségek vannak. Ez valójában nem így van. Az erdélyi magyarok többsége egyszerre ért egyet azzal, hogy „*Romániában élünk, így ide tartozunk*”, és azzal, hogy „*ha magyarok vagyunk, nem lehetünk románok*”. Bizonyos kontextusokban az egyik, más kontextusokban a másik megfogalmazásnak van jelentősége, a két állítás összeegyeztetése pedig nem az egymást kizáró nemzettipológiák elméleti, hanem az életvezetés pragmatikai szintjén történik meg.

A Kárpát Panel eredményeit interpretáló kutatókról azt mondhatjuk, hogy alaposan megcsalták őket a szavak. A nemzeti identifikációra kérdeztek rá, miközben nem vették kellőképpen komolyan a fogalom jelentéstartományának többretegűségét, változékonyságát, kontextuális használati értékeit.¹⁶⁶ Ennek elmulasztásából (illetve a válaszadók és a saját fejükben levő

165 Lásd Veres: *Analiza comparată a identităţii minorităţilor maghiare...* Id. kiad.

166 Nem akarunk igazságtalanok lenni, így jelezzük, hogy Veres érzékeli ezt a problémát, mondván, hogy a magyar, illetve a román nemzettagság között „*dimenzionális különbség van*”, illetve, kérdés, hogy „*a két »nemzettségnek« ugyanazt a tartalmat*

értelmezési rács összekeveréséből) adódnak az olyan interpretációk, miszerint „*a romániai magyarság elindult az állampolgári integráció útján*”,¹⁶⁷ vagy, hogy „*ezt a jelenséget elsősorban az váltotta ki, hogy a romániai magyarság helyzete folyamatosan változik, és egyértelműen pozitív irányban. Ennek következtében nő az otthonosságérzet is: jelenleg az erdélyi magyarok több mint ötven százaléka akkor is Romániát választaná hazájául, ha szabadon választhatna. Az otthonosságérzet egyik fontos összetevője az RMDSZ folyamatos és proaktív szerepvállalása a román állami intézményrendszerben*”.¹⁶⁸

A nemzeti identifikáció kontextuális jellegének hangsúlyozása mellett érdemes a Salat által javasolt fogalmi kerethez visszatérni, amely az állampolgári és etnikai-kulturális nemzetfelfogás helyett az identifikáció „mély” és „felszínes” változatai között tesz különbséget. A válaszok látszólagos sokfélesége ellenére is egyértelműnek tűnik, hogy (bár a románokkal való „mélyebb” azonosulás is előfordul) a válaszadók többsége a román nemzethez való tartozás alatt a politikai közösség „vékony” (felszínes) változatát értette.¹⁶⁹ A probléma, hogy a nemzet alatt a kutatók (és hallgatóságuk) hajlamosak voltak kimondva/kimondatlanul a politikai közösség „mély” változatát érteni. A román politikai közösség ténylegesen létező (nem pedig a Csepelin és Veresen keresztül Magyarországról beszüremkedő állampolgári patriotizmusra alapuló fiktív) „mély” változata pedig a román etnikumot, annak kultúráját és életformáját privilegizáló nemzetállami projektet jelenti. Amennyiben a magyarok ehhez a projekthez ténylegesen „mély” (a magyar nemzeti projekttel paritásba állítható) értelemben viszonyulnának, az elég egyértelmű módon az asszimilációs stratégia felvállalását jelentené. Ez a probléma világosan megjelenik Salatnál, aki a következőképpen fogalmaz: „*a domináns közösség tagjai a lojalitásnak olyan formáját várnák el a kisebbségitől, amely az utóbbi identifikációs önfeladásával volna azonos*”.¹⁷⁰

adják-e”. (Lásd Veres: Az erdélyi magyarok nemzeti kisebbségi identitásának alakulása... Id. kiad. 34–35.) Azonban a fogalmi (az állampolgári és kulturális nemzet közötti Csepelitől örökölt dichotómia), amelyeken keresztül a különbséget próbálja megragadni, használhatatlanok, illetve a kételyek megfogalmazása után gyakorlatilag pörgeti tovább a kezdetben is meglévő igen durva interpretációt.

167 Lásd 153. lábjegyzet.

168 Veres sajtónyilatkozatát idézi Papp: i. m. 119.

169 Ez egyben azt jelenti, hogy az eredmények nem mondanak ellent Salat interpretációjának, miszerint a magyarok nem tagjai a román politikai közösség „mély” változatának. Érdemes megjegyezni, hogy a Kárpát Panelből származó (félre)értelmezést Salat a saját tézise ellen szóló bizonyítékként építi be dolgozatába. Lásd Salat: A politikai közösség kérdése... Id. kiad. 61.

170 Uo.

Salat számára az erdélyi magyarok román politikai közösségbe való integrációja szintén központi kérdés. Miután azonban (a Kárpát Panelben résztvevő kutatókkal szemben) a fenti problémával tisztában van, az ő projektje nem egyszerűen az, hogy „*a magyar kisebbség elinduljon az állampolgári integráció útján*”, hanem, hogy ezzel párhuzamosan megváltozzon a román politikai közösség definíciója (illetve a ma domináns nemzetállami projekt).

Ahogy a 18. táblázatban láthattuk, a 2013. júniusi eredményeink szerint a válaszadók 52 százaléka szerint képezik az erdélyi magyarok a román nemzet részét. Ez az arány alacsonyabb a Kárpát-panelben mért eredményeknél, azonban még mindig az erdélyi magyarok többségét jelenti. Következő kérdésünk – amelyben arra kérdeztük rá, hogy a válaszadó személyesen a román, illetve a magyar nemzet tagjának érzi-e magát – szintén arra utal, hogy itt nem a román nemzettel való „mély” azonosulásról van szó. Pusztán azért, hogy egy affektív („mélyebb”) azonosulást feltételező kérdésformát választottunk, a román nemzetságot vonatkozásában megfordultak az arányok:

21. Ön személyesen a magyar, illetve a román nemzet tagjának érzi-e magát? 2013. június

	Magyar nemzet	Román nemzet
Igen	90,7	38,6
Nem	6,4	55,5
NT, NV	2,9	5,9

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

A magyar állampolgárság nemzeti identifikációra (illetve a román politikai közösséggel való viszonyra) irányuló hatásáról érdemes szintén ebben a keretben gondolkodni. Hasznos lehet tehát ebben a vonatkozásban is egyfelől az egyes politikai közösségekkel való „mély” és „felszínes” identifikáció közötti különbségtétel, és másfelől az indetifikációs és kategorizációs gyakorlatok kontextuális természetének a szem előtt tartása. A számadatok szintjén azt látjuk, hogy az erdélyi magyarokat a román nemzet tagjának mondók aránya a 2007-es 65, illetve a 2010-es 63 százalékról 52 százalékra csökkent. Természetesen ebben az esetben sem tudjuk az állampolgárságpolitika és a számszerű változás között ok-okozati kapcsolatot egzakt módon megragadni. Ennek ellenére plauzibilisnek tűnik számunkra, hogy az

eredmények mögött ez a tényező húzódik meg. A magyar állampolgárság ugyanis egy sor olyan kontextust teremtett, ahol az erdélyi magyarok formálisan magyarként identifikálhatják magukat, illetve, ahol magyarként kategorizálják őket. Fordítva pedig egy sor olyan kontextust küszöbölt ki, ahol románként voltak kénytelenek identifikálni magukat, illetve románként lettek kategorizálva. Ez pedig sokuk esetében gyengítheti a román politikai közösséggel való (amúgy is „felszínes”) azonosulást.

Érdemes megjegyeznünk azonban, hogy a magyar állampolgárság által teremtett kontextusok, ahol az erdélyi magyarok magyarként nyilvánulhatnak meg, leginkább a vándorláshoz, illetve a nemzetközi mobilitáshoz kapcsolódnak. Miközben a magyar útlevél birtokában egy erdélyi magyar szinte bárhol problémamentesen magyarnak ismertetheti el magát (és megszabadul a román stigmától), a magyar állampolgárság nem írja fölül az Erdélyben kialakult etnikumközi viszonyrendszert és hétköznapi kategorizációs gyakorlatokat. Így botorság lenne elvárni tőle olyasmit, hogy például a Bán-ságban visszafordítja az erőteljes asszimilációs folyamatokat, vagy megváltoztatja Kolozsváron a nyelvhasználati szokásokat, hisz a hatása egyszerűen más kontextusokban ragadható meg.

6. Összefoglalás

A magyar állampolgárság-politikát több, részben egymást kiegészítő keretben értelmezhetjük. A nemzetközi szakirodalomban hangsúlyos például, hogy Kelet-Európában az állampolgárság-politika a történelmi jóvátétel eszközeként jelenik meg.¹⁷¹ Hasonlóképpen az is felmerült, hogy az állampolgárság-politikát a „kis-birodalom” építés, vagy az úgynevezett *petit-imperializmus* összefüggésében értelmezhetjük.¹⁷² Sokak számára kézenfekvő az aktuál-politikai értelmezési keret is, ahol az állampolgárság-politika a jobb-oldal szavazat-maximalizálási törekvéseit szolgálja.¹⁷³ A fenti értelmezési kereteket csak részben tekintjük jogosultnak, és ezeknél jóval kézenfekvőbbnek látjuk, ha az állampolgárság-politikát a migráció, illetve a magyar nemzet mibenlétére vonatkozó klasszifikációs küzdelmek összefüggésében

171 Bauböck-Perching-Sievers: i. m.

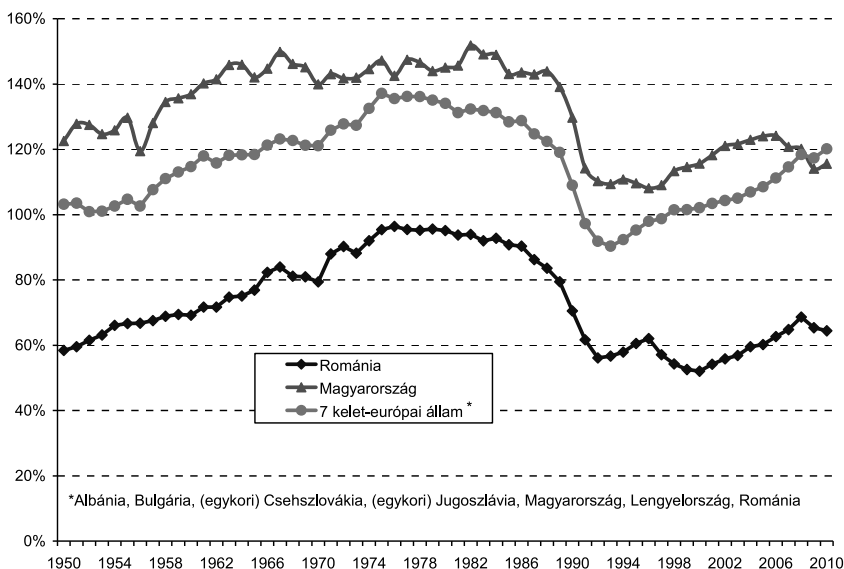
172 Melegh Attila: Globalization, Nationalism and Petit Imperialism. *Romanian Politics and Society*, vol. 2, no. 1, 2002, 115–129.

173 Lásd Kovács: i. m.; Pogonyi Szabolcs – Kovács Mária – Körtvélyesi Zsolt: *The Politics of External Kin-State Citizenship in East Central Europe*. European University Institute, Badia Fiesolana, 2010.

értelmezzük. Ez a két értelmezési keret inkább komplementer, mint egymással szembenálló.

Az állampolgárságra vonatkozó szabályozás migráció-politikai meghatározottságát többek között Melegh Attila tartja meghatározónak, aki szerint a jelenlegi globalizálódó kontextusban a vándormozgalmi folyamatok általában véve központi jelentőségre tesznek szert.¹⁷⁴ Másrésztől annak van döntő jelentősége, hogy – akár néhány évtized, akár az utóbbi évek távlatában nézzük – Magyarország a globális gazdasági átrendeződés vesztesének tűnik. Az alábbi ábra az egy főre eső GDP-t a globális átlaghoz hasonlítja. Ennek alapján egyrészt nyilvánvalóvá válik, hogy Kelet-Európa globális gazdasági pozíciói a hetvenes-nyolcvanas évekhez viszonyítva számottevően romlottak. Másrészt lényeges, hogy Magyarország az ezredfordulót követően a kelet-európai térségen belül is pozíciót veszített.

22. Az egy főre eső GDP értéke a globális átlaghoz viszonyítva Magyarországon, Romániában és az egykori keleti blokk hét államában

Forrás: Maddison egy főre eső GDP-re vonatkozó aktualizált adatbázisa: http://www.ggd.net/maddison/maddison-project/data/mpd_2013-01.xlsx

174 Vö. Melegh: „Tettem valamit az asztalra”. Id. kiad.

Magyarország romló gazdasági pozíciója nagyfokú népességvesztéssel és elvándorlással párosult. Melegh szerint az új magyar migrációs-politikát (ahogy a státustörvényt, illetve a „határon túli” magyarokat preferáló korábbi állampolgárság-politikát is) ebben a kontextusban kell értelmeznünk. A demográfus szerint az új állampolgársági törvény valójában a globális folyamatokra adott konzervatív, defenzív nemzetállami válasz. Célja, hogy a globális migrációs folyamatok közepette úgy pótolja a kieső munkaerőt, hogy közben megőrizze az ország etnikai homogenitását, illetve Magyarország kisebbségi magyar közösségekre gyakorolt vonzerejét. Ennek azt követően nőtt meg a jelentősége, hogy az ország 2010 után egyre inkább migrációs kibocsátó országgá vált.¹⁷⁵

Saját korábbi elemzéseink arra figyelmeztettek, hogy a kettős állampolgárság migrációs hatását egy jóval bonyolultabb összefüggésrendszerben értelmezhetjük, ahol a társadalmi folyamatok csak kis részben alakulnak a magyar döntéshozók szándékai szerint.¹⁷⁶ A migrációs érintettségre és szándékokra vonatkozó adatfelvételeink alapján az erdélyi magyarok számára az anyaország egyre kevésbé vonzó, mint migrációs célország, és egyre többen irányulnak olyan fogadó térségek felé, mint Németország és az Egyesült Királyság. A magyar állampolgárság (illetve az útlevel) vonzereje azonban nem csökken az anyaország célországgként való vonzerejével arányosan, hanem a globális migrációs és mobilitási folyamatok során továbbra is erőforrásként, jól konvertálható tőkeként hasznosul.¹⁷⁷

Tanulmányunk az állampolgárság-politika egy másik (a vándormozgalmakkal párhuzamos) értelmezési keretére koncentrált, és azt a magyar nemzet mibenlétére vonatkozó klasszifikációs küzdelem epizódjaként és eszközeként láttatta. A klasszifikációs küzdelem elképzelése Pierre Bourdieu munkásságában gyökerezik, és – bár eredetileg az osztály-képződésre vonatkozott – jelentős karriert futott be az etnikumközi viszonyok szociológiájában. A francia szociológus alaptétele, miszerint a politikai küzdelem egyik legfontosabb terepe a valóság reprezentációja fölötti harc,

175 Lásd Albert Fruzsina – Hárs Ágnes: *Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Hungary*. GVG Research Report, 2012.

176 Kiss-Barna: i. m. 50–59.

177 A magyar és a román útlevel használati értéke jelentősen különbözik. Az Egyesült Államokba a magyar állampolgárok (szemben a románokkal) vízummentesen utazhatnak. Az Egyesült Királyság csak 2014 január elsejétől oldotta fel a román munkaerő szabad áramlását korlátozó szabályozást. A brit, illetve a német munkaerőpiacon továbbra is előny a magyar állampolgárság a románnal szemben.

egyben azt is meghatározza, hogy a társadalmi szereplők milyen kategóriákon keresztül értelmezik a körülöttük levő világot, illetve önmagukat.

A magyar nemzet mibenléte már a múlt rendszerben is a klasszifikációs küzdelem homlokterében volt. A hatvanas-hetvenes évekre a Kádár-rendszer a nemzet egy állam-központú definícióját intézményesítette, amely – szemben a magyarországi nemzetiségekkel – nem foglalta magába a Kárpát-medence kisebbségi magyar közösségeit és a nyugati diaszpórát. Az előbbiekkal – illetve a trianoni traumával – kapcsolatban¹⁷⁸ a rendszer a kollektív amnéziát szorgalmazta, míg a Magyarországot – jelentős részben politikai okokból – elhagyó nyugati emigránsokat a szocialista hazafiság árulóinak tekintette.¹⁷⁹ A Tömegkommunikációs Kutatóintézet lapszámunkban közölt anyagai arra utalnak, hogy a magyar nemzet államcentrikus értelmezése nem csupán a hivatalos nyilvánosságot uralta, hanem azt a magyar népesség többsége is elfogadta.

A múlt rendszer által intézményesített nemzetfelfogás a nyolcvanas években kérdőjeleződött meg, amikor az erdélyi magyarokat érintő jogsérelmek bekerültek a magyar közbeszédbe. 1989 után a magyar nemzetet érintő klasszifikációs küzdelem közvetlen politikai jelentőségre tett szert. Miközben a jobboldal megkísérelte a magyar nemzet kisebbségi magyar közösségeket is magában foglaló verzióját elfogadtatni, a baloldal, illetve a liberális értelmiség számára egyre inkább a jobboldal nacionalizmusával szembeállított „alkotmányos patriotizmus” vált az egyik legfőbb eszményképpé. A magyar nemzetet érintő klasszifikációs küzdelem több alkalommal (legélesebben 2001-ben, az Orbán–Năstase paktum vitájában, illetve a kettős állampolgárságra vonatkozó népszavazáskor) közvetlenül érintette a kisebbségi magyarok nemzetszágának kérdését. Valójában azonban a magyarországi politikai szereplők számára a kérdés ennél nagyobb tétet birt: a klasszifikációs küzdelem a magyar politikai közösség jellegét érintő vitához kapcsolódott. Ebben a liberális értelmiség számára kiemelt jelentősége volt az állampolgári és az etnikai nemzetkoncepció egymással élesen szembeállított értelmezésének.

A mienkhez nagyon hasonló értelmezést fogalmazott meg a státustörvény kapcsán Kántor, illetve a kettős állampolgárságra vonatkozó népszavazás kapcsán Kasznár.¹⁸⁰ A nevezett szerzők ezeket a politikai eseményeket a „ki a magyar” kérdésre adott különböző válaszok intézményesítési kísérle-

178 A holokauszt, illetve a magyarországi svábok második világháborút követő kitelepítése szintén nagymértékben tabusítva volt.

179 Lásd Lázár Guy lapszámunkban megjelenő anyagait.

180 Lásd Kántor: *Státustörvény és nemzetpolitika*. Id. kiad.; Kasznár: i. m.

tének tekintik. Kasznár az állampolgársági törvény 2010-es módosítását is hasonló keretben értelmezi, mondván, hogy az lezárta a magyar nemzet mibenlétét illető korábban nyitott diskurzív teret. Tanulmányunkban a mellett érveltünk, hogy az állampolgársági törvény nem a klasszifikációs küzdelem végpontja, hanem annak egyik állomása, illetve eszköze.

Egyik érünk, hogy a magyarországi politikai közösség önértelmezését illetően a változás nem annyira látványos, mint azt a pusztán a jogi keretekre koncentráló megközelítés sejteti. Igaz ugyan, hogy Magyarország a Kádár-rendszer államcentrikus nemzetértelmezésétől eljutott a könnyített honosításig, azonban a magyar társadalomban továbbra is igen jól beágyazottak azok a diskurzív panelek, értelmezési sémák, amelyek az erdélyi (illetve általában a kisebbségi) magyarokat nem tekintik a nemzet részének. Miközben a politikai, illetve kulturális mezőben az etnikai és kulturális nemzetudat közötti megkülönböztetésnek van kiemelt szerepe, addig a közvéleményt jobban befolyásolja a jóléti sovinizmus, illetve az ország modernizációs-fejlődési hierarchiában való pozicionálása. Így, miközben jogi szempontból a magyar politikai közösség értelmezése teljes mértékben átalakult, szociológiai értelemben nem sok minden történt 2004. december 5. óta. Kutatási eredményeink szerint a kisebbségi magyar közösségekhez való viszony továbbra is mélyen megosztja a magyarországi közvéleményt.

A magyarországi nemzetpolitikai törekvések Erdélyben való hatását két szinten vizsgáltuk. Egyrészt azt vizsgáltuk, hogy az erdélyi magyar politikai mező dinamikáját hogyan befolyásolják az anyaország törekvései, illetve az ottani politikai mező változásai. Amennyiben a Brubaker által javasolt triadikus viszonyrendszert vesszük alapul,¹⁸¹ az első dolog, amit megállapíthatunk, hogy a kisebbségi mezőn belüli mozgásokat sokkal erőteljesebben befolyásolják a román politikai szereplők. Az erdélyi politikai mezőn belül két alapvető törésvonalat találunk, az egyik a kormányzati szerepvállalásban érdekelt, akkomodációs politikában gondolkodó *mainstream* és az ezt ellenzők között húzódik. A másik törésvonal a professzionális politikai osztályt választja el a magyar intézményrendszer működtetésében érdekelt identitáspolitikai közvetítő rétegtől. Ez utóbbi támogatását az RMDSZ az utóbbi évtizedben növekvő mértékben a forráselosztásban meglévő monopóliumán keresztül „kényszerítette ki”. Az erdélyi magyar politikai osztály számára a jobboldali nemzetpolitika két szempontból jelent kihívást. Egyrészt a Fidesz az akkomodációs politika (illetve a román szereplőkkel kötött aszimmetrikus alku) hosszú távú ellenzőjének bizonyult. Másrészt az

181 Brubaker: *Nationalism Reframed*. Op. cit.

RMDSZ támogatottságára az is veszélyt jelentett, hogy a Fidesz a támogatáspolitikán keresztül egy saját erdélyi klientúra-hálózat kiépítésére törekedett. A jobboldal stratégiája ellentétben állt a 2002 és 2010 közötti MSZP-SZDSZ kabinet törekvéseivel, amely az akkomodációs politikát támogatta, a forráselosztást pedig ráhagyta a *mainstream* határon túli elitekre. A magyarországi szereplők korlátozott mozgásterét azonban jól mutatja, hogy sem a bal-, sem a jobboldal nem tudta a kisebbségi politikai mező számára kedvező átrendeződését elérni.

Egy következő szinten azt vizsgáltuk meg, hogy az állampolgársági törvénynek milyen hatásai lehettek az erdélyi magyarok nemzeti identifikációjára. Ezt a kérdést szintén a Brubaker által javasolt triadikus viszonyrendszeren belül értelmeztük. Ebben a vonatkozásban annak van kiemelt szerepe, hogy a nemzetiesítő állam, az anyaország, illetve a kisebbségi elit három egymással párhuzamos keretet kínál fel az erdélyi magyarok számára. E keretek plauzibilitása az őket megjelenítő intézményektől függenek, és ebben a vonatkozásban több más tényező (pl. a médiafogyasztás) mellett jelentős szerepe lehet a magyar állampolgárságnak. A nemzeti identifikáció változásait az erre vonatkozó standard kérdések idősorain keresztül próbáltuk megvizsgálni. Kimutatható egyrészt, hogy az elmúlt tizenöt évben a magyar államhoz való viszony felértékelődött Erdélyben a magyarsághoz tartozás kritériumai között. Elképzelhető, hogy hosszú távon a magyar állampolgárság egyik szükséges feltételévé válik annak, hogy valaki „igazi magyarnak számítson” Erdélyben.

A tanulmány utolsó alfejezete a román politikai közösséghez (nemzethez) való viszonyt vizsgálta. Eredményeink megerősítették a 2007-es Kárpát Panelt irányító kutatókat abban, hogy az erdélyi magyarok többsége saját közösségét a román nemzet részének tekinti. Az elemzésben ugyanakkor különbséget tettünk a politikai közösség „mély” és „felszínes” értelmezése között. Ez utóbbi a politikai közösséghez való formális jogi/területi kapcsolódást jelent, anélkül azonban, hogy érzelmi involváltságot vagy szolidaritást feltételezne. A román nemzettagságot magyarázó nyílt kérdésre adott válaszok arra utalnak, hogy inkább a politikai közösség felszínes változatáról, a területi-jogi *status quo* tudomásulvételéről, mint a román nemzeti projekttel való azonosulásról van szó. Ugyanakkor azt is érdemes figyelembe venni, hogy a nemzeti identifikáció és a kategorizációs gyakorlatok nagymértékben kontextus-függőek. Ezt pedig a magyar állampolgárság-politika klasszifikációs küzdelemben betöltött szerepének az értékelésekor is érdemes szem előtt tartanunk.